

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1977

A TARTALOMBÓL:

BERTÓK LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GARAI GÁBOR
TAKÁCS IMRE
VERSEI

*

GERA GYÖRGY
JÉKELY ZOLTÁN
KISS DÉNES
SZÉPPRÓZAI

*

CSERES TIBOR:
A TÖRTÉNELMI
PUBLICISZTIKARÓL

HARASZTI SÁNDOR:
FORGÓSZÉLBEN

KARDOS LÁSZLÓVAL
BESZÉLGET
KOCZKÁS SÁNDOR

VEKERDI LÁSZLÓ:
MIKLÓS PÁL KÖNYVE

*

MARTYN FERENC:
ADY-PORTRÉK

RÁBA GYÖRGY:
ADY-PROBLÉMÁK

6

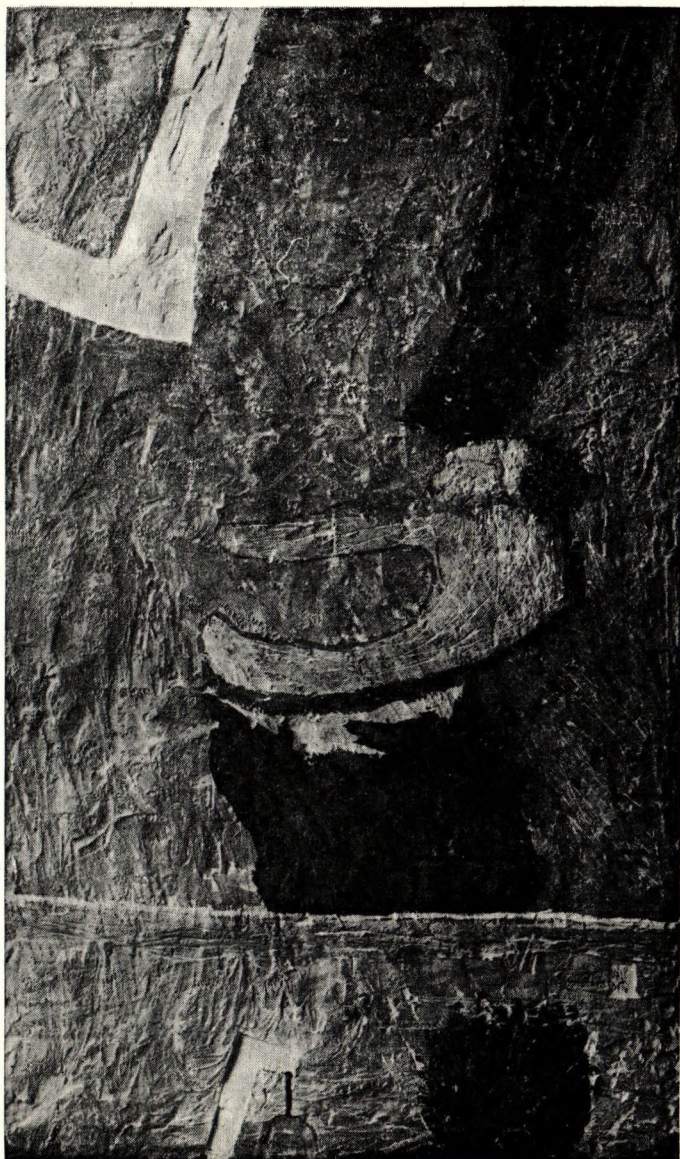
6,— Ft

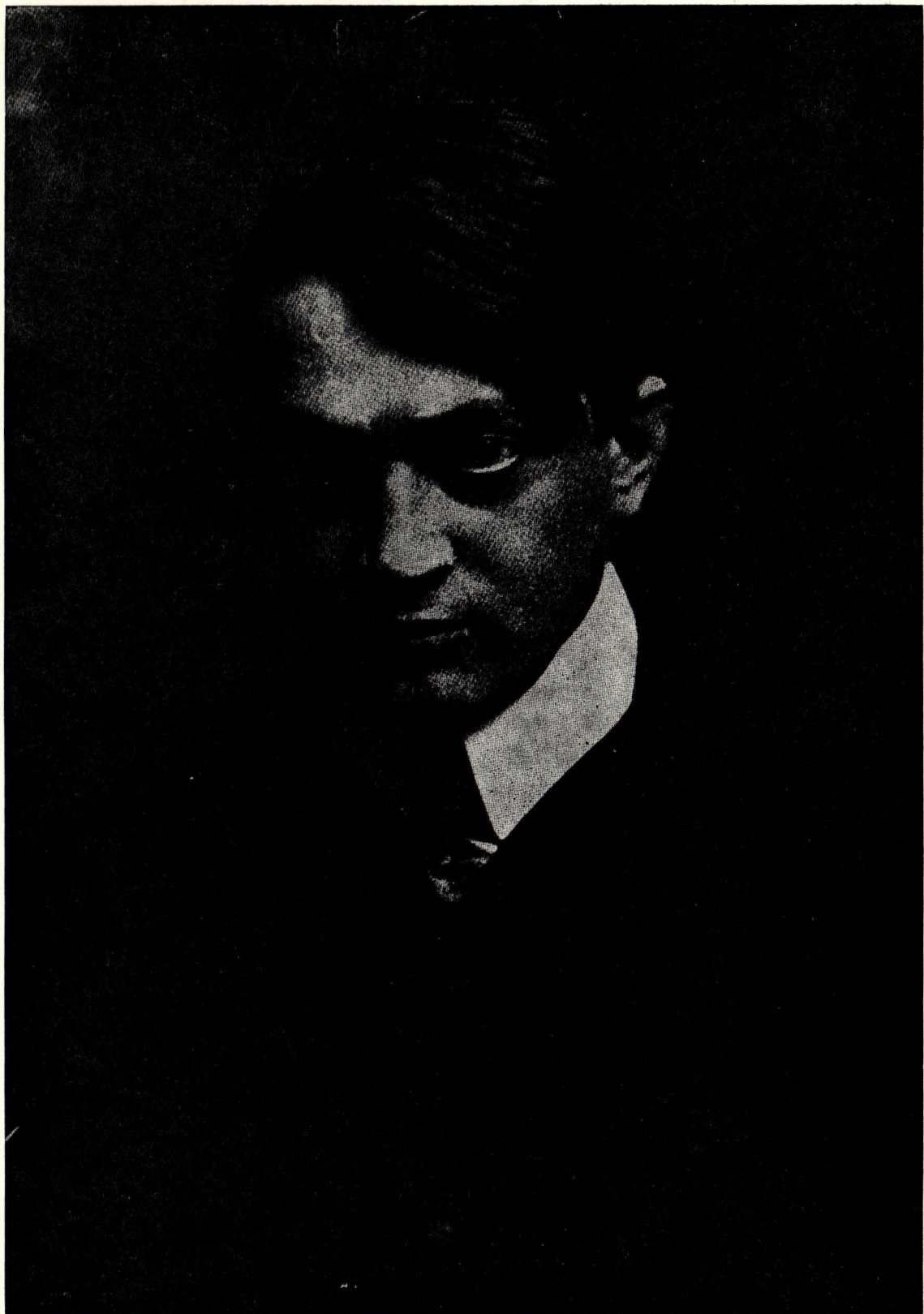
SZÁMUNK SZERZŐI:

ANNA MÁRIA
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSERES TIBOR
CSORBA GYÖZÖ
FRIED ISTVÁN
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GARAI GÁBOR
GERA GYÖRGY
HARASZTI SÁNDOR
HORPÁCSI SÁNDOR
HUDI JÓZSEF
JÉKELY ZOLTÁN
KARDOS LÁSZLÓ
KELEMEN LAJOS
KISS DÉNES
KOCZKÁS SANDOR
KOVÁCS SANDOR
LÁNCZ SÁNDOR
LICHTMANN TAMÁS
MAKAY IDA
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MÁTYÁS ISTVÁN
MELIORISZ BÉLA
POMOGÁTS BÉLA
RÁBA GYÖRGY
TAKÁCS IMRE
TANDORI DEZSŐ
VEKERDI LÁSZLÓ

KÉPEK:

BOLMÁNYI FERENC
BORBÁS TIBOR
KÁLDI JUDIT
MARTYN FERENC
SCHÉNER MIHÁLY
SZATYOR GYÖZÖ
SZÉKELY ALADÁR
VÁLI DEZSŐ

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

1977. JÚNIUS

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei	- - - - -	483
TAKÁCS IMRE versei	- - - - -	485
JÉKELY ZOLTÁN: Szerelem a Boszorkány-házban (elbeszélés)	- - - - -	487
KISS DÉNES: Mindörökké (elbeszélés)	- - - - -	497
GERA GYÖRGY: Jegyzetfüzet	- - - - -	508
BERTÓK LÁSZLÓ versei	- - - - -	514
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei	- - - - -	516

*

GARAI GÁBOR verse	- - - - -	518
HARASZTI SÁNDOR: Forgószélben (önéletrajz, II.)	- - - - -	519
CSERES TIBOR: Mire való a történelmi publicisztika?	- - - - -	526
MAKAY IDA versei	- - - - -	529
MARAFKÓ LÁSZLÓ versei	- - - - -	530
MELIORISZ BÉLA versei	- - - - -	531
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika	- - - - -	533
VEKERDI LÁSZLÓ: Az értelmezés esélyei (Miklós Pál: Vizuális kultúra)	- - - - -	538
ANNA MÁRIA versei	- - - - -	543

*

ADY

RÁBA GYÖRGY: Ady-problémák	- - - - -	545
POMOGÁTS BÉLA: Ady Endre és a népiség	- - - - -	549

*

Irodalomtudósaink fóruma

KARDOS LÁSZLÓVAL beszélget KOCZKÁS SÁNDOR	-	555
---	---	-----

*

TANDORI DEZSŐ: „Mit kell itt végiggondolni” (<i>Mándy Iván: Lány az uszodából</i>)	- - - - -	560
CSÁNYI LÁSZLÓ: Csongor Rózsa: Kapaszkodó	- - - - -	563
KOVÁCS SÁNDOR: Mózsi Ferenc: Vakító napsütésben	- - - - -	564
HUDI JÓZSEF: Vámos Miklós: Borgisz	- - - - -	566
MÁTYÁS ISTVÁN: Csalog Zsolt: Kilenc cigány	- - - - -	567
HORPÁCSI SÁNDOR: Vajthó László: Elfelejtett keringők	- - - - -	568
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Balogh László: A kilencedik vizesés	- - - - -	570
KELEMEN LAJOS: Gutai Magda: Részvétel	- - - - -	571
LICHTMANN TAMÁS: Várkonyi Anikó: Kiszólít	- - - - -	573
FRIED ISTVÁN: Petar Petrović Njegoš: Hegyek koszorúja	- - - - -	574
A Jelenkor krónikája	- - - - -	576

K É P E K

KALDI JUDIT rajzai	- - - - -	486, 542, 559
SZATYOR GYŐZŐ rajzai	- - - - -	496, 515, 525, 554
BOLMÁNYI FERENC: Requiem (<i>Kovács Ferenc fotója</i>)	- - - - -	537

M ű m e l l é k l e t e n

1. MARTYN FERENC: Ady IV.
(*Nádor Katalin fotója*)
3. BORBÁS TIBOR: Ady és Léda
4. SCHÉNER MIHÁLY: Gergő-görgő
(*Kovács Ferenc fotói*)

A b o r í t ó n

1. MARTYN FERENC: Ady II.
(*Nádor Katalin fotója*)
2. SZÉKELY ALADÁR: Ady
3. SZÉKELY ALADÁR: Léda
4. VÁLI DEZSŐ: Héja-nász az avaron
(*Kovács Ferenc fotója*)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72. Ft.

77-2487 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Mivégre volt?

*Az égig földig rángatás
a torróság a megfagyás
a tárgyak kézbevétele
százfajta észrevétele
a kisarkított nézetek
bizalmak a reményvesztett
fosztottság porzó pusztaság
had-csorda-mérvű társaság
a nap helyére tett ölek
a bűzhödők útszéliek
fennem lengő könyv-lobogók
szöveg-maszkájú árulók
mesterkéltn álcsás mámorok
szeszük vesztett mű-borok
hetven-nyolcvan fokos szeszek
lábat rogyasztók mérgesek
s mi minden és hányféle még
mivégre volt s mi lett a vég?*

*Homokszinű szentencia
ős-létű evidencia
min bajnok túl még nem jutott
minél álomban sincs nagyobb
verébfakó igéivel:
hogyan élni jó hogyan élni kell!*

Bölcsesség-óhajtás

*Én tudom hogy mi lesz a tával
a fa nem hogy mi lesz magával*

*én tudom sorsát a madárnak
ő nem rövid múltát a nyárnak*

*s hogy a bogár meg hogy a lepke ...
(Szemem alásuhan a kertre)*

*Én tudom ... mégis de szeretném
bölcességük ha elvehetném*

Újrakezdte

*Majdnem végzett a test de újrakezdte
S a lélek? Nem pofozta észre ez se*

*Legömbölyödtek és kifényesedtek
minden dolgok s a kezemből kiestek*

*Voltam már köztük – tárgyak vagy személyek –
mint amikhez s -től fonalak nem érnek*

*voltam már köztük mint amik ha végképp
nem lennének egyforma kedvvel élnék*

*Megtudtam mily irtózatossal álom
a négy évszak s egy kő egy kőfal árnyán*

*egy régi fénykép három lányom egykor
orcáikon a tündöklő gyerekkor*

*megtudtam s értelmetlen volt a lecke:
majdnem végzett a test de újrakezdte*

Különben

Üvegtükör helyett más szeme-tükre

*A fülbéli lódobogás helyett
fülön kívüli kacagás*

*Komoly nagy salabakterek helyett
tündérmesés-könyv
eltévesztett bédekkerek*

*„Hm hm” „igen”
„hát így van” „nincs segítség”
„ilyen az élet” „meg kell halni”
helyett*

*„hüha” „csodálatos”
„nincs szebb mint...”
és
„sose halunk meg!”*

Különben hogy lehet kibírni?

Megérkeznek a fáradt telepések

*Megérkeznek szekéren, gyalog
a fáradt telepések.
Gyanakodva kutatják,
hol volt a régi falu.*

*Vaddisznó csörtet elő
falmaradványok közül.
Vadmadarak röppennek az udvart idéző fák kontyából.
A bedőlt kút sűrű vizéből béka pislog.
Az égett gerendát mikor fölemelik,
alóla egy csontváz fehérlik ki a bujtorjából.*

*Az érkezőknek a buja növényzet is idegen még.
Mint hatalmas, kövér ribancok: a nagy lapuk,
a kétméteresre megnőtt büdös бүrkők,
a magzó lósóska terebélyek.*

*A mályvarózsa is züllött, erkölcstelen,
átlépte a beázott falat, benőtt a kemencébe,
a leszakadt mestergerenda alól ferdén ágaskodik.*

*A föl hizott növényi öröm és uralom
duzzad a forró napon,
árnyékával tegnapi esőt őrizgetve.
Lent pedig a férgek, rovarok
a növényi hatalomnak hízogő nyüzsgő seregletek
nyálkal, más váladékkal,
szívókákkal, fogakkal
a kiterjedt gyökér-asztalnak-ágynak dolgozzák föl
a pusztulás minden maradékát.*

Torta-palota — sós hússal

*Amikor a tortában laktunk,
elszöktem sós húst enni.
Utána már nyugodtabban hallgattam lila zenét.*

*Mint a muslinca macskamézben –
a lába beleragad, a szárnya berreg!
En, apró szerkezet, másként szólaltam meg.*

*A csápok – az antennák – gyantában tudokoltak –
de milyen híradások vesztek kárba?
„Lezuhant egy motor a kőolaj-pocsolyába.”
„Elégett a hadiüzemek benzinje.”*

*Tűz- és fagy-halált zümmögtem át,
amikor a tortában laktunk,
és néha elszöktem onnan sós húst enni.*

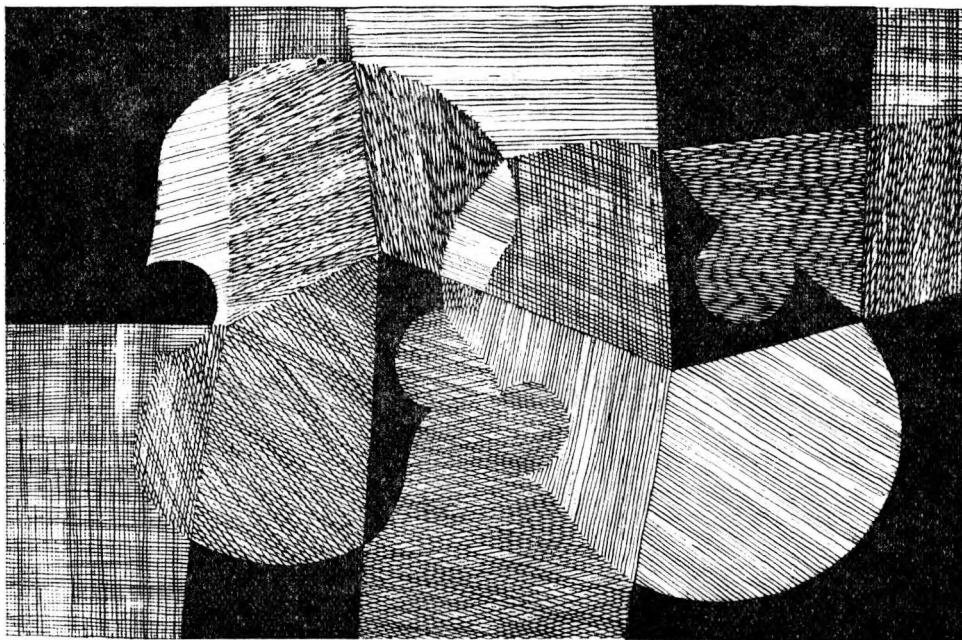
Három lány szalad reggel

*Három lány szalad reggel
mióta elmúlt a tél
a pályaudvar előtti téren
egyre színesebb öltözetben.*

*Futnak Nyugatról Kelet felé
alacsonyan áll még a reggeli Nap
és a lányok befutnak az épület árnyékába.*

*A három lány áthalad a hideg reggelen
távolban ragyog ismét rajtuk a fény.*

*Másnap reggel újra Nyugatról futnak Kelet felé
megkerülik talán a Földet egy nap alatt . . . ?*

Szerelem a Boszorkány-házban

Egy régi barátommal jártuk a Házsongárdi Temetőt. Szép szeptemberi alkonyat ígérkezett s a holtakon örködő hatalmas fák alatt sok élő botorkált, meg-megállt, beszélgetett... De mi csak az előbbieket közt találtunk ma, elvértve, egy-egy ismerőst. Négy-öt esztendeje jártunk itt utoljára, s azóta ijeszten elszaporodtak.

A temetőnek egy elhagyatottabb részében, az ún. Hóstatí Temetőben XVIII. századi sírokat kerestünk, melyeket kisdíák korunkból tartottunk számon – de helyükön új sírköveket találtunk. Amint a temető múlandóságán elmélkedve lépkedtünk, ledőlt köveken és elhanyagolt hantokon át, M. megtorpant egy vadonatújnak tetsző szürkésfehér márványkő előtt s felkiáltott:

– Nahát! Nem is tudtam, hogy az ördög ezt már három éve elvitte!...

Érthető érdeklődéssel olvastam a másfélméteres, széles, lapos márványoszlopon:

*Itt nyugszik az Urban
a legjobb anya,
testvér és rokon
Varjuka Konrádné,
sz. Csutrás Emília.
1856–1939
A viszontlátásra!
Feltámadunk!*

M. felkiáltása s a sírfelirat mondanivalója közti feltűnő ellentét csodálkozásra készítetett:

– Itt az áll, hogy az *Urban* nyugszik – jegyeztem meg. – Hogyan lehetséges ez, ha az *ördög* vitte el?

– Hát nem emlékszel rá? – kérdezett vissza. – Kosztosdiákjuk voltam, s néhányszor meg is látogattál abban az időben! Mili tántira, Koni bácsira, nem emlékeznél?

Igaza volt. Emlékezni kezdtem, szinte parancsszóra, ámbár meglehetősen homályosan. Talán csak kétszer-háromszor lehettem ott, barátságunk kezdetén, amikor még idegenkedtem a nálam vagy másfél évvel idősebb, hallgatag és morcos vidéki fiútól, s nemigen tudtam, minek köszönjem irántam való vonzódását...

Varjukáné alakja azonban elégé határozot körvonalakkal szökött elő az emlékezés világosságára. Olyanszerű volt, mint a neve: szürkés-fekete – tehát a dolmányos varjak fajtájából való – nagyorrú, és erősen szétálló lábfejekkel kifelé lépkedő. Kezén ujjatlan kesztyű; hóna alatt tollúseprű, lábán kita-

posott nemezpapucs, fején csipkés, rojtos főkötő. Valahányszor csengettem, ő nyitott ajtót, és csörszerű orrát mintegy koppintásra előre nyújtva, szemüvege alól kémlelte az alkalmatlankodó, gyanús kisdíákot... Később a diák-szobába is be-bekukucskált, vagy tüsténkedve jött-ment, ajtókat csapkodott ottlétéem alatt; látogatásaim voltaképp ezért nem váltak gyakoribbakká... És ezen a ponton eszembe villant még valami. De ezt már nem csak magamban gondoltam:

– Ahá! Ahá! – mondtam. – Azt beszéltek rólad, hogy viszonyod van a szállasadónéd cselédjével! És aztán történt valami, amiért a következő évben nem is jöttél vissza a Kollégiumba. – De mi?

M. arca elborult, s fájdalmas hunyorítással, rosszalón sziszegte:

– Viszonyom! A szállasadóném cselédjével?! Csemcsegtetek, mi taknyosok? Működött kis onanista fantáziátok, s irigyeltetek! Ne is tagadd... Most hát elmondom, mi volt, hogy ne irigyelj!...

Éppen egy száraz gesztenyelevéllel borított, vaskarú fapad előtt álltunk, mely nem a Varjukáné sírjánál, hanem a szomszéd jeltelen hant mellett roszdásodott, vagyis nem tudhattuk, kinek a padját bitoroljuk. És M., miközben Varjukáné kegyeletet parancsoló aranybetűs, fehérlelő kislány-sírkövére meredt, halkan, szinte motyogva kezdte érdekesnek ígérkező történetét.

– Nagyanyámnak volt a mostohatestvére... Ezen a réven kerültem kosztosdiáknak öhozzá. Az ura, aki vagy túlélte őt, vagy külön sírba, egészen más temetőbe kívánczolt – amin egy cseppet sem csodálkoznám – nyugalmazott postafelügyelő volt. Még a világháború előtt megszédtek magukat, s miután egyetlen leányukat férjhezadták egy postatiszthez, a messzi Dunántúlra, kettecskén éldegéltek szép, magassföldszintes villájukban. Azonban jött a világháború, aztán az összeomlás. A hadikölcsönökkel minden pénzük oda veszett, de házuk megmaradt. Három szobájukból kettőt kiadtak, ők maguk az udvariba vonultak vissza. Lakóik általában egyetemi polgárokból rekrutálódtak, vidéki fiúkból, akik többnyire terményekben fizettek... 1927-et írtunk. Mivel előző szállásomon a család szépreményű fiával többször összeverekedtem, anyámnak az évnitőig új kvártélyról kellett gondoskodnia: beutazott Kolozsvárra, és megállapodott Varjukáékkal. Így szeptember 15-én már egyenest hozzájuk mentem az állomásról. Míg a nyekergő fiáker dőcögött, kaptatott velem, abban a hitben ringatóztam, hogy a rokoni hajlékban gyöngédség, szeretet, anyapótló gondosság melenget majd. Ehelyett ridegséget, gorombaságot és olyan fukarságot találtam, amilyenről a Dickens-regényekben sem tudtam példát. Valósággal éheztem a dekára kimért, nyomórúságos ételporciók, soványan megkent libazsíros, vagy szilvaízes kenyerek mellett, s bosszúságomat csak fokozta, hogy a libazsirt nagy bődönben, a szilvaízt hatalmas fazékban anyám küldözte havonta, utasemberekkel, vásárosokkal vagy postán. A házirendet, melyet a katonaviselt, agyarasan pödrött bajszú Koni bácsi írásban akasztott a szobám falára: dorgálás veszélye alatt, percnyi pontossággal be kellett tartani, hogy nemegyszer futva tettem meg az utat hazáig, ha egy-egy délutáni vívőleckéről öt-tízperccel később engedett ki a tornatanár. Elvált szülők gyermeke lévén, úgy gondolták, rámfér az „apai” szigor, hiszen közismert, hogy a kamaszodó fiúkban már ott bujkál az ördög: csavargásra, iskolakerülésre s különféle csibészésekre csábítja őket... Úgy éltem köztük, mint valami rabmadár. A szomszéd szoba lakóira – egy vidékről áthelyezett harminc körüli vasúti mérnök volt s a felesége –

természetesen nem vonatkozott efféle házirend. Borzasztóan irigyeltem őket felnöttségükért, függetlenségükért.

Ebben a házban a szolgák olyan rövid időközönként váltogatták egymást, mint valami szállodácska gyanús vendégei. Ritka eset volt, hogy Varjukáné rémuralmát valamelyik egy hónapnál tovább viselte volna el.

Mikor odakerültem, egy gethes vénlányt találtam a konyhaasztal előtt, amint éppen beleköhögött a kis szakajtóban kevergetett laskatésztába... Lapos, foghíjas arcán májfoltok, de azokon is át-átütött a láz lilás pirja, és szinte látható felhőben úszott utána a tüdőbajos nők izzadságának fokhagymaszaga. Ez a szerencsétlen, halálraitélt teremtes az ördög szolgálatában is kibírta volna, ha elég táplálékot kap. De Varjukáné nemcsak koplaltatta – „úgyis meghal hamarost!” – hanem álmatag, tedd le és ne vedd fel munkájáért szünös-szüntelen szidalmazta, becsmérelte – s egy délelőtt, amikor szerencsémre nem voltam otthon, valami feleselés miatt szájonvágta. Vilma abban a percben összeszedte hét-szem-szilváját és sírva, átkozódva rohant ki a villa kapuján... Utána egy ripacsos, pattanásos tizenöt-tizenhatesztendősfőforma kalotaszegi tramplicska következett. Ez már egy hét múlva megszökött, mert fejlődő teste legalább háromszor annyi táplálékot követelt, mint amennyit Varjukáné rakott a bádogtányérjába, csuprába. Cselédkönyvéért az anyja jött el, s Varjukánénak megmondta a magáét istenesen, a derék asszony!... S aztán úgy váltogatták egymást a háztartási alkalmazottak, mint az esőcseppek a villanydróton. Volt ott vagy tíz napig egy púpos küküllőmenti leány, ki talán kitarzott volna, ha Mili tánti meg nem tiltja, hogy nótaszó mellett végezze a takarítást, mosogatást... Volt egy-két hétig egy sánta, csípőficamos, mezősegi román menyecske, akit azért kergetett el, mert este ki-kiszökött a katonájához a közeli parkba... Megfordult több ízben egy hatvan év körüli lotyogó hájú bejáróné is, de valami eltűnt a házból, ezüstanál vagy ilyesmi, és a drága Mili tánti a rendőrséggel fenyegette szegényt, ha a kárt nem téríti meg! Így jöttek és mentek a különféle fajú, felekezetű és életkorú szolgák – bezzeg én maradtam! Hogy irigyeltem a szerencsétleneket!... Itt jegyzem meg, hogy egyetlen közös tulajdonságukat, vagyis testi-hibás mivoltukat sokáig a véletlen játékanak tartottam; csak később döbbsentem rá a logikus összefüggésre. Varjukáné ezeket a nőszemélyeket az ún. cselédpiacon választotta ki. De a rabszolga-kereskedőkkel és lókupeckekkel ellentétben mindennél fontosabb, talán egyetlen szempontja volt, hogy az eladó lények rusnyák s feltűnően testi fogyatékosak legyenek! Dehát tizenöt éves fejjel hogyan láthattam volna bele az asszonyi féltékenység feneketlen mélységeibe? Hogy ez esetben a féltés tárgya hörcsögpopfájú, kandúrbajszú, nagyothalló, gutaütésesen céklafejű házigazdám, fel se merült bennem. Hogy még egy ilyen undorító, harákoló, köpködő, részeges kis vénemberre is lehet féltékeny egy asszony!...

De mi történt?... Egy szép tavaszi napon, közvetlen a húsvéti vakáció után, az állomásról szállásomra hajtatva, amint a kerti úton befelé megyek, a konyhaablakban végtelen bájos leányfejet pillantok meg! Ilonnak most is erre az első arcára emlékszem a legélesebben (és persze, a legutolsóra)... Mint valami Barabás-portré – a redves konyhaablakkeretben! Fejét félfoldalra tartva, kedves kíváncsisággal nézett meg, amint alatta elhaladtam. Mint ha valami visszfény csillogott volna a szemében... A kis homályos előszobában ő nyitott ajtót és megmondta a nevét. Kezet fogtunk. Egy-két pillanatig egymás mellett álltunk; ő nyíltan, természetesen – én zavartan, szemlesütve

félszegen, mintegy a tettenéréstől remegve – ebben a teljesen ártatlan helyzetben! Ilon haja koszorúban volt, tarkóján összecsavarva. Fehér, csipkésnyakú ingecskéje fodrosan keretezte karcsú nyakát. Bordó perkál blúzán piros gyöngysor. Székelyesen bronzszőke volt, egy-egy sötétebb tincs is vonult a keményen lesimított, nagy gonddal és gyakorlattal megépített hajfonatban... (Dehát ez már bizonyosan későbbi megfigyelés)... Mili tánti csoszogása hamar véget vetett ennek az ismerkedésnek: én berohantam a szobámba, Ilon a konyhába osont. Alig vártam az ebédet! Nem az éhség követelte ezúttal, hanem a viszontlátás türelmetlensége... S ahogy ott ülök, az ajtóval szemben, a fényes-világos ebédlőben, s Ilon a levesestállal megjelenik, fel se nézek, csak a fekete cipőjét látom, flórharisnyás kissé vaskos lábikráját, majd eredeti, otthonról hozott rakott-szoknyája és blúza előtt az éktelenkedő, rosszemlékű fehér szobalány-kötényt... Amikor rámkerült a sor, szó nélkül állt meg a jobbomon, s várta, hogy meritsek. Porciómat – két merőkanállal – kiszedtem. Aztán fölnéztem, hogy a kínálást megköszönjem. És megláttam a szemét. Az egyik szeme szürkésfehér volt, s teljesen kifejezéstelen. A másik dióbarna, és benne, mint pici pillangó, bársonyosan csillogó kis mosoly. Igen, barátocskám, Ilon *félszemű* volt! Tekintetemet elkaptam, nehogy észrevegye riadtságomat, de a tányérhoz oda-odakoccanó kanál remegő kezemben, ékeszőlóan árulkodott! Úgy láttam, félrefordul, s egy kicsit ferdén tartja a fejét. Megkérdezte, parancsol-e még valaki – aztán halkan kiment. Mili tánti szokása szerint sebesen kavargatta, fűkálta a levest, majd a kanálból csücsörítve szűrőszőlte be. Koni bácsi nem győzte dicsérni a grízgaluskát, és olyan sűrűn töltögetett magának az „orvosi utasításra” fogyasztott savanyú borból, hogy a felesége nem átalította, jelenlétemben, vén iszákosnak, muslicának, borzsáknak elmondani... Az öreg türte egy darabig, de aztán, talán a „vén sárkány” bosszantására, hirtelen az én poharamat is teletöltötte, hadd igyam az egészségére. Erre mondott olyasmit az öregasszony – „Vén szégyentelen szoknyavadász! Egy félnapja sincs itt az a vaksi perszóna, s magát már eszi a fene érte?” – amiből egyszeriben megértettem, miért fogadott fel következetesen madárijesztőszerű, görhes, csámpás teremtetéseket!... Az öreg sem hagyta szó nélkül; szörnyű sértéseket vagdostak egymáshoz, s a végén lecsapta az asztalkendőt, a széket kirúgta maga mögül, fogta sétabotját, kalapját, elrohant hazulról, s csak este tántorgott, füttyörészve, danolászva haza... De kibéköltök, és Ilon is maradt. Maradt, és ismerkedni kezdett a ház szokásaival, erkölceivel. Úgy sandítgatott, félretartott fejjel, jobbra-balra a szobákban, mint a macska, ha új házba kerül; valósággal mindent megszagolt, megtapintott. Látszott rajta az igyekezet, hogy kérdezősködés nélkül szeretne tanulni, beilleszkedni új környezetébe. Félszemű volt, igen, (gyermekkorában, az erdőn, egy visszacsapódó tüskés ág sértette meg jóvátehetetlenül a szembogarat...), de félszeg egy cseppet sem! Az a jótulajdonság jellemezte, amely a székelyföldieket általában: a munka valósággal égett a keze alatt; beszédében megfontoltság, jóízű színesség, viselkedésében a maga-feltalálás biztonsága uralkodott. Most szolgált másodszor életében. De előbbi helye, faluja jegyzőjénél, a Varjukáné-féle élet-iskolájához képest gondolom legfeljebb óvoda volt.

Ilon tizenhét éves, én tizenöt. Csoda, ha a változatos fenekedések, sanda ellenőrzések e nyomasztó környezetében vigasztalást keresve közeledtünk egymáshoz? S ha ebből az apró jelzésekkel, eldugott levélkékkal, virág-szalakkal történő közeledésből szerelem lett? De micsoda szerelem! Egy gyámoltalan,

vágyait eleddig körvonaltalan, tárgyaltalan víziókban kiélő kamasz, és egy szemérmes, érzelmeihez megfelelő szavakat és tetteket még nem ismerő, ártatlan falusi leány szerelme. Valami némajáték alakult ki köztünk, cinkos sors-társ-tudat. Csak így érthető, hogy Ilon, a viharvert, hétpróbás markotányos-nék, bivalymozgású tenyeres-talpas debellák, kacskálábú gnómok és rémondák csinos, hamvas utóda, mártír-lélekkel vállalta és viselte mindazt a megpróbáltatást, melyet elődei olykor egy hétig se bírtak elviselni... És még valamit, amitől azokat rusnyaságuk, elesettségük bizonyára megvédte: az állandó szatír-lázban izgó-mozgó házigazda kakaskodását és ocsmány mozdulatait! Etekintetben Varjukánében láttam természetes szövetségesemet – s alig titkolható örömet szerzett nekem, ha a pincekamrában, mely a cselédszoba közelében, a szuterénben volt, leskelődésen érte tetten, és seprűvel kergette fel az udvarra a vén huncutot, vagy ha a W. C. előtt kapta el, amikor a kulcslyukra tapadva, önfeledten adta át magát a kukucskálás gyönyörének... Ezek viharos, kínos jelenetek voltak, persze Ilonnak legkivált, s attól féltem, nem sokáig bírja a számtalan megaláztatást, felmond – vagy Mili tánti küldi el, aljas módon megrágalmazva, szokása szerint. De egy hónap is eltelt, szokatlan hosszú idő, valóságos csillagév a Varjuka-villa gyorsan cserélődő szolgálóinak cselédkönyvében, és Ilon még mindig egy-fedél alatt élt, evett (ha volt mit) és aludt (ha tudott) és szenvedett énvelem. Talán már öt hét is eltelt, s noha tekintetünkkel gyakran omlottunk egymásba, még az arcát sem mertem simogatni, még a kezét sem mertem megfogni! S neki is csak annyi szava volt hozzám reggelenként: – Hét óra, keljen fel az úrfi – s már suhant is ki fülledt, ágyneműszagú szobámból, mintha isten tudja, minő veszedelem fenyegetné... Minden éjjel vele álmodtam. Képzetelem első közeli, tapintható tárgyra benne talált, s álmomban olyan cselekedetekre ragadtatott, melyekre nappal, Ilon közelében gondolni sem mertem, s szégyeltemben valóságos szörnyetegnek tartottam magam. Azt, amit álmomban pazarló boldogsággal és mesteri gyakorlottsággal, egy minden hájjal megkent szerelmi kalandor módján műveltem vele, a világ minden kincséért sem mertem volna a valóságban is megpróbálni. El-elsunnyogtunk egymás mellett, de lépcsőkanyarban, ajtónyílásban, ha egy pillanatra szembenálltunk, izzott a levegő körülöttünk... És egyszer-eyszer meglátogattak osztálytársaim, barátaim. Te már jóval azelőtt elmaradtál... Ilon a csengetésre kiszaladt a kapuba, ő engedte be őket. Ezeknek a nálam „tapasztaltabb” kamaszoknak nagyot csillant a szemük. – Nekem is éppen ilyent rendelt a doktor! Jó bőr, meg kell adni! – mondogatták, disznólkodtak, faggattak „viszonyunk” részletei felől, s én, ahelyett, hogy kirúgtam volna őket, kínosan egyensúlyoztam, hogy pipogyának se tartsanak, de azért Ilonra se úgy nézzenek, mint valami repedtsarkúra... Végül nem is tudom, melyikünk szenvedett többet a másikért. Én a mai napig nyomorgás, szerelmi nyaktörések, társadalmi kudarcok, satöbbi miatt együttvéve sem szenvedtem annyit, helyesebben: *olyan kegyetlenül*, mint akkor, azalatt a másfél hónap alatt. Szenvedtem a vágyakozástól, s a számtalan megaláztatástól, melyet az ő miattam való megaláztatásai fejében, nekem is el kellett szenvedni. Hát még azután!... De nem vágok az események elébe... Nem múlt el nap, hogy a vén huncut ne kapott volna Ilon szoknyája közé, vagy ne mondott volna, bajszát pödörgetve, valami pajzánságot neki. Néha éppenséggel a jelenlétemben! Az erotomániás öregecskét – mai szemmel nézve – nemcsak a kíváncsatos női lény, hanem a kamasz fiúcska közelsége is birizgálhatta, utóvégre jogosan tételezhette fel, hogy valami zajlik kettőnk

között, a mélyben, a homályban. Nemcsak a lány pirulásaiban, hanem az én sápadásaimban is gyönyörűségét lelte... Így érkezünk május közepéig, Mili tánti kertje, (úgy látszik a földnek tulajdonosához a mélyben semmi köze) – felséges virágokban pompázott-illatozott. Bennem a langyos, illatfelhős esték akcióra serkentették a sokáig sutba kényszerített ördögöt – s néha olyan tüzes vassal perzselt, s olyan ravaszdi módon, hogy a tűz, mely égetett, egyszersmind halálosan gyönyörteli volt. Ilon ilyenkor, képzeletemben, mindig együtt hánytorgott, az ördög kaján örömeire, velem. Ilyen állapotomban eshetett meg, hogy valami borzasztó parancsra, egy éjszaka, jóval éjjél előtt, kimásztam a szobám ablakán. A fal volt vagy két és fél méter magas, de szerencsére rovátkos, szegélyes kőfal, nem kellett feltűnő suppanást kockáztatva ugranom. A fal tövében, különféle elvadult diszcserjéket félrehajtva, kandúr módjára lopakodtam az épület körül, arra az oldalra, mely ellentétben a ház déli oldalra eső részével, földszintes volt, pontosabban szuterén. Itt volt, a fászince s a mosokonyha közt Ilon szobája, s benne az ágy – ahogy egyszer kétszer már láttam a nyitott rácsos ablakon át: egy kaszárnyai vaságy, majdnem az ablak alatt. Tenyérszerű rés jelezte, hogy az alvó odabent szintén részese a rátáknak érkező, bolondító virág-illatoknak... Balkézrel benyúltam, az egyszerű görfüggöny rozsdafoltos vásznáig, a rácsra át, halkán kopogtam, kaparásztam az üvegen, s akadozó lélegzettel kezdtem szólongatni: – Ilon! Ilon édes! Én vagyok!... – Valami szöszmötölés hallatszott, ágyynyikordulás, talán felült, aztán: – Ki az? – de nagyon óvatosan, nem a segítségkérés felhangjával. – Ilon! – Mondtam újra, pszt, én vagyok!... – Jaj istenem! – hallottam. – Mi leli, úrfi drága? Nagy baj lesz ebből, istenem – s efféléket mondott, de már egészen közletről, a függöny mögül. Én meg csak ilonoztam egyre esdeklőbbben, s kezem mind mélyebben nyúlt a függöny redői közt, melyet már ő is igyekezett lármánélkül félrehúzni. És egyszercsak megfogta a kezemet, sose felejttem el, a balkezemet, s tenyérrel a keblei közé szorította. A bársonyos tapintású fészekmeleg átjárta egész testemet. A szíve néhány pillanatig tenyeremben dobogott. Már jobbkaromat is nyújtogattam befelé, arcomba a rács éle mélyen belevágott – de a kertkapuban kulcs nyikordult, kilincs kattant, s hangosan diskurálva jöttek a mérnökök, talán vendéglőből, vagy társaságból, mit sem sejtve arról a színjátékról, amely ott kettőnk közt végbemegy. – Jönnek – mondtam – s csak annyi időm volt, hogy a ház szöglete mögé osonjak, s a fal tövében, a burján és diszcserje közé hasravessem magam... Nagy lecke volt! Sokáig hevertem ott, s noha a házaspár gyanútlanul tűnt el az előszobaajtóban, még sokáig nem mertem újra elindulni. Mi történt volna – mardosott a bűntudat, ha kérlelhetetlen vetélytársam, az öreg jön haza, és észrevesz, olyan időpontban és pozitúrában az ablak előtt, mely a házirendbe sehogy sem illik bele... Talán éjjél is elmúlt, amikor bódultan, alvajáró kockázattal kapaszkodtam vissza a szobámba. És másnap már nem az voltam, aki addig. A kaland valamiféle csodatétel diadalérzésével töltött el – füttyörészve indultam a kollégiumba. Füttyültem Varjúkékre, az egész világra. Megbizonyosodtam, hogy van értelme, célja szenvedéseinknek. Mesebeli, kiválasztott párocskát láttam kettőnkben; boszorkányházba vetődtünk, szörnyű próbákat kell kiállanunk, ennünk a szolgaság kenyerét – hogy antul edesebb legyen a szabadulás órája!... Ilont is alaposan meglegyinthette a boldogság violaillatú éji fuvallata; felelőtlenül, dalolgatva tett-vett, jött-ment, ahova a munka parancsolta, s ahányszor összefutottunk, el nem mulasztottuk suttyomban

megszorítani egymás kezét, sőt, egyszer lopva, suhanva, az arcát is két tenyerembe fogtam, hogy megcsókoljam, s amikor elkapta, s besurrant a konyhába, mint valami bőszip kakaó, toporogtam egy darabig a homályos előszobában... Sajnos, éjszakáim annál gyötrelmesebbek voltak! Mindig azzal az elhatározással feküdtem ágyba, hogy mihelyt a ház elcsendesedik, indulok, de a vágyakozás és a veszedelem őrlésében végül is elaludtam, és az álomra bíztam a cselekvést. Ez pedig nem maradt el, sőt, talán mert Ilon arcát nem volt képes az álom hűségesen ábrázolni, más, ismeretlen arcú és keblű nők is tolakodtak elém s lettek bűntársaim. Lepedőm bánta meg – s tanulmányi előmenetelem, mely addig is elég gondot adott nemcsak jóindulatú tanáraimnak, hanem szegény anyámnak is, akit Koni bácsi fontoskodó levelekben az év eleje óta elég sűrűn és fölösen tájékoztatott... De akárhogyis, az életől olyan rendkívüli ajándékot kaptam akkor éjszaka, hogy semmi sem tudta befolyásolni eufóriás bódultságomat. Ennek tulajdonítom, hogy délutánonként, mikor nagy buzgóságot színélve leckém és tankönyveim fölé hajoltam – meghozza Mili tánti felügyeletében! – már egészen más szemmel nézegettem az öregasszonyt. Szurtos kis varrókosárával az ölében, kipárnázott karszékebe süllyedve üldögélt, urának felismerhetetlenségig stoppolt harisnyái, alsónadrágjai felett; gyököngetett, el-elbóbiskolt, csak akkor riadt fel, ha okuláréja leesett az orráról... Máskor motyogott magában, talán szidalmazott valakit, az urát, vagy Ilont, vagy engem, s mintha elfeledte volna, hogy ottvagyok. Fekete-szürke örök-egy ruhájában szinte beleveszett az alkonyatba, a szoba homályába. De ha megpróbáltam egy-két érdeklődő szóval kedveskedni: érdes hangon, ridegen kitért, rendreutasított, lehűtötte barátkozó kedvemet.

Így közelgett el a nagy próbatétel ideje, az a nap, mely a ház minden lakójának próbatétele lett. Mili tánti nagytakarítást rendezett. A szolgálóknak, ebben a házban csakúgy mint máshol, ez volt a tűzkeresztsége. Én még csak egyet értem meg, karácsony előtt; akkor, hogy ne legyek útban, elengedtek egy délutáni mozielőadásra; Koni bácsi pedig, akinek idegei már a reggeli órákban felmondták a szolgálatot, egész napra eltűnt, s csak este dülöngélt félrecsapott kalappal, jó pityókusan, haza...

Borzasztó rázkódásra, dübörgésre riadtam fel, azt hittem, földindulás. De nem az volt, csak Mili tánti ez alkalomra előkerített órjástermetű bejárónéja, nekigyürkőzve, fején cigányosan hátracsapott kásmírkendővel, hatalmas fapapucsban, éppen rángatta ki a szőnyeget a súlyos ebédlőasztal alól. A százkilós nőnemű gránátos vaskos lába alatt csak úgy rengett a padló. Hol a nyomában, hol előtte Mili tánti: szintén nekigyürkőzve, kezében tollseprűvel, a fején sisakszerű rossz kalappal, valóságos hadrakelt állapotban. Ilont is megpillantottam a fürdőszobába menet; csak egy kis háziszóttos lenvászon ing, kurta alsós szoknya rajta s az a kis rövid gránát-piros kettős üveggyöngysor gyönyörű fehér nyakán... Seprűvel, portörölővel felszerelve hajlongott az előszobasarokban, szoknyája hátul magasra felkapott. Nem sokáig gyönyörködhettem: a nyitott ajtókon át valahonnan észrevett volna valaki. Gyorsan szedelőzködtem, reggelimet bekaptam, s rohantam a kollégiumba, jó messzire a már javában tomboló pokoltól. Déli egy órára azonban az éhség hazakergetett. De mire? Akkorra már valósággal elszabadult a pokol s egyforma dühvel tombolt a ház minden zugában. Egymásra rakott székek, asztalok, nyitott ablakok, szélcsapkodás, zuhanások, csörömpölések, rikácsolások innen-onnan, vezényszavak, civakodás. Egyszóval amolyan valódi száz-

százalékos nagytakarítás. Ebédszerű hidegétel azonban a kamrában, tálcán, szépen, ügyesen kikészítve: – Ilon kezényoma! „A kertben elfogyaszthatom, s aztán csak tanuljak tisztességesen, és el ne csavarogjak.” – Körülbelül ez volt a veleje a Mili tánti rámvonatkozó rendelkezésének. Csak egy pillanatra láttam: mint a járványok megszemélyesítője a régi krónikákban, rongyokba bugyolált, örült néember, nyomában halál és kétségbeesés... Egy szerszámkamra-szerű, nyitott fabódé, melyet valaha lugasnak tákolt össze valaki, s még ki is faragta szépen a бүтүjét, lapult ott, bozóttal benőve az alsó szomszéd tűzfala tövében. Észkos, nyirkos zug volt, ritkán látott napot. Rozsdás bádogfedelén, a lécek alatt tollpihékből, pamutfoszlányokból, madzag- és fűdarabokból összegubancolt, kicsüngő verébfészkek. Fölötte s kétoldalán hatalmas, irdatlan mogyoróbokrok; bent dülingélő kecskelábú kerti asztal, előtte kimustrált nádszék – s öntözőkanna, ásó, kapa, gereblye a sarokban. Kéthárom könyvvvel, füzettel – és a Tengerszemű hölgy-gyel felszerelve, ide húzódtam be a vihar elől. Telt-múlt a délután. A hatalmas puffanások, csörömpölések, csapkodások mintha csendesedtek volna. Talán tanultam is már valamicskét, hogy végre nyugodtabb lelkiismerettel olvashassam Jókait – amikor fejem fölött kipattantak az ablaktáblák, hátracsapódtak; a támadt légmozgást a kertbe tollseprűből kihullt pihéket és papírdarabokat sodort, és magasan a fejem fölött megjelent Ilon szoknyája és lábaszára. Ablakmosás! A kandi férfi- és fiúszemek ősi zsákmánya: szellős szoknyájú nők legeldugottabb testrészének leshelyből való megpillantása!... A kandikálásban, vidéki kamasz, nem voltam éppen kezdő: mindig valamelyes siker koronázta – és vajmi kevés kockázat járt vele. De most első szerelmem tárgya kínálkozott potya prédául – nem akárki ismeretlen. Borzasztó izgalomban dugdostam ki a fejem a lugast elborító mogyorólombok közül.

Ezek az ablakok voltak a legmagasabban, s alattuk a legmélyebben a talaj: ez esetben óriási, találomra egyberótt pala-lapok, köztük itt-ott pipehúr, portula, s egyéb eltévedt, szélhozta burján és virág. És most Ilon vas-kos, rózsaszínű lábikrája – négy-öt méterre a fejem fölött, s az ide-oda lengő vászon szoknyácska látványa, ahogy a párkányon terpeszállásban, magasra nyújtott karral mosta a felső ablakot – a mennyország látványával felért! Az ördög tüzes csiklandozásának bárgyú-boldog vigyorral engedtem át magam – mintha mindjárt beteljesülne valami, amire a világ eleje óta vágyakoztam... Időtlen, mérhetetlen volt ez a bódulat – míg egyszercsak meg nem pillantottam Ilon *halottsápadt* arcát! Valami sárga visszfény vetődik rá – próbáltam megmagyarázni – s attól olyan, mint a halál. De ahogy másodszor, harmadszor is kihajolt, az ablak síkján kívül, már nem áltathattam magam: valódi sápadtság volt, s oka vagy a kimerültség, vagy a halálfélelem. A mutatvány, majdnem az eresz alatt, egy akrobatának is becsületére vált volna. Reszketni kezdtem Ilon életéért. Hol volt már az ördög csiklandozása? Első ép gondolatom az volt, hogy jelt adok, s arra kényszerítem, hagyja abba – de ezzel megijeszteném, s zavarában, hogy kukucskáltam, bizonyosan lezuhanna. Egyébként is Mili tánti fekete-szürke bagoly alakja szakadatlanul az ablak közelében settenkedett, vékony poroló rúddal mutogatott hol egy verébpiszokra, hol egy pókhálóra, s ha jól láttam, még ösztöke gyanánt is használta, hogy szaporább munkára serkentse a leányt... A felső ablak-kilincseknél tartott, szídlolos üveg a félkezében, rongydarab a másikon, csisz-királta a rézrozsdás, formás kis fémrudacskákat. Vértelen keze, a sok felfelé tartásban, egyre erőtlenebbül húzgálta rajtuk a szürke rongydarabot, amely

után száraz, piros flanel következett. Tudtam, hogy még két ablak van hátra... Az idő most már, ebben a rémületes várakozásban vált mérhetetlenné, örökkévalóság-szerűvé. Önmagát százszorozva, végtelen lassan telt, hogy már alkalmi könyörgésemet századszor ismételhettem, szószerint, s egyre unottabban, reménytelenebbül – s rég nem törtem a fejem, hogy mit is tehetnék. Ilon, egy újabb vezényszónak engedelmeskedve, egészen kilépett, s az ablak külső sarkában meggyült, veréb tollpihékkel, száraz levéllel belepertt pókhálót igyekezett rongyával elérni, eltüntetni. – Meg fogunk szökni, motyogtam magamban eszelősen, megfogadom, édes jó Istenem, hogy elmegyünk innen, én pincérnek állok, Ilon mosogatólánynak, ugyanabban a szállodában, (ahogy a múltkor egy amerikai filmben láttam) – világgá szökünk, csak segítsd meg őt, édes jó Istenem!... Körülbelül itt tarthattam, amikor trágár, kaszárniai káromkodás harsant a fülembé, és mielőtt hátrafordulhattam volna, úgy hátbavágtak valamivel, hogy előrebuktam. Lapockám és gerincem közt ért az ütés, nagyon súlyos tárggyal, hogy csontom, vagy inaim reccsenését is hallottam és egy-két pillanatra minden elsötétült a jobbszemem előtt! – Megvakulok én is, mint Ilon, cikázott át a gondolat –, de annyi erőm még volt, hogy hátranézzek, mielőtt elesném. Nem estem el, talán a dühtől, mely elöntött, sőt, vadul néztem körül valami kézbeliért, kőért, deszkadarabért, akármiért, hogy visszaüssek... Felemelt furkósbotjával Koni bácsi állt velem szemben! S én teljesen tehetetlenül, fájdalomtól, dühtől remegve hallgattam iszonyatos gorombaságait. – Leskelődni, azt igen! De tanulni nem! Össze is töröm a csontodat, taknyossa! – üvöltötte, és jött-jött felém, azzal a gyökérbottal. Hogyan lephetett meg, nem tudom. Talán nem hallottam az utca szeker- és autóbusz-lármájától, amikor mögém lopakodott, vagy már eleve ott lapult a közelben, jól tudván, mikor kerül sor az ablakmosásra, – s a látványra, melyre ki tudja, mióta fente a fogát?... És másodszor és harmadszor s ki tudja hányszor is ütött volna, részeg, félőrült állapotban, ha –

Hátam mögött sikoltás, jajkiáltás majd zuhanás, hogy megrendült a laza kerti föld, ahol álltam. A bot lehanyatlik; ádáz ellenfelem nagyot horkant, az óriásnő derékgig kihajolva mutogat, szája tátva, lélegzetet se kap, pedig kiáltani akar – és csak mutogat, lefelé, a palás ösvényre; hóna alatt Varjúkáné főkötős feje; magas, vékony jézusmáriákat ereget kigúvadt szemmel, borzasan... Ilon sehol – azaz valami rezeg, mocomog ott a magasra nőtt házalji burján, elvadult virágok között, egy fehéres folt csupán, az inge, a szoknyája – és aztán láttam a fejét is félig arccal a földön, félig maga alá tört jobbkarján; a kicsi piros gyöngyszemek szertegurulva, vércseppek módján a köveken, a fűvön. Balkeze meg-megrándult, fejét is emelgette, majd tompa koppanással ejtette vissza.

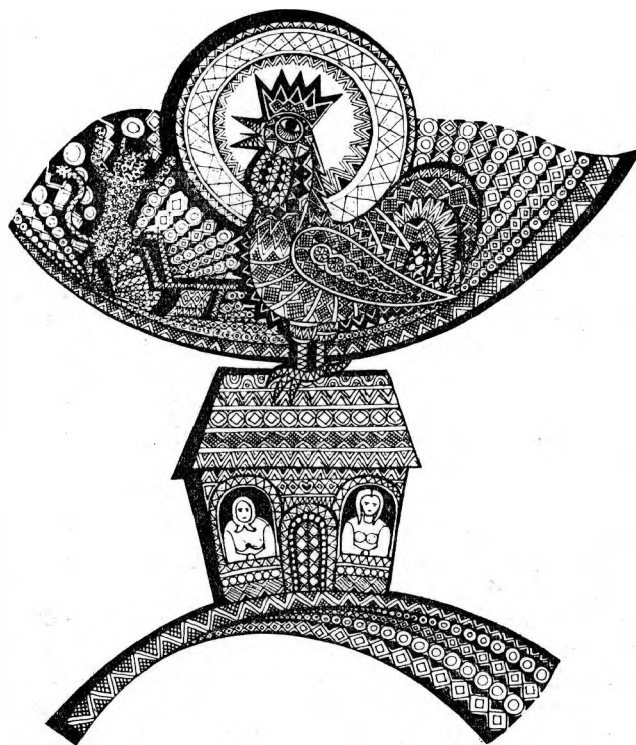
– Meghalt?

– Nem, nem halt meg – hirtelen kiröppent kérdésemre, mely révült emlékezésének medréből kikököntette, M. barátom ingerülten válaszolt. Legszívesebben abbahagyta volna; talán kimerültség fenyegette: szüflájából eddig futotta. Annnyit azonban kiszedtem belőle, hogy, e voltaképpen végkifejlet után, Ilon klinikára került, agyrázkódással, vállperec- és bokatoréssal. Őmaga azzal a rettenetes élménnyel a lelkén, s a botütés sajgó daganatával, egyik osztálytársához menekült, mindenét hátrahagyva. Itt is húzta ki a tanév végéig, anyja hozzájárulásával. A bukástól a geológia tanárnak közbenjárása mentette meg. A következő tanévre a zilahi kollégiumba került, bennlakónak. Varjúkáék nagy bajba keveredtek a baleset miatt. Eleinte őt próbálták meg-

tenni bűnbaknak, de végül belátták, hogy ha belekeverik, és rájuk vall, abból csak nekik lehet káruk. És mi történt Ilonnal? Meggyógyult ugyan, de ballábára megsántult, és félvállas lett, talán a sebtiben végrehajtott műtét miatt. Így sorakozott be Varjukáné csámpás, csonka-bonka szolgálóinak láthatatlan s egymással nem érintkező menetébe. Mit használhatott szegénynek a megítélt kártérítés? . . . Örökre eltűntek egymás szeme elől.

A sírnak szó nélkül hátatfordítottam, s indultam volna lefelé. De szemem sarkából láttam, hogy M., amint felállt, kalapját lassú, kanyarító mozdulattal leveszi, maga elé tartja, kezét összefogja s lehajtott fővel bámul maga elé. Imádkozik egy elkárhozott lélekért? – tűnődtem. – Vagy csak ilyesmit motyog magában: – Bocsáss meg, öreganyám, tudom, hogy holtakról jót vagy semmit – de hogy a gyanútlan temetői andalgókat félre ne vezesse farizeus sírfeliratod, el kellett mondjak egyet-mást terólad. Miheztartás végett – pro memoria.

1942

Mindörökké

1.

Álltunk a sír körül. A pap vajon befejezte már? Erre gondoltam. Anyám sem sírt, már száraz volt a szeme. Arra is gondoltam, vajon a tizenegy éves Daninak mi jut eszébe a nagyapja sírjánál? Gondol-e valamire? Húgom és feleségem anyámat karolták. Meleg nyári nap volt, az újságok szerint harminchat fok. Ott állt mellettem M barátom fehér ingben, barna nadrágban. Éppen cikket diktált, ezt szakította meg, amikor üzenetem utolérte. Loholva, izzadtan ért a temetőbe, éppen a szertartás elkezdése előtt.

– Szegény apád, – mondta M –, hány hónapja is, hogy Pacsán találkoztunk és beszélgettünk?

Magamban számoltam.

– Alig három hónapja.

– Látod... – mondta M, de nem folytatta. Alighanem azt akarta mondani: ilyen az élet. Aztán rájött, hogy valamennyien erre gondolunk. Erre kell gondolnunk!

A pap többször is elismételte felém bólintva: „...dicsértessék!” Nem tudtam, mit kell csinálni. Harmadszorra odamotyogtam a sír túlsó oldalára: „Mindörökké!”

Hárman voltak. A harmincöt év körüli pap, akivel két nappal korábban megbeszéltük a szertartást és aki elismervényt adott – kettőszázötven forint-ról –, amiért majd elvégzik az egyházi temetést. Anyám akarta így. Akkor civilben volt, hivatalnoknak néztem. A társa, akivel együtt énekeltek, ötven körüli, kopaszodó ember volt. A füstölőt, meg a szenteltvíztartót egy őshajú, hatvan felé járó öregember hozta és nyújtogatta oda, amikor kellett.

A négy sirásó hátrébb állt. Igyekeztek ünnepélyes arcot vágni, de nem nagyon sikerült. A szertartás előtt kapkodták magukra az „egyenruhát”, ami vékony anyagból készült, eléggé gyűrött és megviselt kék zakóból állt. Csak a szertartás közepén vettem észre, hogy ők azok a munkások, akik a sírok körül tevékenykedtek, füttyörészve és hangosan átkiabálva egymáshoz, amikor jöttek. Kissé rosszalótam is magamban ezt a temetői hangoskodást.

Ennyien kísértük el apámat utolsó útjára. Ha csak nem számítom azt a hibbant lányt, akit egy, a válláig alig érő kisebb lány vezetgetett kézenfogva. Már az ideiglenesen fölállított halottas ház előtti búcsúztatásnál is láttam őket. Oldalt ültek egy padon. A szerencsétlen lány arcán látszott, hogy eszmélete nem tisztult ki a való világ fölfogásáig, s a bolondok bárgyú mosolyával nézte az éneklő papot, a koporsót. Nagy, csontos térdei, mint valami fagörcs púposodtak ki a szoknyaszegély alól. Egyébként is csupa csont és bőr volt. A kisebb talán a testvére lehetett és vigyázott rá. Nem beszéltek, csak néztek bennünket. Ők settenkedtek utánunk a nyitott sírhoz is. De nem jöttek egészen oda, két-három sírral odébb megálltak és bámészkodtak.

A nap verte a fejünket. Valóságosan is érezni lehetett a sugarak konok ütéseit. A jelenet nem evilági volt. Mintha csak benéztem volna valami résen,

magamat is kívülről láttam és csak pillanatokig szorongatta sirás a torkomat, aztán megint távolra ugrott minden, átváltozott mással-történéssé.

Talán borraivalót akar a pap? Már harmadszor bólint felém a „dicsértessék” után. Oda kéne menni hozzá? . . . A temetőben kis szél támadt, megmozdultak a sírokon a virágok, láttam, hogy „ezüstös fejszesuhanás játszik a nyárfa levelén”. Aztán újra a meleg következett, háborítatlanul remegett a levegő a sírok fölött, a város közepén lévő temetőben.

„Betelt ez a temető már”. A gondnok mondta két napja, amikor kiválasztottuk a sírhelyet. „Nem is igen szívesen veszik, ha nem idevalósít temetnek ide”. Kik? Meg akartam kérdezni, de nem kérdeztem végül. Hiszen barátságos volt, türelmes. Én a temető szélén álltam meg, ahol még volt néhány hely és a nyírfák majd eligazítanak megtalálni a sírt. Anyám másutt akarta. Valójában én meg sem akartam nézni a sírhelyet előre. „Kocsival vannak?” A temetkezési vállalatnál egy csinos hölgy meggyőződött arról, hogy jobb előre megnézni a helyet, mert utólag, ha nem tetszik . . . (Kinek nem tetszik?!) nem lehet reklamálni. A hölgy tizóraizott és csinos volt, jóalakú. Szívesen elnézegettem és csodáltam, hogy ott dolgozik és a sírhely, a temetés, a koporsó, a szemfedő a napi beszédtemája. Világos ruhában, fiatalon és mosolygósan valószínűtlenné tette az egész szomorú jelenetet. Anyám és húgom oldalt gubbasztottak a kis irodában. Hát ilyen ez? Apám, apám, ezért kár volt önzően végighandabandázni félresikerült életedet!

– Ki a temettető? – kérdezte a hölgy.

– Ki is a temettető?

Anyámmal egymásra néztünk. Jó, leszek én.

– Én vagyok . . .

– Akkor talán szíveskedjék velem jönni, megnézzük a koporsókat.

– A koporsókat? – bizonytalankodtam, mert fogalmam sem volt arról, hogy mit kell tennem.

– Igen, ki tetszik választani a koporsót, meg a szemfedőt.

Indultam utána, ki a szobából, de mintha részeg lettem volna. Hiába süttött erős, éles fénnel a nap, a tárgyaknak, a házfalaknak nem volt határa. Nem tudtam, hol végződik az egyik és hol kezdődik a másik.

– Erre tessék!

Kimentünk a raktárba. Koporsókat láttam a falhoz támasztva. Számomra egyforma volt valamennyi. Csak arra gondoltam, egyikbe majd az apámat fektetik. Közben a hölgy sorolta az árakat. Valami középárban állapodtunk meg.

– Rendben van, ez igazán szép koporsó . . .

– Szép . . . – mondtam bután. Nem is én szóltam, csak a nyelvem, a beidegzettség válaszolt. Rosszullét környékezett, csak álltam.

– Akkor itt végeztünk is – szólt a hölgy.

– Szép . . . Igen, igen – indultam utána. Az ajtóban visszafordult.

– Fejfa is kell.

– Kell.

– Mit írjunk rá?

– Mit? . . .

– Hát kérem név, születési dátum . . . Szóval élt . . . Hány évet is?

– Hányat? . . . – Ó, apám, hány évet is éltél? Egyet? Kettőt? Éltél-e egyáltalán?

– Igen, hányat élt a bácsi?

– A bácsi?

– Gondolom, az édesapja volt.

– Az... – az édesapám volt? Miből gondolhatom, hogy az édesapám volt? Van valami emlékem arról, hogy az édesapám volt? Az apám volt, hiszen rettenetesen hasonlítok rá. Iszonyúan! Holott mást sem akarok, mint hogy ne hasonlítsak rá!... Nem akarok rá hasonlítani, semmiben! Nem akarok. Sose akartam!

– Vagy?... – A hölgy megállt a raktár kijárat ajtajánál és várt. Türelmesen, de talán már unta a dolgot. – Nem tetszik mégsem a kiválasztott koporsó?

– Dehogynem!... Nagyonis tetszik! – Ez meg miféle hülyeség? Miért tetszene nagyonis?! – Szóval, csak akartam mondani, hogy... Tehát megfelel.

– És a szöveg?

– A szöveg?... Persze, a szöveg... – megálltam a mondat közben. Hirtelen elfeledtem, hogy miféle szövegről van szó.

– Amit a fejfára vésetünk – segített ki kedvesen.

– Hát persze!... A szöveg... Tehát a szöveg... Kiss Ferenc, élt hatvankilenc évet.

– Rendben van – írta egy kis füzetbe. – Hatvankilenc?

– Annyi... Hacsak... – magamban gyorsan számoltam és éreztem, hogy elvörösödöm.

– Mit tetszett mondani?

– Semmit. Hatvankilenc, igen, annyi... Annyit élt.

– Jó, akkor most nézzük a szemfedőt.

– Igen – megálltam és körülnéztem. Nem láttam olyasmit, amit szemfedőnek vélhettem volna. Igaz, hirtelenében azt sem tudtam volna megmondani, hogy milyen is az a szemfedő. Koporsókat láttam. A fedelek egy részét a falhoz támasztották sorban, már azt is észrevettem, hogy rajt van az áruk. Az aljak pedig egymásra halmozva, egymás vályújába téve magasodtak a fal mellett a másik oldalon.

– Nem itt vannak a szemfedők – mondta a hölgy. – Bent vannak az irodában.

– Ja, igen... És csak a koporsókat...

– Talán mégis másféle tetszik?

– Nem, nem. Dehogy!... Jó ez nekem... Azaz jó lesz... megfelelő lesz – kerestem a szavakat, mert valamennyit, amit kimondtam, oda nem illőnek éreztem. Végül is kinek lesz megfelelő? Lehet egyáltalán ilyet kérdezni?... Ennyire szegényes az emberi szókincs? Ennyire tapintatlan és durva az érzésekhez képest? S nem hihetem, hogy más nyelvekben jobb lenne a helyzet!... Hát akkor mire való erőlködés az írás? Mire való? Mit tudunk közölni egymással az érzések, sejtések, a gondolatok villanás-sebesen összekikázó valóságából?! Az ember lényegéből?

– Itt vannak a szemfedők – mutatta az irodában, egy oldalt álló kis asztalon a választékot, és sorolta az árakat.

– Anya, mit gondol, melyik legyen?

– Nekem mindegy, fiam – anyám oda se nagyon nézett. Talán nem is érzékelte valójában a jelenidőt? Múltjába mélyedt. Mi minden juthatott eszébe? Amikor kiválasztották menyasszonyi ruháját, a fátylat? Volt egyáltalán fátyla? Fehér menyasszonyi ruhája? Hiszen ha jól sejttem, jól raktam össze

az elhullatott félmondatokat, a szikrázva kifröcskölt szó-csonkokat gyermekkoromban, akkor anyámmal valami nem volt rendben az esküvőn... Talán már terhes volt és nem illett a fehér menyasszonyi ruha? Jó lenne, ha tévednék. Miért lenne jó? Nem tudom, nincs jelentősége sem ennek, sem annak.

– Legyen ez – mutattam rá egy feketével hímzett ruhaanyagra.

– Igen, ez mutatós – jegyezte meg a hölgy. Aztán mondta az árát, hét-százvalamennyi forint.

Mutatós? Hol és kinek „mutat”?

Ilyen az egész életünk! Mutatósak akarunk lenni, ahelyett, hogy valóságos emberszabású voltunkat hordoznánk. Mindennel eltakarjuk, el akarjuk takarni. Hiába. Kitüremkedik igaz valónk, nemcsak a ruhánk, de a bőrünk alól is.

– Akkor mindenben megegyeztünk – mondta a hölgy.

– Meg.

– Ó, hát koszorú nem kell?

– Koszorú?... Dehogynem – visszaléptem az asztalhoz.

– Milyen virágból kéri?

– Anya, – milyen virágból?

– Én nem is tudom... – anya ezt se tudta.

– Szegfű vagy rózsa legyen? – A hölgy kezdte elveszíteni a türelmét.

– Szegfű – mondtam határozottan. – Szegfű! – Végre valamiben már gyorsan határoztam. Azonnal meg is ismételtam: – Szegfű legyen.

– Tehát, szeg-fű... – írta a hölgy egy füzetbe. – Hány szál?

– Hány szál? – Megint megakadt a tudományom.

Nem tudom végül hány szál virág került a koszorúra, s abban sem vagyok bizonyos, hogy szegfűben állapotunk meg. A másik íróasztal mögött is ült egy hölgy, mintha ő rózsákat javasolt volna. Megállapodtunk valami feliratban is, ami a koszorúra kerül... Butácska kis szöveg volt, de nem maradt lelkierőm sem vitatkozni, sem másikat fogalmazni.

Az a nap nem múlt el. Nagy, szögletes, üvegfalú szobában ott ülnek történései.

2.

„Dicsértessék!”... A fiatal pap újra felém bólintott s ezúttal, mintha türelmetlenebbül tette volna. Visszabólintottam: „Mindörökké!” De nem mozdultam a sír túlsó oldala felé. Egyikünk sem mozdult. Ők hárman aztán újra bólintottak és elindultak a sírtól. Az őszhajú, kegytárgyakat vivő kis ember még tétovázott, de azután ő is elindult.

– Borravalót kellett volna adnom? – súgtam M-nek.

– Dehogyan – nyugtatott meg. – Fizettél a temetésért, nem?

– De igen... – nem is keveset, gondoltam. Hiszen nem is olyan egyszerű bekerülni abba a kétméterszer egyméteres (?) s talán két méter mély gödörbe. Ezt se hittem volna soha!...

A sirások gyorsan dolgoztak. Hányták a földet a koporsóra, aztán percek alatt elérkeztek a temető földjének szintjéig. „Meddig kell itt állnunk a forróságban?” Dél múlhatott valamivel és július 14-e volt. Egymás mellett álltunk, de valamennyien nagyon magányosnak éreztük magunkat. Nemcsak én vártam, hogy mielőbb szabaduljunk az esemény, a temető, a napfény nyomasztása alól... Holott kevésen múltott, hogy a szertartásra sor kerülhetett. Ugyanis a fiatal pap, három nappal korábban elmondta, miután nyug-

tát adott a temetési szertartás költségeiről, hogy engedélyt, valamiféle hozzájárulást kell hoznunk a falubeli esperestől.

Nem gondoltam, hogy csaknem egy óra hosszáig ülök majd az esperes úr hűvös szobájában, miközben a házvezetőnője többször is beszólt, hogy készen van az ebéd.

– Ez nem olyan egyszerű – kezdte kérésemre az esperes. Engem leültetett, kíváncsian vizsgálgatott és körbe járkált a nagy szobában.

– Nem értem – mondtam, mert valóban nem értettem.

– Az ön szülei évek óta nem fizetnek egyházi adót. Mi kérem, abból élünk, abból tartjuk fönn a templomot, fizetjük a harangozót, satöbbi, amit az egyházközségi tagok fizetnek. Nem sok az egész, fejenként és havonta öt forint. (Ennyit mondott, ha jól emlékszem. Annyira zaklatott voltam, hogy nem tudtam megjegyezni az összegeket. Azon a hétfői napon már sokféle dologért fizettem: sírhelyért, koporsóért, fejféért, szemfedőért, koszorúért, temetésért, öltöztetésért a kórházban... Igazán nem érdekelték az összegek.)

– Kifizetem – mondtam. – Visszamenőleg is.

– Nemcsak erről van szó – folytatta kis ingerültséggel az egyébként megnyerő arcú esperes. Köznapi ruhában volt, meglehetősen kopottas, sötét öltönyben.

– Miért? ... Most azonnal kifizetem, ha az összeg méltányos – ismételttem gyorsan, mert még sok tennivaló várt.

– Ejh! ... – legyintett. – Az ön édesapja és édesanyja nem vallásos. Nem jártak templomba. Arra nem is emlékszem, hogy valaha is áldoztak vagy gyóntak volna! ...

– De hát az Isten bennünk van, esperes úr ... Nem az a fontos, nem a külsőség! ...

Közbevágott.

– Nem erről van szó! ... Értse meg, ha én az engedélyt kiadom olyanaknak, aki soha sem törődött az egyházközséggel, aki önként kizárta magát, akkor mit szólnak a többiek? Akik rendszeren járnak templomba, gyónnak, áldoznak és fizetik azt a kis adót rendszeresen?! ... Teljes joggal háborodnak föl és teljes joggal tiltakoznak. Erről van szó.

– Mi lett volna akkor, ha az apámat itt a faluban akartuk volna eltemettetni?

– Hát hiszen jól teszik, hogy nem hozatják haza – mondta őszintén.

– Ön nem temette volna el?

– Hivatalosan, mint az egyház képviselője, nem tehettem volna ... – kis hallgatás következett.

– Akkor hát ...

– De persze kimentem volna magánemberként és mondtam volna néhány szót és egy imát az elhunyt lelkiüdvéért.

– Hm, harangszó, ministránsok, ilyesmi nem lett volna?

– Nem. Semmi egyházi szertartás.

– Nekem eddig az Istenről, vallásról, de még az egyházzal is más fogalmaim voltak! ...

– Ezt ne keverje ide – szólt dühösen. – Mondtam, hogy nem erről van szó.

– Szóval az apámnak még ez a dolog sem sikerült, mint ahogy semmi sem az életben ...

– Olvastam a könyvét ... az anyjáról – jegyezte meg csöndesen.

– Akkor meg minek kell ennyit beszélnem. Én most kifizetek valamennyi pénzt, ami méltányos, visszamenőleg is és akkor a „császár” is megkapja a magáét!

– Nem erről van szó, kérem. Mondtam már, a lélekről is. Az ön szülei egyszerűen... hogy is mondjam, nem vallásos emberek... – föl és alá járkált, közben beszóltak a félgi nyitott ajtón, hogy készen van az ebéd, de az esperes kiintett, – ismertem jól az apját. Az utóbbi időben éjjeliőr volt az építkezésnél. Itt nálam, szóval erre szokott lemenni... Többször is beszélgettünk, magát is emlegette.

– Engem?

– Igen... és amikor megtudtam, hogy rosszul lett, hogy nagyon beteg, elküldtem magukhoz két asszonyt, hogy győzzék meg. Meg kellett volna gyónnia, áldoznia és fel kellett volna vennie az utolsó kenetet!... Erről van szó!

– Ezt nem tudtam, most hallom először – mondtam önkéntelenül, mert valóban nem említette az anyám.

– Na látja!... – Megint járkálgatni kezdett, iratokat vett elő, aztán egy nagy könyvet. – Nézze – lapozgatott a nagy, sötét táblás könyvben – a szülei évek óta tartoznak, sőt, valójában nem is emlékszem, hogy fizettek volna egyáltalán valaha is valamit...

– Hm, igen... – mit mondhattam volna? Talán azt, hogy azokon a reggeli, köznap, nem templomi beszélgetéseken szót ejthetett volna az esperes úr apámmal a lelkiüdvösségről, meg az egyházi adóról is. Lehet, hogy meg is tette. Elhiszem válaszatlanul is, hogy nem sokra mehetett apámmal, különösen, ha ő már ivott valamelyest. S mikor nem ivott? Anyám szerint csak akkor nem, ha aludt.

Hazudoznom kellett, mert nem jutottunk előbbre. Az esperes el akarta kerülni annak látszatát, hogy pénzért ad hozzájárulást a z-i temetéshez. Többször is visszatért a vallásos életre és a kötelezettségekre.

– Én nem bánom – mondta végül –, kifizeti a hátralék felét és azt úgy könyvelem el, hogy édesanyja a mai napig visszamenőleg rendezte az adótartozását.

– Köszönöm...

– Jaj – állt meg írás közben –, de ne higgye, hogy azért ezzel mindent elintéztünk. Kérem, beszéljen az édesanyjával, hogy járjon templomba, áldozzon és hát tegye mindazt, amit egy hívőtől elvárhat az egyház... az egyházközség.

– Igen... Beszélek... De hát akkor apám pogány marad visszamenőleg is? – kérdeztem, miközben az esperes az igazolást kitöltötte.

– Tessék? – nézett föl, abbahagyva az írást.

– Nem, semmi... – mit mondhatnék még neki? Bizonyos fokig elismertem érveit magamban is, megértettem a formaságok anyagi részét, de a lelki formaságokról vitatkoztam volna!... Az istenhit szerintem magánügy s lehet valaki hívő, ha tisztességes, lelkiismeretes a köznapjaiban, cselekedeteiben, gondolataiban, még akkor is, ha nem jár templomba, nem gyón, nem áldozik! De mindezt már nem mondtam el. Közben az esperes elkészült az igazolással.

– Tessék – mondta.

– Köszönöm... És most mennyit fizetek?

– Hát... Talán ötszáz forint nem nagy összeg az elmaradt évekhez képest és talán... – közbevágta.

– Rendben van. Ötszázat fizetek.

Mindez kellett ahhoz, hogy a temetési szertartásra sor kerüljön. Arra is gondoltam, állva a nyitott sírnál, vajon harangoznak-e Pacsán apám emlékének?... Az esperes megígérte. Húsz forintot kért a harangozónak azért, hogy a temetés napján, a megadott időben, fél tizenkettőkor egyszer harangozzanak. Harmincat adtam. Biztosan harangoztak.

– Hát, kérem, megvolnánk, – jött oda az egyik sírásó. Valóban, föl-magasították a sírt, a fejfán ott volt a koszorú, de azért az egész összkép nagyon szegényes volt és nagyon szomorú. Valamiképpen benne volt apám jelleme, sorsa és mindent meghatározott. Mindvégig úgy éreztem, nem vagyok képes ellene tenni.

Nem találtam a pénzt. Végre megvolt. Szaladtam a sírok között a szerzsámaikkal elvonuló sírásók után. Az egyiknek odaadtam kétszáz forintot és közben nagyon szégyelltem magam.

– Köszönjük, kérem... És – állt meg – ne tessék nyugtalankodni, majd egy kissé megsüpped a sír. Várunk vele egy hónapot és akkor föl-magasítjuk. Minden rendben lesz, kérem. Minden.

– Köszönöm...

Minden rendben lesz? Néztem a vézna ember után. Hogyan lesz valaki sírásó? Erre gondoltam. S miképpen maradhat jókedélyű, ha mindennapjait a temetőben sírásással, sírgondozással tölti? Alig lehet idősebb nálam. Csáládja is van talán. A kisgyerekei azt mondják: „Apa dolgozik.”

Még egy kis ideig álldogáltunk a sír mellett. Azt hiszem, valamennyien megkönnyebbültünk egy kissé, hogy túl vagyunk a... Hogy min vagyunk túl? Valójában semmin. Én valamiféle könnyűséget, részegséget éreztem, de az érzések alján ott sötétlett sűrűsödve valami...

– Ebédelni kéne – mondtam, hogy történjék valami. Nem voltam éhes. Az motoszkált bennem, hogy apámról milyen keveset tudok. Már nem hívhatom elő a sírból, hogy beszéljek vele. Anyám biztatott, amikor őt faggattam, hogy apámról írjak könyvet, az érdekesebb lesz. Sajnos, nem fogadtam meg a tanácsát, bár elhatároztam, hogy apámról is írok. De hát hogyan? Nem idézhetem meg őt a beszélgetésekre máshonnét, csak az emlékeimből. Így az írás bizonyos fokig sírbontogatás lesz...

– Hát persze, ebédelni kell – mondta M barátom is. Szavaira megindultunk a temető kijárata felé. A napsütés keményen vert, a világ mégis tele volt árnyékokkal. A látványt súlyos függönyök zárták el. Nem kifelé, befelé láttam. A könnyű félcipő is nehéz volt. Rádöbbsentem szedett-vedettségünkre. Csak anyám volt feketében. Rajtam farmernadrág, farmering. Mindössze egy sötét karszalag jelezte a szomorú eseményt.

Hirtelen egy levél kusza betűi kezdték égetni az emlékezet mezejét. Apám írta, valamikor június végén, tehát halála előtt alig két héttel. Valahova el is tettem a levelet. Nem dobtam el, mint a többit. Máig se tudom miért. Miközben a szála gépkocsihoz közeledtünk, amely átváltozott temetési kocsivá, hiszen azzal jöttünk. Másként Budapest, Balatonszepezd, Pacsa és Zalaegerszeg közötti utakat, egy héten belül ennyiszer meg se tudtam volna tenni... A levél sorai mind jobban égettek belül, mintha csak tűzzel írta volna őket apám. Bizonyosan emlékszem arra, hogy így kezdte a levelet: „Kedves fiam, ha még életben akarsz találni, gyere azonnal haza...”

Nem hittem neki!

Azt válaszoltam, hogy július elsejétől megyünk nyaralni és akkor átme-
gyünk hozzájuk is. Valóban így is gondoltam. Dehát elkéstem. Megnyugta-
tást keresve, egy kissé megkönnyebbültem, amikor arra gondoltam, milyen
jó, hogy húsvétkor rászántuk magunkat a hosszú útra. Igaz, én a kocsival
akartam dicsekedni!... Most már fölfoghatatlan, hogy miért?!

Az az út fontos volt, utólag tudom. Akkor beszéltem utoljára apámmal.
Bár láttam még életében, végignéztem a haldoklását. Vajon fölismert-e? Erre
már soha senki nem válaszol. A késés is az én vétkem!...

4.

A véletlen is segített, de én elherdáltam a segítségét. Mindez megbo-
csáthatatlan.

Július elsejétől nyaraltunk Balatonszepezden. Én nyolcadikán valami fél-
benhagyott munka miatt gépkocsival Budapestre utaztam. Alig voltam otthon
egy órát, távirat jött: „Apád nagyon rosszul van, azonnal gyere. Anyu.” Eddig
ilyen táviratokat, ki tudja hányat, csak apámtól kaptam. Olyankor is, amikor
nem volt különösebb baj... Pénteken este dolgom volt. Felhívtam a húgomat.
Megbeszéltük, hogy szombaton kora délután megyünk együtt Balatonszepezd-
re, majd másnap Pácsára... Hiszen bizonyosan nem olyan nagy a baj. Mi-
féle dolog, ha a gyerek ilyen táviratra nem indul azonnal? Semmiképpen
sem tisztességes! De hát miképpen is voltunk mi a szüleinkkel? Valójában
az a viszony elmondhatatlan, bár bennünket halálíg kísérnek a sebzettség
nyomai. Végtelen hiány sötétlik az érzéseinkben, arcunk áttetszőbb, kiszol-
gáltatottságunk nagyobb. Olyan épület vagyunk, amelynek szerkezetébe va-
lami nagyon fontos tartóelemet nem építettek be. Tétovábban mozgunk a vi-
lágban, másoknál jobban ragaszkodnánk barátságokhoz, hiszékenyebbek va-
gyunk az emberi szó iránt. Könnyebb bennünket becsapni, kihasználni. Nyi-
tottabbak vagyunk sok tekintetben, egyébként zártabbak, gyanakvóbbak. A
dolgok ellentmondásai jobban kaszabolnak, sértenek bennünket.

Vasárnap délelőtt értünk csak Pácsára, ahogy a még csütörtökön fel-
adott táviratban is jeleztem.

Július 11-e volt, tíz óra. Az elhanyagolt udvaron csönd fogadott és csak
a hatodik érzék jelzett valahol az agy rejtekében erőt orozó szomorúságot.
Átmentünk az első udvaron. Sehol nem láttunk senkit. A nyomasztás a szív-
tájékon egyre nagyobb lett.

– Talán nincs itt senki? – néztem húgomra.

– Nem tudom – az ő szemében is felfedeztem a riadtság apró csillagait.

A hátsó udvarban se tyúk, se csibe. A fészker, az ól roskadni készülően
állt. Mind nehezebb lett a lépés, ahogy a kis ház felé közeledtünk. Amikor
odaértünk, láttam, nyitva az ajtó. Mégiscsak van itt valaki. Gyorsan belép-
tem az apró, fedett pitvarba. Ezt is apám „építette”, olyan is. Belül vaksi
világosság. Anyám ül a föltúrt ágy szélén és veti a cipőjét.

– Csókolom...

– Hát te?... – Ekkor lépett be a húgom is.

– Megjöttünk, – mondtam. – Apa hol van?

– Hát hun lenne? – Anyám ingerült volt. – Kórházban, Zalaegerszegen.

– Kórházban?... – Egymásra néztünk a húgommal.

– Ott hát. Már csütörtökön bevitték.

– Dehát a távirat... Abban nem ez volt.

– Nem én adtam föl, megkértem valakit... Még akkor nem is vitték el.
 – És hogy van?... Hogy van apa?
 – Hát azt hiszed (asziszed), hogy én tudom? Nem tudok én semmit.
 Már bántam, hogy nem mentem el busszal...
 – De hiszen táviratoztam, hogy ma jövünk!
 – Délben?... Előbb vártalak benneteket.
 – Előbb?... – Igen, jöhettünk volna előbb. Miért nem jöttünk korábban? Hirtelen magamban sem tudtam erre választ adni. Bántott, hogy késünk. Valamiképpen nehezen indultunk útnak, még húztam is az időt. De ezt nem mondtam anyámnak. – Akkor menjünk – mondtam.
 – Hát hogyan? – Anyám abbahagyta a cipője kifűzését.
 – Kocsival jöttünk.
 – Jaa... (hátiszen) csomagoltam én csirkét, meg mindent. Éppen gondoltam, most mi lesz azzal is... – anyám még tétovázott, tehetetlenül ült az ágy szélén. – Azt hittem, már nem jöttök.
 – Siessünk!
 – (Hátiszen)...
 – Mi történt apával?
 – Mi történt volna? – Anyám, ahogy mindig, ezúttal is nehézkesen beszélt, mint aki talán fölöslegesen teszi, mint akire amúgy sem kíváncsiak. – Rosszul lett...
 Közbevágtam.
 – Ezt tudom a táviratból...
 – Azt nem én adtam föl ám.
 – Nem?... Igaz, mondta már.
 – Nem hát... (Asziszded) nekem vót ahhoz időm meg minden?... Nem vót ám. Meg aztán orvos se vót.
 – Nem volt orvos? Nem értem.
 – Mer az itteni, tudod, külföldön van, nyaral. Azt mondják (aszongyák) a népek, hogy százezer forintért van Jugoszláviában. Ja...
 – Ugyan, anyu!... Százezer forintért!... – Magam is belementem ebbe a butaságba! – Az emberek összevissza beszélnek mindent. Az orvosnak is kell nyaralni! Annak is kell pihenni... Dehát most nem ez a fontos!
 – Dehogynem, (dehonnem), apád már szerdán rosszul lett. Hát hova futottam volna?... Azt hittem, meghalt, annyira rosszul volt... Istenemistennem, csak kapkodtam. Aztán telefonáltak Zalaszentmihályra, de csak csü-törtökön, úgy egy óra körül ért ide az orvos. Dehát az semmit se csinált, fiam. Azt mondta, ő nem tehet semmit. Ő hívatta ki a mentőket. Én meg itt álltam az összerondított ágygal, azt se tudtam mihez kapjak... (assetuttam mihő).
 Déli tizenkettő volt, amikor megálltunk a kórház előtt. A portás semmit se tudott, azt sem, hogy abba a kórházba vitték-e apámat. De kedves volt és türelemmel telefonálgatott.
 – Nem tudják – mondta –, itt se tudják... De még megpróbálom valahol.
 Egymás után szívtam a cigarettákat. Anyámék is kiszálltak a kocsiból, álltak a kapunál.
 – Jöjjenek csak beljebb – mondta a portás. Idősebb, szelíd arcú ember volt. – Majd csak kiderítjük.
 Újabb telefonok következtek. Talán fél óra telhetett el, amikor hallom

ám, hogy az egyik emeleti ablakból valaki kiabál. „A Kiss bácsit keresik? Itt van...”

Ott volt az első emeleten és haldoklott.

Talán nem is kellene leírni a látványt, de mindenekelőtt magamkinzó, hát ne hallgassam el!... Ne mentsem föl magam! Ilyesmire amúgyis hajlamos az ember. Futna, bújna a maga silányságai elől, de nincs hova! Visszagyűrheti gondolatait, elfeledheti érzéseit, de ezzel csak a lélek bomlása, a jellem meghasonlása lesz bizonyosabb.

Igen, én magam feküdtem ott a kórházi ágyon, az áttetsző, apám arcát félig elfedő műanyag-búra alatt. Én kapkodtam a lélegzetet, az én szemem akadt föl a fehér mennyezet egyetlen pontjára.

– Délelőtt még eszméleténél volt – mondta a nővér –, ezzel a kisfiúval zsörtölődött.

Akkor vettem észre, hogy a szomszéd ágyban kilenc-tíz év körüli kisfiú fekszik. (A haldokló mellett!) A harmadik ágyban is idősebb ember feküdt, de láthatóan jól érezte magát, Ő is megerősítette, hogy apám még délelőtt, alig egy órája, magánál volt és beszélgetett... Egy órája!!! Hányszor ideérhettünk volna, ha csak egy kissé is sietek!... Nem is kellett volna túlságosan sietni!...

– Borotvát hoztak? – kérdezte a nővér.

– Borotvát?... – Ezeket a mondatokat aligha lehet érteni... Minek a borotva?

– Csak nem hal meg? – Hirtelen kivert a veriték... Igen, borotva!... De ki gondol erre?

– Minden lehetséges, sajnos... – a nővérke állt, fehér köpenyben, beleolvadt a falakba.

– Mikor? – Igen nehezen nyögtem ki a kérdést, mintha követ préseltem volna ki a torkomból.

– Lehet... – nézett rám, én meg igyekeztem bátorítani az őszinteségre.

– Mondja, kérem.

– Lehet, hogy még ma.

– Ma?... – Kifordultam a szobából. Anyám és húgom ott maradt a vaságy végénél. Cigarettára gyújtottam, de alig szívtam néhányat belőle, eloltottam. „Még ma!” „Még ma!” Gyorsan visszamentem a kis kórterembe. Apám hirtelen zihálni kezdett, keze és a teste remegett, gyorsabban kapkodta a levegőt. Apám vagy csak az élet reflexei? Tétován lehajoltam, hogy zavaromat senki se lássa. Torkom tele lett kifújhatatlan levegővel. A kórlapról nem igazodtam ki.

– Orvos?

– A főorvos úr elment, ugye, vasárnap délután van... De délelőtt itt volt – tette hozzá gyorsan a nővér.

– Nincs egyáltalán orvos?

– Nincs... – el is ment, nehogy tovább kérdezősködjek. Pedig kedves volt, segítőkész. Apám újra hangosan hörögve kapkodta a levegőt, két kezét verte a melléhez. A szeme nyitva volt, mereven nézett a mennyezetre. Közelebb léptem. Lát-e vajon? Lát-e valamit, bennünket? Semmi jelét nem adta ennek. A nővér jött vissza, kis oxigént engedett.

– Kiss bácsi, hall engem? ... Hallja? Itt vannak a ... nézett ránk –, nincs eszméleténél.

Nehéz volt mindenem. Alig bírtam emelni a lábamat. Valahogyan közelebb erőszakoltam magam. Egészen a fejéhez. Fölemeltem a kezemet, hogy a homlokára tegyem, de nem mertem. Nem mertem ... Irtózva szaladtam ki a szobából, ahol időközben a kisfiú fölült a szomszéd ágyban és a hörgő, torzult arccal levegőt kapkodó, haldokló apám mellett elkezdte kanalizni az eléje tett levest.

– Nálam sincs borotva, sajnós – mondta a másik szomszéd. Ő is fölült, nehézkesen és enni kezdett.

Az ajtófélfában megkapaszkodtam, de mintha földrengés lett volna. Aztán megszűnt és csak árnyakat látva, lementem a lépcsőn a kórház udvarára. A fejem kiürült, valami kitörölte a gondolatokat, mintha csak magam haldokoltam volna ott fönt az emeleten! ... S ha majd én haldoklom, beesett, borostás arccal, ki áll ott az ágy végénél? Fönnakadt szemmel mit érzékelek? Észreveszem-e, hogy állnak ott valakik? ... Kik? S mit számítanak akkor?

5.

Talán egy óra hosszáig voltunk a kórházban. A nővérke szerint az orvos aznap nem jön már vissza.

– Menjünk, menjünk! ... – Nem volt erőm maradni. Valami lökdöste a hátamat, élesen, keményen.

Anyám sírt, húgom arca is eltorzult. Én a kezemet láttam, amelyet nem mertem leengedni a haldokló homlokára. Talán az az érintés ... Talán ...

– Menjünk!

Szótlanul szálltunk a kocsiba. Az étteremben is némán ettünk, aztán, mint akit üznek, rohantunk Pácsára. El a várostól, el a kórháztól, el a haldoklótól!

Alighogy a pacsai zsákutca végén kiszálltunk, Marika, a szomszéd, gyerekkori pajtásom megszólított.

– Hallom, hogy meghalt szegény édesapád.

– Meghalt?! ... – Az utca imbolygott. – Meghalt? ... Mi még ... – motyogtam, Marika hozzátette: – az előbb volt itt valaki a DEDÁSZ kirendeltségtől. Tudod, ott állandóan van telefonszolgálat. Oda telefonáltak.

– Gyorsan! ... – Húgommal kocsiba szálltunk, megkerestük azokat, akikhez telefonáltak ...

„Hétfőn reggel nyolcra jöjjenek be, elintézni a formáságokat.” Az a nővérke vette fel a telefont, aki apám mellett volt. „Ahogy elmentek, tíz perc múlva meghalt a bácsi, anélkül, hogy magához tért volna.”

Tíz perc!

Ezt se vártuk meg! ... S én akartam így!

Tíz perc!

Jegyzetfüzet

(195?–196?)

Naplót írni: társszerzőül fogadni a sorsot.

*

Ami ünnepélyes, szükségképp lassú. Ballagnak az érettségizők, vonulnak a gyászolók, feszesen lépkednek a hősi emlékművet koszorúzó katonai attasék.

A megrendüléshez idő kell.

*

Félbeszakadt csúcstalálkozó. Zűrzavar, hisztéria, izgatott telefonok, rengeteg részeg, pánik három napig. Aztán megkönnyebbülés; de az se maradéktalan. Szégyenkezünk, amiért megijedtünk.

Micsoda erkölcsök! Már azt is szégyelljük, hogy féltjük az életünket.

*

Dosztojevszkijt olvasni: családi fényképet készíttetni a tébolydában.

*

Esettanulmány.

Vidéki földbirtokos, snájdig zsarnok. Négyéves korban veszi észre gyerekeit, addig átnéz rajtuk, mint a levegőn. Ekkor maga elé citálja őket, és kihallgatást tart.

– Hogy hívnak? Ki az apád? Na, mi az, megkukultál?

*

Az érzelmesség a nők humanizmusa.

*

Bevezető a „Nagyvilág”-ban. Thomas Wolfe, állítja a szerző, grafomán. Van ebben valami vállveregető képmutatás. Senki se hánytorgatja fel Goethe grafomániáját.

*

Halogatom, hogy asztalhoz üljek. A kezdet örömmel tölt el, a folytatás aggodalommal. Öt oldal után kishitű leszek, képtelen elhinni, hogy valaminek a végére érek.

A végtelen felőről; normánk a befejezettség, a kerek, az egész. A töredék százalmas, a torzó valamiképp mindig groteszk. S az ember-töredék? A roncsolt mell, szétdobált kar, szögesdrótra akadt bél? A groteszk sokkal közelebb áll az iszonyatoshoz, mintsem hisszük.

*

Pont. Szintézis teremtés előtt.

*

Rousseau kétes reneszánsza. Valóban: elősegíti-e a civilizáció az erkölcsi nemesedést? Olykor hajszál választja el az önbizalmat az önteltségtől; ezért tarthatta a századforduló a kérdést mesterkéltnek. Azóta: lágerek, gázkamrák, Hiroshima...

Nagy ár egy kis reneszánszéért.

*

Pierre Bertaux a legavatottabb Hölderlin-exegéta. Francia, ez még hagyján.

Pierre Bertaux 1948-tól rendőrfőnök. Ez már sajátságos.

*

Esettanulmány.

F. tehetséges, jól kereső mérnök, 1956 végén disszidál. Későn. Már csak az jut tovább, akinek rokonai vannak. Tábor, idegösszeomlás, kórház, F. tombol, felsérti a szemét, megvakul.

Anyja, nyugdíjas tanárnő, mindent elkövet, hogy egyetlen fiát hazahozassa. Elnöki engedélyt szerez.

F. visszatér, elhatalmasodik rajta az elmebaj, az anya tehetetlen. Egy ízben találkozik volt tanítványával, elpanaszolja neki, mi történt fiával. G. megértő teremtes, foglalkozását tekintve restaurátor, kis testi hibája van, biceg.

Kórházi látogatás. G. elkíséri. F. örjög, G. megijed, menjünk, kérleli az anyát, csak még jobban felizgatjuk. Elmennek. Egy hét múlva azonban F. arra kéri anyját, hozza el a „hangot”.

Szerelem, F. fölépül, kitanulja a kosárfonást, feleségül veszi G-t. Mindenki boldog.

G. így beszél: Mi a különbség? A mai házaseletben... Egy asszony úgyis főként sötétben látja a párját.

Eltelik egy év. F., aki több nyelven beszél, abbahagyja a kosárfonást, műszaki fordító lesz. Szépen keres, berendezkednek, öltözködnek. Az anya kesereg, elégedetlen. Sánta a menyee, fia jobb partit is találhatott volna.

*

M. nyolcvankétéves. Sorra meghaltak a barátai, meséli, ki kell már járnom Gödöllőre, hogy találjak egyet.

Öregkori turizmus, a túlélők nyaktörő szívóssága.

*

Századunkban két modellje van a költői képzeletnek. Az egyik a meglepetést mutatja fel, a fonákot, a rejtettet. E szerint a szakadék magas, a csend lármás, a kiáltás néma, a sebek énekelnek – minden a visszájára fordul, a valór lehetőséggé, az önmegsemmisítés forrásává válik. A másik modell, a rimbaud-i „érzékek összezavarása”, kétségbevonja, hogy bármi rögzíthető. Nem ismer jelzői alá- és fölérendeltséget, csak heteronómiát: minden mindenre rimelhet, anélkül, hogy kötelező érvényű volna. Ez a modell tagadja, hogy akármi végleges, ideiglenes kötődéseket tételez, egymás mellé sodort egyenrangú valóság-tömböket.

Mire való függvényrendszereket kidolgozni (a poétikában), amikor az értéket helye szabja meg, attól függően, milyen rendszerbe integrálódik? Ha egyáltalán van integráció. Hisz a van egyszeri, egyszersmind helyhez kötetlen, egyszerre többfelé bukkanhat fel.

Az eredmény? Tobzódás, szó-burjánzás, újmódi retorika. S mivel bármit bármiképp össze lehet szabdalni és illeszteni, a szöveg így is, úgy is a valóság kivágata.

*

„James Joyce: Ulysses c. világhírű regényében 50 oldalon keresztül beszél a gondolatokról, amelyek borotválkozás közben jutnak eszébe. Termé-

szetes, mert két óra hosszat dörzsölgette hiába a rossz borotvaszappannal erős szakállát. Akkor még nem ismerhették a világhírű Johann Maria Farina gegenüber dem Rudolfplatz cég készítményét, a mélyenható borotvaszappant. Megváltozott a szörnyű helyzet. Öröm a férfi élete amióta megalkották ezt a vegyészeti csodát.” (Új Nemzedék, 1939 július)

Történelmi számtan.
Ferenc József

született	1830-ban
trónra lépett	1848-ban
uralkodott	68 évig
meghalt	86 éves
	korában

3832

3832 : 2 = 1916
(Ebben az évben halt meg.)

II. Vilmos császár

született	1859-ben
trónra lépett	1888-ban
uralkodott	30 évig
száműzetett	59 éves
	korában

3836

3836 : 2 = 1918
(Ebben az évben száműzték)

Adolf Hitler

született	1889-ben
kancellár lett	1933-ban
kormányzásának ideje	6 év
Jelenleg	50 éves

3878

3878 : 2 = 1939

Vajon mi történik vele?

(Nagyváradai Napló, 1939)

Éjjel, teljesen tisztán hallom, illetve nem is hallom, mert a bejelentés annyira nyilvánvaló, hogy se kívülről, se belülről nem érkezik, se nem hang, se nem sugallat, maga a csalhatatlan bizonyosság:

– Négyen kerültek a középöntőbe. Anglia, Peru, Paraguay és te.

Hova kerültem? A közlemény egyszeri és természetes. Azon tűnődöm, milyen kötelességek hárulnak rám.

Zárok, sürgeti vendégét a nyilvános W. C. nénikéje. Tizenegykor termelési értekezlet kezdődik.

Félpár cipő a kupacba söpört avarban. Abszolút leszázalékolás.

Lenyűgöző a butaság autarkája.

Rémtörténet.

– Egy ízben haza menvén, holtan találtam anyámat. Illően eltemettem, majd a gyászév letelte után, visszatértem a hivatalba. Én készítem ugyanis a megyei baromfiállomány-kimutatást (kivéve a gyöngytyúkokat). Magamról mindössze annyit, hogy negyvenkilenc éves hajadon vagyok, havonta egyszer járok fodrászhoz, s imádom a kockás szoknyákat (skótnak is szokás mondani).

*

Balkán. Mindenkinek mindenkor rajta túl, egy-két határral odább kezdődik.

*

Egyszer egy molnár, a fia meg a szamaruk elindultak a vásárba. Mentek, mendegéltek, hűségesen megtették mindazt, amit sieur La Fontaine – l. Állatmesék – javall; gyengébbek kedvéért: hol egyenként, hol együtt a jószág hátára ültek, hol hajtották, hol fölemelték. Épp azon tanakodtak, van-e még más variáció, amikor a csacsi megszólalt:

– Édes gazdáim, *miért* megyünk a vásárba?

*

Alom.

... És akkor beépültem magamhoz, de hasztalan leskelődtem, éber volt(am), s ő nem árult(am) el engem/magam.

*

Biológiai optimizmus: a józan ész naponta meghátrál. De ez is csak „egyfelől”. Másfelől a lét, mint metafizikai szépség... A személyiség felcserélhetetlensége...

Örök patthelyzet.

*

Alattomoság.

X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1	X	X	X	X	X	X	X	X	X
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

*

Egyszer egy fekete kandúr talált egy szárnyaszegett poszátát.

– Kimélj meg – könyörgött a madár –, én vagyok a poszátakirály. Ha életben hagysz, naponta elküldöm hozzád egy-egy alattvalómat.

Feneketlen önzése annyira felháborította a békés természetű kandúrt, hogy nekiesett a kegyetlen madárnak, és tollastól-csőröstől bekapta.

*

Mézga. A legszebb magyar szó. Kár, hogy ragacsos, és gyakran keserű.

*

Tegnap M. velem álmodott. Ma összeszaladtam V.-vel; neki is megjelentem álmában.

Talán elrendelte valaki? Ezentúl kötelező lesz?

Vigyázat!

*

„Jobb boldogtalannak lenni ésszel, mint ész nélkül boldognak lenni”, olvasom Epikurosnál. S a Jézus emlegette boldog együgyűek?

Tamáskodom, arra gyanakszom, hogy a logika a sarkítás furorjában szenved. A dilemma több ezer év óta elvesztette eredeti értelmét. Lényege szerint álokoskodás, hamis dedukció. Az alternatíva látszatát kelti, holott egyetlen visszafelé göngyölített végkövetkeztetés.

*

Szervezettől függ, mondja dr. D., bármi drogként használható. Ismert valakit, aki attól esett eufóriába, hogy hashajtót szedett.

*

K. J.-val játszunk, meghúzzunk egy Kosztolányi-novellát. Először minden második, majd minden harmadik, negyedik, ötödik mondatát hagyjuk el.

A selymes, lágy írás egyre érdesedik, egyre tömörebb és meglepőbb lesz. A hatodik kísérlet után a szöveg szürrealista.

*

Részlet Edelsheim Gyulai Ella grófnő leveléből:

„Bár ma már kissé utópisztikus és idejétmúlt dolog ‚fürdőlevelet’ írni, de hadd írjam le néhány jegyzetemet, hogy mit láttam nyári vakációmon Németországtól, Svájcban és Olaszországon keresztül a francia Rivierán. Odafele lassú, kényelmes túrázás, visszafelé rohanás, lezárt országhatárok, csapatszállító autók, benzinhiány és háborús láz mindenfelé. Első állomásom Bad Gastein volt, – az időjárás ugyanaz, mint más években – konzekvensen esett az eső. Az Európa Hotelből hiányzott a megszokott internacionális közönség, főként az amerikaiak és a maharadzsa, de azért az autópark csodálatos volt. Gastein után St. Moritzba mentünk, havas csúcsok, valószínűtlenül nagy és színes virágokkal borított legelők és itt már több idegen, a Big Five (így hívják az öt legnagyobb szállodát, a Palace, a Kulm, a Souvrette, Grand és a Carlton Hoteleket), mintaszállodái az egész világnak. Politikusok és inkognitóban utazó fejedelmek a Souvretteban laknak. (Ötödik emeletét Titulescu építette saját magának, hogy zavartalan legyen a nyaralása . . .)

Mindenki a Statzer-tóban fürdik, itt láttam a kaportalai maharadzsa egzotikus szépségű feleségét, a világ egyik legszebb és legjobban öltözködő asszonyát. Niluszöld gumi fürdőtrikóban, fején sötétbarna csavart muszlinturbánnal olyan volt a tó vizén, mint egy lótuszvirág a Gangeszben . . . (Este gyönyörű ezüstgyöngyökkel himzett tüllruhában fantasztikus ékszereivel szintén nem volt vetélytársa.) A Palace-ban nagyszámban vannak olasz arisztokraták, a fiatal Colonna herceg (Róma volt kormányzójának fia) 23. születésnapján fényes bált adott, amelyen mindenkinek gyermekruhában kellett megjeleníteni. Nem kell azonban azt hinni, hogy St. Moritzba csak táncolni és éjszakai járni járnak az emberek. Kora reggel sok tegnap esti estélyiruhás hölgyet láttam, amint szeges cipőben, turistaruhában nekivágnak a hegyeknek . . .”

A grófnő levelének keletkezése: 1939. szeptember 3. Hitler két napja támadta meg Lengyelországot.

Bámulatos a valóság és frivol felelőtlenség koegzisztenciája.

*

Ide kívánczik még Budapest I. 1939. augusztus 29-i rádióműsora:

15.40 Hitler tannenbergi beszédének ismertetése

16. Gazdáknak

16.45 A rádió szalonzenekara

18.10 Felolvasás

*

1959. Megesznek az adósságok. Mindent el kell adnom, a könyvtáramat is. Ez a harmadik, amitől megválok, kettőt Erdélyben, egyet Franciaországban hagytam ott. Mi a különbség? tűnődöm. Nem kötődöm a tárgyakhoz, a kudarc tör le.

B. B. kolléga és antikvár-becsüs, tapintatosan rakosgatja a köteteket, közben Spenglerről beszélgetünk. Egyikünk se zökken ki szerepéből, ragaszkodnunk kell a konvenciókhoz. Csak a díványon a kosár... Hatalmas, fonnott, nádsárga... Ha majd megtelik, valami újra üresebb lesz körülöttem.

– Ezeket nem vehetem át – mondja félszegen B. B. Búcsúzik, nemsokára küldi a teherautót.

Megnézem, mit hagyott itt. Gótbetűs klasszikusokat, Lukácsot, Déryt.

*

Camus szerint a legtöbb gyilkos azért gyilkol, mert gyöngé a képzelőereje. Nem lát más megoldást.

*

Téma.

Lóversenypálya, istállók, zsokék, naponta kemény edzések. A végén mindig az nyer, akit kijelölnek.

*

Középkori játék. Sövénnel elkerített karámba terelik a falu vakjait: bunkókkal, dorongokkal agyon kell verniük egy disznót.

*

Személyi kultusz = elszemélytelenedés.

*

- Milyen érzés púposnak lenni? – kérdezte a sánta a púpostól.
- Azt csak ti tudhatjátok, akiknek nincs púpotok.

*

A klinker-téglát 1200 Celsius fokon égetik. Költséges eljárás. A hazai kövek porlékonyak. A legjobb nyersanyag Karcag környékén található.

*

Élt valahol Lengyelországban egy híres borkereskedő, rettentő erős ember, félkézzel kétszáz kilót kinyomott, s ha nekiveselkedett, fölemelt egy ötmázsás hordót is. Amikor öregedni kezdett, néhány irigy társa fogadást ajánlott neki: mutassa meg, hogy nem fogyott még el az ereje. A borkereskedő elfogadta a kihívást. Gyakorolt, készülődött, de amikor nekidurálta magát, beleszakadt az erőlködésbe. Mert a hordó üres volt.

*

Nem írok. Gyűljön a lélek.

Ahogy a tópart

*Lezuhanva is fölfelé,
feszülni a tizedik körre,
várni, míg koppan, befúródni
vele a töltés oldalába.
Hinni, hogy úgyis újra kezd,
hinni, hogy nem is hagyja abba,
tested mágnesét kigyűrűztetni
megint arra a fehér lapra.
Araszolva, hogy el ne vétsük.
Ahogy a tópart kivirágzik,
s vízből a halak fölsajognak;
hogy mozdulatod emléke mögül
kiséthalhasson Antigoné
halott fivérét eltemetni.*

Nem értette

*Mikor a zsákot is kirázta,
és a homokot átpörgette
görnyedő ujjai között,
a hegytetőn már szétterült a hold.
A torony árnyéka, mint az abroncs,
alatta házak, emberek,
őszinte bokrok, okos állatok,
örkődők, alvók, élvezkedők,
belül minden, és minden végleges.
Allt az üres zsák és a hold előtt,
nem értette, hogy hol vétette el,
hogy senkinek sem hiányzik, amit.
Nézte saját árnyékát, emlékeit,
levetett göncét, vasalt városát,
és mint előbb a zsákot, hozzáfogott
kifordítani önmagát.*

Profán vallomás

*Mégiscsak otthon oszlopaidban,
ajtó nélküli templomodban,
tölemelt fejjel, mint a gyermek,
mint az istennel játszó szentek,
akik festve az oltárképet
gyakorta a tükörbe néztek,
s elmentek bár, de ott maradtak,
s ha visszatérnek, mosolyognak,
az Úr csak nézi, nézi őket,
mily nagyszerűen sikerültek.*

Bálványsirató

*Guggoltatok hű virághoz.
 Gyémántöves asszonyához
 közelített kelyhes sámán.
 Bőr zászló nyílt fehér várán.
 Kerek dobok holdas fénye
 világolt a messzeségbe.
 Illatozott Sámán vára
 gyöngyhullató csipketája.
 Fej borul a hegytetőre
 fölgörgetett márványköre.
 Porladoznak vén királyok.
 Csontjaik közt moha-ráncok.
 Nyeregkápán vén vezérek
 markolnak zöld szekercéket.
 Sisakokról vándor selymek,
 aranylángok föllebegnek.
 Vas-bástyákon repkény-szoknya.
 Krizántém közt haját bontva,
 talpig bolyhos feketében,
 asszony töpreng gyász-tűkőrben.
 Szerelem-csönd. Láng a kéve.
 Zúzmarás a ló sörénye.
 Vértemet, a hasadt ércet,
 megtörölve hazatérek.
 Holt a vezér. Holt a táltos.
 Védtelen a bálványváros.*

Bolydító

*Cikázó hópehely
 elolvad.
 Láng-bokros menny virul
 maholnap.
 Hóvirág, ibolya csillaga
 harmatoz, muzsikál éjszaka.
 Hallgasd a fészkelő hangokat.
 Virággal telik a szél-vonat.
 Lépked a menyegző
 pirosan.
 Járják a hódolót
 rangosan.*

*Kopog a ropog a köpadló.
 Tükrösre vásik a vaspatkó.
 Bársonyba huppan a mátkapár.
 Megnyíló holdfényből hova száll?
 Fodrozó rózsákban
 rózsavér.
 Ezüstös porban a
 bakszekér.
 Párban ring a fülemüle, türgén csattog.
 Hajlékokban arany tüzet bölcsen raktok.
 Mélyre merül a szakasztó selymes lisztben.
 Szénázgató bárányokat ad az Isten.
 Halihó! Halihó!
 Barkaágon a rigó.
 Csőrét tátja,
 sárga lába
 billeg a lomb magasába
 Madaras fény hintájában
 ringatózni jó!
 Pendül a víz, itt is, ott is fölfakad.
 Tulipánból bicegnek a bogarak.
 Gally-koszorús forrás mellé ül a nyúl.
 Sugár-ingű tajték-szobor szertehull.
 Lépked a menyegző pirosan.
 Járják a hódolót rangosan.
 Párnás lócán megpihen a mátkapár.
 Lovat nyergel, holdas úton tova száll.
 Cikázó saspehely
 fölrepül,
 mennyei virágban
 elmerül.*

Vád

*A barátság megtöretése
 elkezdődött. Elhajítjuk
 a jóhiszeműség köntösét,
 a szeretet ingét,
 az alázat bocskorát.
 A vér mohájával teli lejtők
 hányszor buktatnak még?
 Didergünk a botorság
 bunkói közt, a virágot
 kaszaboló szélben.
 Mikor vendégeljük a Hatalmast,
 a mindig ölelőt,
 a mindig jobbitót,
 a szövetség hárfáját
 szolgáló Zarándokot?*

Láthatár

*Most állj meg itt, és nézd a láthatárt.
Remeg a föld, eltörpülnek a fák.
Felhők fölrázott vánkosán a nap
lomha vért csorgat már, nem aranyat.
Fejed fölött megfordul egy madár,
a láthatár felé suhanva száll.
Szétszórja a megnyúlt árnyékokat
az úton végig-söprő alkonyat.
Magad állsz a mai nap peremén,
nincs szívedben se bánat, se remény.
Nem is sejtéd, mit ígér holnapod,
de elébe kell állnod, azt tudod.
Es túl kell élned; amíg csak lehet,
ugyanazt kell itt újra-kezdened,
téglánként rakva egyre a falat
a részvételen ég boltja alatt,
mintha létezne beteljesedés,
s nem rész lenne maga is, az egész,
mintha az időt hagynád örökölni
(mi átfolyt rajtad, s nélküled röpi
tovább) az utódokra, mintha csak
az lenne lényeged, mi megmaradt
kezed nyomán, s mások javára vált...*

Most állj meg itt, és nézd a láthatárt.

Forgószélben

II.

Az igazságkeresés e lázas korszakában hozott össze a sors Kodolányi Jánossal. Iskolatársam volt, egy osztállyal alattam járt, a bigott katolikus Horváth tanár úr osztályában kezdte az ötödiket. Bár már több éve együtt jártuk a főreált, egy úton is jártunk hazafelé, pár szónál többet soha nem váltottunk. Azt tudtam róla, hogy vidéki úrigyerek, apja magas rangú állami tisztviselő, az Indóház egyik villájában lakik, kosztos diák egyik tanárunknál.

Az iskolából hazatérőben nem csupán úrfiassága miatt kerültem vele a pajtászkodást, nem azért mentem el mellette sokszor szótlanul s nem hívtam futballozni ki a vásártérre. Abban a plebejus diákbandában, amely ha csak tehette, végkimerülésig ott rongylabdázott, már bevettünk egy-két környékbeli úrfiút is, és Kodolányit sem zártuk volna ki belőle. De mint ilyen játszótárs, szóba sem jöhetett: testhibás volt, sorvadt lábai miatt nehezen járt, bizonytalanul. Óraszünetben, az iskolaudvaron sem keveredett közénk, nem futkározott velünk, a falnak támaszkodva vagy sóváran bámulta a szertelen kavargást vagy lehajtott fejjel, egy könyvbe merülten várta a pedellusi csengettyűszót. S majdnem mindig társ nélkül, egyedül.

Nem tudom, talán a kíváncsiság vagy talán a részvét vezetett, amikor egyik óraszünetben hozzászegődtem. Éppen egy könyvet tartott a kezében. „Mit olvasol?” – kérdeztem. Nem válaszolt, a könyv címét mutatta: Max Nordau: „Konvencionális hazugságok”. A könyvet bátyám révén már ismertem, azt is tudtam, hogy fordítója a szabad gondolat köztiszteletben álló pécsi reprezentánsa, a bábaképző igazgatója, Doktor Sándor.

– Na és hogy tetszik? – firtattam, kíváncsian arra, vajon ez az úrigyerek mire ment ezzel a radikális szellemű könyvvel.

– Jó könyv – szólt kissé ridegen –, ha érdekel, kölcsön adhatom.

A válasz meglepett, s anélkül, hogy elárultam volna, hogy a könyvet más olvas-tam, tovább faggattam. Szerettem volna tudni, mi lakozik ebben a fura, társtalan, angyalarcú úri fiúban.

A titkot feltárni nem volt nehéz, kamaszok voltunk, lélekcsereére könnyen kaphatók. Kodolányi nemcsak azt árulta el, hogy a könyvet annak a tanárnak a könyvtárából emelte ki, akinél mint kosztos diák lakik, de hamarosan azt is tudtomra adta, hogy – akárcsak én – ő is az istenhittel viaskodik, a vallás rácsait tördeli, az élet lidércfényként bolygó igazságait kergeti, sokat olvas, szereti Rousseau-t, Voltaire-t, rabja Carlyle romantikus hőskultuszának (könyvét a francia forradalomról többször elolvasta), rajong Dantonért és Desmoulins-ért. S mindezzel együtt, szemérmesen, abba a titkába is beavatott, hogy verseket ír egy vidéki kislányhoz.

Pár nap múlva családi életükről is elárult egyet s mást. Azt, hogy apja erdő-főtanácsos, konzervatív dzsentriivadék, a család önkényura, aki kemény kézzel, kíméletlen szigorral és pedanteriával tartja kordában a családot: rajta kívül a boldogtalan, beteg mostohaanyját és a serdülő hűgát. Viszonzásul én is elmondtam, ki-mifélek vagyunk, hogy az én hajlékom jóval szerényebb mint a vidéki Kodolányi-kuria, de sokkal nyitabb, szabadabb. Apám egyszerű proli, bérkocsis, aki jelenleg mint népfölkelő orosz foglyokat őriz valahol a Dunántúlon. Nem önkényura a családnak, derűs kedély, bár a gondok soha, egy pillanatra nyugton nem hagyják. S anyám is egyszerű, csöndes proliasszony; az ő nyakán élünk, én és a szintén kö-

zépiskolás öcsém, mert kenyérkereső bátyámat, az asztalost, szintén katonának vették, pedig szívből utálja a háborút, az ordító hazafiakat, szervezett munkás, szocialista. Azt sem titkoltam el, hogy néhányszor már jártam a Munkásotthonban, hogy sokban egyetértek bátyámmal, én is torkig vagyok a háborúval, nekem is az a véleményem: előbb-utóbb el kell takarítani az útból a népirtó úri világot.

Vallomásom kissé meglepettette. A Dantonért és népbarát Desmoulinsért rajongó Kodolányiban akkoriban még ott szunnyadt a hazafi s a szocializmusról csak annyit tudott, amennyit a polgári lapok a fejébe vertek. Mindenekfölött azt, hogy a szocialisták „hazátlan bitangok”, nincs bennük semmi honszeretet, mert csak immel-ámmal vagy sehogy sem látják el „honvédelmi kötelességeiket”, sőt, elítélik a háborút.

– Te is egyetértesz velük, belőled is kiveszett a hazaszeretet? – kérdezte kissé riadtan.

– Igen, egyetérték.

Olyan ridegen hangzott a kérdőrevonás, hogy azt hittem, nyomban faképnél hagy, megszakítja velem a barátságot. De nem ez történt –, nem hagyott faképnél, pár pillanatig elgondolkozott, majd lemondóan legyintett:

– Bolond vagy, barátom, nagy bolond...

S maradt minden a régiben. Az iskolán kívül éppúgy mint az iskolában, továbbra is sokat voltunk együtt, könyveket cserélve, megosztva egymással az igazság és a szépség keresésével együtt járó izgalmakat. S vadul, szenvedélyesen vitakoztunk. Én úriú barátságot a szocializmus eszmevilágába igyekeztem minél hamarabb bevezetni, arról meggyőzni (ahogy ezt maga Kodolányi írja a „Süllyedő világ” című önéletrajz írásában): „a vallás ópium, minden emberi nyomorúságnak, gyalázatnak, pusztulásnak és hazugságnak a kapitalizmus az oka.” Mégpedig a kamaszkor könyörtelenségével, indulatos hangon, néha demagógiává fajult érvekkel a szocializmus alapigazságairól, arról is, amiről legnehezebb volt, annyira bele-nevelte az ellenkezőjét a család és az iskola –, hogy a háborúba is a népnéző hatalmak kergették bele a népeket, azokkal a hazafias frázisokkal kendőzve gáztűket, amilyeneket a „Zászlónk” nevű diáklap sulykol havonta „lúke” fejébe.

Bár Kodolányi éppúgy szomszédos a társadalmi igazságra, mint én, s épp annyira népbarát volt, ezt a nemes szándékot szolgáló könyvekkel nálam mégis nehezebben barátkozott. Tanácsomra ugyan elolvasta a „Kommunista kiáltvány”-t, de ez a programadó politikai mestermű nem hatott rá olyan erővel mint rám, amikor először végigolvastam. És a többi, bátyám által hazahordott Népszava kiadványt sem volt könnyű rátukmálni. Az irodalommal viszont nagy kedvvel foglalkozott, főleg a magyar és külföldi klasszikus regényírók és költők műveit bújta szorgalmasan. A szépirodalomban nálam jóval előbbre járt, ő volt a kalauzom, ő beszélt rá Zolára, Turgenyevre, Dosztojevszkijre, Dickensre. S verseivel maga is buzgóan készült a Parnasszusra.

Az új, modern magyar irodalomra a „Nyugat”-ra, nála előbb, mégis én bukkantam. Az antikváriumban kutatván, véletlenül kezembe került Ady „Vér és arany” kötete és Móricz Zsigmondtól a „Hét krajcár”, s megvettem mindkettőt. Előbb Ady hozott lázba, aztán Móricz Zsigmond. S mint aki csodára talált, ritka kincsre, nyomban rohantam Kodolányihoz, mámoros fejjel, áradozva Ady verseiről és Móricz novellájáról.

Adyt és Móriczt könnyű volt Kodolányival megszerettetni, a többi nyugatos író, különösképpen Szép Ernőt és Szomory Dezsőt már annál nehezebb. Szép Ernőről az volt a véleménye, hogy „nyafogó pozór”, Szomory „Ünnep a dühöngőn és egyéb szerelmek” kötete pedig egzaltált alaphangja és stílus-cirádái miatt esett ki kegyeiből.

De nem sokáig, csupán két évig tartott szoros barátságunk, szellemi együttélésünk. Kodolányi az ötödikben sehogy sem boldogult a tananyaggal, kettőből bukott, úgy, hogy osztályt kellett ismételnie. Apja, a család komor önkényura, mint fia minden ballépését, ezt a bukást is barátkozásunk számlájára írta. Én voltam szemében a bűnbak, én, „az akasztófára való prolikölők” rontottam meg a fiát,

állítottam szembe vele és családjával. A pécsi osztályismétlésre ezért csak azzal a feltétellel adott fiának engedélyt, ha velem, a megrontójával végleg megszakítja a barátságot. Kodolányi szótlanul tudomásul vette a szigorú, kiátkozással fenyegető apai tilalmat, de az új tanévben sem lazított semmit kettőnk szellemi együttélésén, nem adta föl a barátságot, csak arra vigyázott, hogy együttlétünkéről, találkozásainkról apja minél kevesebb hírt kapjon.

A vajszlói kényurát azonban nem lehetett megtéveszteni, ismerte fiát, sejtette, hogy tilalmának nem lesz elég foganatja. Arra, hogy barátságunknak véget vessen, már csak egyetlen mód maradt: Pécs helyett egy messzibb városba küldeni fiát továbbtanulni. Székesfehérvárt választotta, hatodikosnak az ottani főreálba íratta be, bizván abban, hogy ez az istenhívő város, Prohászka püspök városa, jobb útra téríti a romlás útjára tévedt barátomat. A városváltás azonban – mint később kiderült – nem váltotta be reményeit, fia nem tért arra a „jobb útra”, amire retrográd konzervatizmusa eddig is hiába terelgette. Annyit viszont elért, hogy barátságunk megbénult, olyannyira, hogy egyideig sűrű levélváltással is csak nehezen tudtuk ébren tartani.

A jó barát messze szállt, messze üzte az apai önkény, érzelmi és szellemi gondjaimmal egyedül maradtam. A nyolcadikat kezdtem, visszatértem abba az osztályba, amit kenyérkeresés végett a hatodik végén elhagytam. Abból a harminc fiúból, akiktől akkor elbúcsúztam, tizenkettő már mundérba bújt, kint didergett a front lövészárkaiban, sőt, volt, akinek a neve a hősi halottak listájára is fölkerült. Sorsuk engem is kísértett, 1916 elején én is sor alá álltam, de szerencsém volt, nem ütöttem meg a mértéket, nem váltam be, nem kellett követnem őket, ki, a milliók vérével áztatott csataterekre, otthon maradhattam, folytathattam az iskolát. A háborútól már rég elment a kedvem, békére vágytam, ahogy békére vágyott akkor úgyszólván az egész ország. És azt hajtogattam, amit a Munkásotthon-beliék mind bátrabban kövéltek: legyen vége a háborúnak együtt annak a testet-lelket sorvasztó népnymornak is, amit ránkzúdított, s amiből nem kis porció jutott nekünk, a mi családunknak is, amelyet a háború utolsó éveiben – apám, bátyám híján – csak úgy tudtunk az inség felszínén tartani, hogy egy kevés lisztért, zsiradékért havonta egyszer végig koldultuk a falusi-pusztai rokonokat.

Az egyéves távollét, a magánúton letett hetedik után nehezen vágtam neki a nyolcadikos anyagnak, nehezen pótoltam azt a kiesést, ami a hetedikes vizsgára való felületes, gyors felkészüléssel együtt járt. S az otthon egyre szaporodó gondjait sem hagyhattam egészen ősémre és anyámra, részt kellett vállalni belőlük. Mindezek mellett az a félelem is gyötört, hogy Komócsy páter előbb vagy utóbb bezárja előttem az ajtót, kizárat az iskolából, nem jutok el az érettségiig. Már régóta nem volt előtte titok, hogy „letértem az igaz útról”, hogy szocialista nézetekkel fertőzöm osztálytársaimat, de nem szólt rám, nem intett tilalmat, arra várt, hogy majd abbahagyom a hőbörgést, s lassan kijózanodom az eretnekségből. A közel kétéves próbaidő után szeretett volna tudni, várakozását igazolta-e az idő, ezért a tanév kezdetén a kötelező gyónás előtt magához hívatott, s arra kért, ezúttal nála végezzem el ezt a kötelező szertartást, ő kíván nekem feloldozást adni. Mivel a kérés elől kitérni amúgy sem lett volna tanácsos, az iskola egyik termében, előtte térdeltem az imazsámolyra, hogy „bűneim” felsorolása után feloldozást kérjek tőle. De még a lajstrom feléig sem jutottam, amikor a páter félbeszakított:

– Igaz hitedre, mondd: az isten és Szűzmária iránti szeretetből vagy csupán a kötelességből végzed el a gyónást?

Ijedtemben torkomon akadt a szó. A sanda provokáció megnémított.

– Ne félj – szólt szelid hangon –, nyugodtan beszélhetsz, mert minden, ami itt elhangzik, gyónási titok, erről senki semmit nem tudhat, nem is beszélhet.

Még mindig csak bámultam rá.

– Na, szólj már – nógatott –, miért jöttél ide?

– Kötelességből – nyögtem ki végre, most már dacosan.

– Talán istenben sem hiszel?

– Nem hiszek.

Most a páterem volt a sor, ő nézett rám döbbenet.

– Szóval idáig jutottál... – szólt szemrehányóan s egyideig tanácstalanul nézett rám, majd felszólított, hagyjam abba a térdelést, álljak fel, nincs értelme a gyónást folytatni, de ne menjek el, maradjak, mert szeretne velem hosszasan beszélni.

Azzal a beismeréssel kezdte, hogy ő már régóta figyel engem, figyelni tévelygéseimet, de soha egy pillanatra sem vesztette el azt a reményt, hogy előbb-utóbb túl leszek a kamaszkor lelki zűrzavarán. Azt is tudja, hogy engem az otthoni szociáldemokrata környezet vezet tévútra, az hiteti el velem, hogy az a sok baj, szenvedés és igazságtalanság, ami a földi életben kijut a szegényeknek, az isten műve, ő felelős érte, holott mindezekért a társadalmi mizériákért az emberek a felelősek, rajtuk kérhetjük csak számon s nem az istenen. Arra is utalt, hogy a szegények, a proletárok jogos társadalmi kívánságainak nemcsak az istentagadó szociáldemokraták a hangadói, nemcsak ők harcolnak értük, hanem a hívő keresztényszocialisták is. Ebben azonban őket nem a romboló szellem, nem a gyűlölet vezérli, hanem a krisztusi szeretet.

Nem nagyon figyeltem a páterra, az forgott a fejemben: mi lesz, ha a páter kicsikart istentagadó önvallomását – gyónási titok ide vagy oda – mégis felhasználja ellenem. S a páter mintha megérezte volna, micsoda félelem motoszkál bennem, rétori hévvel elmondott beszéde után igyekezett megnyugtatni, ne féljek, megtorlással nem él, bizonyítványomat sem rontja le, anélkül, hogy felelnem kellene, megadja a jelest hittanból.

– Minek büntesselek?... Előbb-utóbb visszatérsz te úgyis az egyház kebelébe – bocsátott útnak, keresztet vetve rám, a megtévedt báránykára.

Az ígéretét meg is tartotta: hittanból jelest adott, anélkül, hogy a számat ki kellett volna egyszer is nyitnom érte. Az érettségi bizonyítványommal viszont övön alul ütött: magaviseletből elégséges osztályzatot adott, ami azt jelentette, hogy ha arra egyáltalán mód adódik, a „szabályszerű” magaviselet miatt a legnagyobb nehézségek árán tudtam bejutni valamelyik főiskolára vagy egyetemre.

Az érettségi évében, 1917-ben én a második sorozásra vártam, az öcsém az elsőre. Sokat töprengtünk, hogyan, miképpen tudnánk elhárítani a veszélyt, elérni valahogyan azt, hogy a háború egyikünket se szakítson ki a családból. Eleget áldoztunk már: apám és bátyám még mindig a „hazát szolgálta”, – a háborút. A véletlenre nem bízhatjuk magunkat, jó előre választani kellene egy olyan állást, amelyik – ha csak átmenetileg is – együtt jár a hadmentességgel. Valami szerény kis hivatal, ahol még besorozás esetén sem fenyegetne bennünket katonai behívó.

A vasutat választottuk. Az látszott erre legalkalmasabbnak, annak védőszárnyai ígértek minden másnál biztosabb menedéket. És sikerre is ott látszott számunkra a legtöbb esély, ott számíthattunk protekcióra is. Apám lakatos bátyja már évtizedek óta a pécsi állomáson dolgozott: ő volt a vasúti műhely vezetője. Biztosak lehettünk abban, hogy ha kell, egyengetni fogja utunkat.

Számításunk bevált. Az érettségi után nyomban jelentkeztem a vasútigazgatóságon, ahonnan hamarosan választ is kaptam: felvettek hivatalnok-gyakornoknak. Állomáshelyül a Pécshez közeli Szentlőrincet jelölték ki, ott kellett kitanulnom előbb a morse-távírást, majd a forgalmi szolgálat mesterségét. Mindkettőből vizsgázni kellett, mégpedig szűken kiszabott határidőre, mert nagy volt a munkaerőhiány, s a vasútigazgatóság a hiányt minél hamarabb igyekezett enyhíteni. Alig hat hónap után engem is beosztottak forgalmi szolgálatra, amit kezdetben két öreg forgalmazóval együtt – tizenkét órás turnusokban – nap mint nap feszült izgalommal végeztem.

Szentlőrinc egyébként nem szakított el a családtól és a Munkásotthontól, ahova bátyám barátait látogatni néha betértem. Nem volt messze, sűrű volt a vonatjárat, ingázhattam, Pécsről járhattam ki állomáshelyemre, szabad időmet otthon tölthettem. Az ingázásról csak a háború utolsó hónapjaiban kellett lemondanom, amikor a tizenkét órás forgalmi szolgálatot végső szükségben huszonnégy órára emelték. Ezután már csak hetente egyszer jártam haza, Szentlőrincen, bent a faluban béreltem

szobát, szabad időmben ott ismerkedtem közelebbről az orosz klasszikusokkal, olvastam a „Nyugat” kiadványait, Nietzsche „Zarathusztráját” és a Népszavát.

Mert Pécestől távol, a lelket fárasztó csöndben sunyító faluba zárva éberem figyeltem az egyre szikrázóbb, haragosabb békeharcot is, amit a szociáldemokrata párt, egyéb radikális csoportokkal együtt folytatott Tiszáék háborús pártja ellen. A hírekből könnyű volt kiolvasni, hogy recseg-ropog a háború gépezete, hogy Oroszország, az orosz nép után, amely a cárizmust megdöntve egy forradalmi munkásparaszt hatalommal már a béke útjára tért, a monarchia és Németország nem bírja sokáig: Az amúgy is megingott frontjaikra Nyugaton éppúgy, mint Közél-Keleten mind több csapást mért az Antant-hadsereg. Ennek hatására nemcsak hátországaikban kavart politikai vihart a békevágy, de a katonák közt, kint a frontokon és idehaza, a kaszárnyákban is egyre nyíltabban, indulatosabban ijesztgette zendüléssel a szoldateszkát.

Ezért, ha váratlanul is ért, nem lepődtem meg túlságosan, amikor 1918 májusában, pünkösdi napján halottápadt főnököm, emeleti lakásáról lekászálódva, berontott a forgalmi irodába és rámparancsolt.

– Pécs felé állítsa le a vonatokat, Pécs nem fogad...

– Miért? Mi történt?

– Ne kérdezze... Lázadás. A katonák megszállták a pályaudvart.

A hír hamar szétfutott, a részletekre sem kellett soká várni, a telefon működött, a postát nem szállták meg a fellázadt katonák. A Pécssett állomásozó 6-ik újvidéki gyalogezred frontra készülő zászlóaljának többségében szerb legénysége, bevagonírozás előtt megtagadta az engedelmisséget, majd lefegyverezte tisztjeit (egyiket, aki ellenállt, le is szúrta), aztán békét és Szerbiát élteve, fegyveresen kivonult az utcára s elindult, hogy megszállja a város középületeit, elfoglalja és csatlakozásra bírja a másik laktanyát, a Fehérváryt. De ebből csupán két célpontot sikerült nekik birtokba venni: a főpályaudvart és a közelben levő fémipari szakiskola épületét. A többi elérni nem tudták, mert bár bátran harcoltak, az állomásparancsnokság ellenük küldött 19-es gyalogezred zászlóalja és a 8-as honvédhuszárok menet alakulata megállította, majd a budai öreg köztemetőbe szorította őket. Néhány órai tüzharc után a fellázadt katonák egy része a Balokányi-tó felé menekülve szétszóródott, a temetőben maradtak pedig – belátva, hogy a további harc hiábavaló – megadták magukat, még mielőtt a felkelés támogatására felkért bányászok mentőcsapatai bejutottak a városba. Ez a pünkösdi katonalázadás volt egyébként az első háborúellenes fegyveres megmozdulás Magyarországon.

A lázadásban részt vett s kézre kerített katonákra persze, azonnal lesújtott a szoldateszka bosszúja. A rögtönítélő bíróság közülük tizenkettőt másnap már halálra is ítél és kivégeztetett, a többieket pedig nyomban kihajszolta az isonzói frontra. A lázadást segítő bányászok is bíróság elé kerültek, s közülük egyik vezetőre, aki a bánya katonai ellenőrzését végző leggyűlöltebb két tisztre sortűzet vezényelt, szintén kimondták a halálos ítéletet. De szerencsájükre őket nem a rögtönítélő, hanem a rendes honvédbíróság vonta felelősségre, úgy, hogy Hajdu Gyulának, aki a védelmüket ellátta, fellebbezéssel sikerült az ítélet végrehajtását mindaddig elhalasztani, míg jött Október, a forradalom, amely nemcsak a halálraítélte bányász, de a többiek előtt is megnyitotta a börtönajtót.

Mert a pécsi katonalázadás után, alig fél év múlva valóban bekövetkezett az összeomlás, jött Október, az őszirózsás forradalom. Az is Szentlőrincen ért, ott voltam szem- és fültanúja. Pécs és Dombóvár felől aznap nemcsak a személyvonatok, a tehervonatok is katonákkal zsúfolva futottak be az állomásra. A katonák nótázva, örömmámorban, békét élteve igyekeztek hazafelé.

Szentlőrinc átszálló vasútállomás volt, onnan indult ki Horvátország felé a nasici szárnyvonal. A katonák közül, azok akik csak ezen a szárnyvonalon juthattak el otthonukba, kiszálltak a vagonokból, az állomáson maradtak, ott vártak a Nasic felé induló vonatra. Nagyrészüknél sikerült is feljutni arra a két szerelvényre, amelyet egy üzemképes mozdollyal és a tolatógéppel már kora délelőtt indított útnak az állomás. A Dombóvár felől érkező újabb csoportoknak azonban be kellett várni, míg

a két szerelvény visszaérkezik Nasicról, mert bár üres tehervagon még volt az állomáson, mozdonyt előteremteni nem tudtunk. A katonák viszont türelmetlenek voltak, s szinte félóránként fenyegették a szolgálatos forgalmistát és magát a főnököt, hogy ha gyorsan nem indítanak Nasic felé vonatot, golyót ereszteneek beléjük. Nehéz volt az indulatos katonákat addig csillapíttatni, míg késő délután a visszaérkezett szerelvényeken hazafelé indulhattak.

Másnap már csöndesebb volt az állomás, a vonatok csupán kisebb, nótáskedvű katonacsoportokkal haladtak át Szentlőrincen Pécs, Dombóvár és Nasic felé. A vasúti váróteremben és a vendéglőben is elcsitult a hejehuja, mind több civil utas várt bennük a vonatokra. S Nasic felé sem kellett külön szerelvényeket indítani, nem fenyegetőzt golyóval az a pártucat katona, aki Horvátországba készült hazatérni.

A forgalmi szolgálatot tehát – amely erre a napra rám esett – minden izgalom nélkül végeztem, de egyre türelmetlenebbül várva a végét, a kora reggelt, amikor beutazhatok Pécsre, megtudni, mi történt, hogyan zajlott le ott a forradalom, milyen változást hozott, s amire mindenekfölött kíváncsi voltam: vajon a nagy áradat hazasodorta-e már apámat és bátyámat, együtt van-e újra a család?

Nagy volt az öröm, baj nélkül hazatértek mindketten, együtt voltunk, bátyám már a Munkásotthont is megjárta. Délután én is vele mentem. Steinmetz István vasúti mérnökkel akartam találkozni, aki – mint megtudtam – már hozzákezdett a vasutas szakszervezet szervezéséhez, és ebbe a munkába én is szerettem volna bekapcsolódni. A Munkásotthon szűk udvarát majd szétvetette az embertömeg, alig bírtam közte átvergődni a titkári szobáig, hogy ott Steinmetz hollétéről tudakozódjam. Vidéken van – közölték velem –, bizonytalan, mikor jön be az Otthonba.

Nem várhattam rá, vissza kellett mennem Szentlőrincre, gondoltam, Steinmetz tanácsa nélkül megkezdem ott a szervezést. De ahogy nekifogtam, (legelőször a nasici szárnyvonal vonatkísérőit próbáltam a belépésre rábírní) lecsapott rám a törzstiszti rangot viselő főnököm.

- Hagyja azonnal abba ezt a szakszervezesdit, ne sértsen fegyelmet, várja meg, míg az igazgatóság erről rendelkezik.

- Ha nem tudná főnök úr, a szervezkedést már mindenütt megkezdték, ebből Szentlőrinc sem maradhat ki – adtam meg a választ a tiltó főnöki szóra.

- Ne kövesse őket, mert velük együtt megbánja...

A szervezkedést persze nem hagytam abba, nem vártam az igazgatóság engedélyére. Pár nap múlva már együtt is volt az állomás szakszervezeti csoportja. A főnök még a tisztí beosztottjait sem tudta lebeszélni a belépésről, az altisztekkel, a vonatkísérőkkel, a fűtőház mozdonyvezetőivel együtt ők is aláírták a beleegyező nyilatkozatot.

A háború vége, a forradalom, egyébként is mind nagyobb hullámokat vert, egyre élénkebbé vált a politikai közélet. A szociáldemokraták kezdeményezésére megalakult Pécsen is az új hatalom: a Nemzeti Tanács (elnöke Doktor Sándor, titkára a szociáldemokrata pártvezér, Hajdu Gyula lett), amelyre nemcsak a valóban progresszív párttöredékek csoportok képviselői esküdtek föl nagy sietve, hanem ijedtükben olyanok is, akiket vad háborús uszítóként, a reakció zsoldosaiként ismert a város. Persze köztük volt Komócsy páter is, aki a fenyegető vihar elől gyorsan akarván ereszt alá jutni, tollát és lapját, a „Pécsi Új Lap”-ot följajánlotta a Nemzeti Tanácsnak. De nem hiányzott a „behódoltak” közül a püspök sem, aki titkárát már kora reggel azzal az üzenettel küldte Hajduékhoz, hogy mindenben aláveti magát az új hatalomnak.

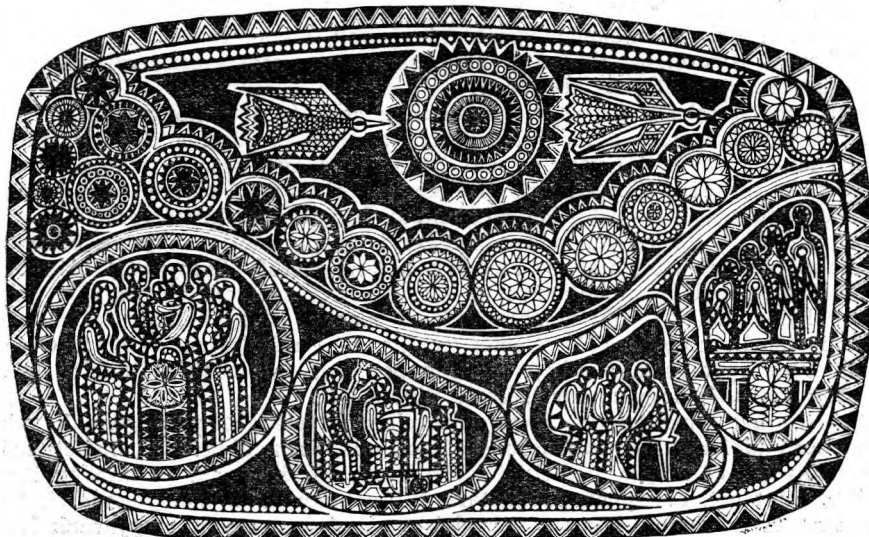
Az első hetekben nagy volt a zűrzavar, a rend felbomlott, Pécsen, de vidéken is riasztó méreteket öltött a fosztogatás és a „népítélet”. A hazatérő katonák sok helyen – főleg jegyzőkn és más tisztségviselőkn – kíméletlenül megtorolták mindazt a sérelmet, amit hozzátartozóiknak távollétükben okoztak. Az alvilág is halászni kezdett a zűrzavarban: raktárakat, boltokat rabolt ki, a rabolt holmival táplálván a gátját vesztett feketepiacot. A Nemzeti Tanács által felállított nemzetőrség Pécsen még úgy, ahogy ráncba szedte a rendbontókat, vidéken azonban a vad zűrzavar

csak akkor enyhült, amikor november közepén, két héttel a forradalom kitörése után, bevonultak Baranyába és Pécsre a megszálló szerb csapatok.

Ez a nem várt fordulat, a szerb csapatok bevonulása szaporította ugyan a Nemzeti Tanács gondjait, a forradalmi átalakulás menetét azonban különösen nem zavarta. A megszállás első drámai eseményét néhány héttel később élte át Pécs, amikor a Tanács december elején minden párttal, társadalmi szervezettel, (beleértve az egyházakat, úri kaszinókat és a szabadkőműves páholyokat, stb.) közösen olyan „néphatározatot” szavazott meg, amelyben eleve tiltakozott az ellen, hogy Baranya és Pécs „Magyarország egységes nemzeti kötelékéből erőszakkal kitépessék.” A Pécszet megszálló szerb csapatok parancsnoka válaszul erre a „néphatározatra”, letartóztatta a határozatot aláíró pártok, szervezetek vezetőit, köztük Hajdu Gyulát és Doktor Sándort. De fogságuk nem tartott soká: Belgrád gyorsan leintette – és le is váltotta – a túlbuzgó parancsnokot és helyére egy magasabb rangú katonát állított.

A második konfliktust, amelyet 1919 februárjában provokált ki a megszálló hatalom, már nem úszták meg ilyen simán a pártok és társadalmi szervezetek vezetői. A Nemzeti Tanács felszólítására az ellen emeltek szót, hogy a megszálló hatalom megszüntette a magyar impériumot, azzal, hogy a vidéki közigazgatást szerb vezetés alá rendelte, amire a fegyverszüneti megállapodás semmiképp nem hatalmazza fel Belgrádot. Ezt a tiltakozást azonban már nem nyelte le oly könnyen a szerb katonai parancsnok, a vezetőket tuszként nyomban őrizetbe vette, majd Belgrádba szállíttatta, ahonnan csak a letartóztatásukat követő általános sztrájk lecsillapítása után térhettek vissza Pécsre.

Ez az általános sztrájkot, amely teljesen megbénította Pécs életét, a vasútét is, én már messziről, a demarkációs vonalon túlról figyelhettem: Sásdról, ahova a vasútigazgatóság – büntetésből – áthelyezett. A bűnöm az volt, hogy – felcsapván közéleti purifikátornak – egyik pécsi hetilapban lelepleztem szentlőrinci főnököm háború alatti panamáit. A leleplező cikkért a főnököm nem mert bíróság elé állítani, azt viszont elérte, hogy fegyelemsértésért az igazgatóság felelősségre vont és a megszállt területen túlra száműzött.

MIRE VALÓ A TÖRTÉNELMI PUBLICISZTIKA?

Nagy oka kell legyen, hogy a történészek egész vándor-gyűlést szenteltek egy olyan, nem éppen fő műfajnak, mint a történelemhez kapcsolható publicisztika?

A nyilvánossághoz jutott hozzászólásokból kihámozható, a segítő szándék mozgatta a szervezőket: műfajt keresni, a közlés biztos eszközét kimunkálni, hogy a történelmi értesülésre hajlamos népet, a nép „kiművelt” hányadát, legyen mód, tudatni, felvértetni a közeli és távolabbi múlt eseményeiről. A tényekről, a történések rugóiról és összefüggéseiről, amint ezeket a kutatás magaslatán álló történettudomány lehetővé teheti s íme szeretné is lehetővé tenni.

Tehát szeretnék a történettudósok, ha a közönség ismerné új és újabb véleményüket, kutatásuk frissen szűrt megállapításait a magyar történet eddig feltáratlan, vagy rosszul felderített, vagy félreértett, félremagyarázott fordulatairól.

Ez az igény persze nem lehet egészen újkeletű s hogy miért mégis épp mostanában, mostan hallunk róla? Ismét?

Talán nem tévedünk nagyot, ha a miértet a népszerű közlésmód időszerűségét, mostani keresettségét az iskolai oktatás és a tankönyvek mulasztásaiban keressük.

Nem tudok róla, hogy erről szó esett volna a vándorgyűlésen. S magam sem gondolnék tán effélékre, ha más alkalommal át nem lapoztam volna néhány általános és középiskolás történelemkönyvet. Ezek a tankönyvek a maguk túlzottan puritán s a legválságosabb részletek tárgyalása közben — úgy éreztem — inkább szófukar, semmint bőbeszédű modorukkal inkább elszikkasztják, semmint itatják-táplálják az érdeklődő lehetséges tudásszomjat.

Túlzás azonban talán bármiféle szomjat emlegetnem, hiszen ami az iskolás tanulókat illeti, évtizedeinkben ők úgy-ahogy megvoltak azért ezen a sovány táplálékon is, tudásuk nem hájasodott el. Legfeljebb az iskoláztatás (érettségi) után vetették észre az okukni, az okokat mégis tudni vágyók, mennyire hézagosa a magyar múltból kapott ismereteik. (Innen a tömeges igény: megszerezni valamiképpen a hiányzó, az elmulasztott nemzet-tudást.)

Nem minden hiba a tankönyveké természetesen (s a tankönyvíróké), az írott szöveg hiányos mondatait a tanároknak kellett volna kiegészíteniök. Igenám, csak hogyha a tankönyvírók (jól vagy rosszul értelmezett) óvatosságból elkerülték ennek vagy annak a múltbéli, többféleképp értelmezhető eseménynek vagy személyiségnek tüzetesebb bemutatását — a történelmet oktató, hacsak nem kristályosan kemény és végleges a tudása, illetve véleménye, kétszer is meggondolja: álljon-e növendékei elé a maga bővített mondataival, amelyek a tanmenetből (könyvből) hiányoznak. Bizony a tanár jóval gyámoltalanabb az iskoláskönyv szerzőjénél (vagy ha nem is az, gyámoltalanabbnak, avatatlanabbnak hiszi magát) s legtöbbször természetesen gyávább is annál, hogy önálló véleményét (ha van) előadni merészelné. Olyasmiről, amit ő az egyetemen némileg (vagy éppen nagyon) másként tanult. Aszerint többé vagy kevésbé, hogy mikor szerezte diplomáját.

Röviden: azt tapasztaltam, hogy történelem-oktatásunk, tankönyveink valamilyen védekező (defenzív) tanmenet rabságában, miközben többféle szemléleti igényt, köztük szükséges és helyes ideológiai igényeket is kielégítenek, de mindegyiket jóval elébb, mint azt, amelynek sugallatára a fogékony és érzékeny kedélyű tanuló azt érthetné és érezhetné, hogy a századok során érdemes volt magyarnak lenni s érdemes ma is magyarul élni ebben a hazában.

Az iskolahagyottak legjobbjai, pályakezdő fiatalok s a már élemedettebb évjáratbeliek is (tapasztalom) mohó érdeklődéssel vetik magukat a tudományos igénnyel írott, de mégis világos szerkezetű történeti monográfiákra. Nem akarom azt mondani, hogy népszerűsítő művek ezek, mert részletérdeklődésük mellett olykor nagy színvonalas szakmunkák érnek el váratlan sikert. A lényeg az, hogy az összefoglaló és részlettanulmányokra egyként száll az érdeklődés, mihelyt híre terjed, hogy hiteles forrásokból valami új összefüggést derít ki a történész.

A történetírók vándorgyűlése mind a tankönyveket, mind népszerűsítés szándékával írott, szerzett munkákat kizárta érdeklődése köréből s ezeket éppúgy, mint az évfordulók alkalmára szerkesztett kérődző megemlékezéseket (jubileológiai cikkeket), de mellőzték az újságok vezércikkyszerű történészkedéseit is.

Mi hát a történelmi publicisztika?

Pontos meghatározás nem okosít fel róla. Inkább az előkerült példákból sejtethet meg, mit kell értenem a műfaji elnevezés alatt.

Elég, ha négy olyan műre emlékszem, amelyre a vitázók (előadók) hivatkoztak a vándor-gyűlés során. Mindegyik más-más lehetőségét villantja ugyan meg a történeti s más-más módját a publicisztikus megjelenítésnek, ám a négy együtt eléggé használható műfaji korlátokat kínál. Elsősorban Szekfű Gyula némely kései tanulmányai szolgálnak például, aztán Bibó István munkái, leginkább a keleteurópai kisépek nyomorúságáról írott említettik. Majd a legújabbak közül Nemeskürty István és Száraz György „röpiratai”.

Mi köze az írónak a történetíráshoz? Ha érdekli is, ha olvassa is a kutatások új eredményeit, ha figyelemmel is kíséri a módszerek változásait, finomulásait. Beleárthatja-e magát az író a tudomány belső ügyeibe, még akkor is, ha olyan tudományról van szó, amelynek rendszerét beláthatja, s szövegét, nyelvét érti?

Magam úgy gondolom a történeti publicisztika eszközeivel nem avatkozom a tudomány és a nép szót értése dolgába.

Viszont kíváncsi vagyok úgy is a történelemre, mint az események sújtott részese — több-kevesebb aggodalommal végül is többek között két világháborút vésszeltem át sokadmagammal. Mások is elmondhatják hát történelmi részvételüket, legalábbis tanúként s el is mondják nyilván sokan, a pusztá idézéssel is alakítva saját véleményüket s hallgatóságuk véleményét. Vagy olvasóikét, ha történetesen írásban történik az emlékezés. Hogyha ezek a — többnyire szubjektív, mert hajdani észleleteken alapuló megállapítások szembesülnek, mondjuk az iskolai történelemkönyvek igazságaival, a cseperedő emberiség szívében, elméjében új felismerések magvai lehetnek.

Az ilyenféle közlések, a maguk módján, nemcsak a történelmi ismereteket alakítják, hanem — gyakran ellenőrizhetetlenül — magát a történelmet is (végletes példaként: valamely nagy történelmi esemény utolsó életben maradt s végre őszinte résztvevője, vagy szemtanúja).

Gazdagodhat ilyen módon történeti ismeretünk, még kortársi ismeretünk is, ha az utólag belénk plántálódó hiteles tanúságtételt befogadjuk, olykor a volt eseményeket némileg átrendezett, tán egyszerűsített, talán kissé megmásított, vagy a szubjektív igazság fényével körülsugárzott valóságukban fogadjuk be legszívesebben. Bennünk él a megélt történelem, de bennünk is változik. Még külső érintés nélkül is.

Nem indokolatlan a történészek aggodalma.

Panaszkodnak a történetírók, hogy a történetírásnak törvénybe ugyan nem iktatott jogával, illetve a történetformálás szabad gyakorlatával mostanában a kellenél többen s a szokásosnál szélesebb körben élnek. S mert műkedvelő módon s nem illő hozzáértéssel hatolnak át szűkebb körükön s szükségesnél emiatt kevesebb felelősséggel.

A történettudománynak azonban nincsen lehetősége rá, hogy a tájékozódni kívánó nép érdeklődésének irányán változtasson, legfeljebb segítheti a tájékozódásban

a biztos tudásra szomjazókat. Behatolva azokra a területekre — pl. történeti publicisztikába, — ahol a kívülállók, a nem kutatók éppen látványos sikereket érnek el.

Nem kétséges, ezt a műfajt, a történeti publicisztikát ma elsősorban a történészeknek kell, kellene meghódítaniok, vagy visszaszerezniök.

Ha a történeti publicisztikáról beszélünk, ha a történettudományról, a tudományos történetírásról, amint éppen keresi kapcsolatát jelenkori közönségével, a néppel, mindig egy valamire gondolunk tisztes és tiszta szigorral: a történeti tudat művelésére, helyesbitésére, módosítására.

Mondhatnám úgyis, nemzettudatunk alakítására, ápolására gondolunk, s mert bizonykodás nélkül is tudjuk a lényegét, nyíltan kimondhatjuk: a sebzett nemzettudatra gondolunk valamennyien — történészek és félig-avatott érdeklődők, önkéntes történészek.

Sebzett nemzettudat? Ámulva ingatná fejét nem egy megkérdezett, ha mikrofonunkkal uccai körkérdést rögtönöznénk. Igaz, helyesbíteniünk kell s tágítanunk fogalmazásunkat: nemcsak sebzett nemzettudatról beszélhetünk, hanem csökkent vagy éppen hiányzó történelmi tudatról is. S ez még fájdalmasabb, sajnóbb sebhely.

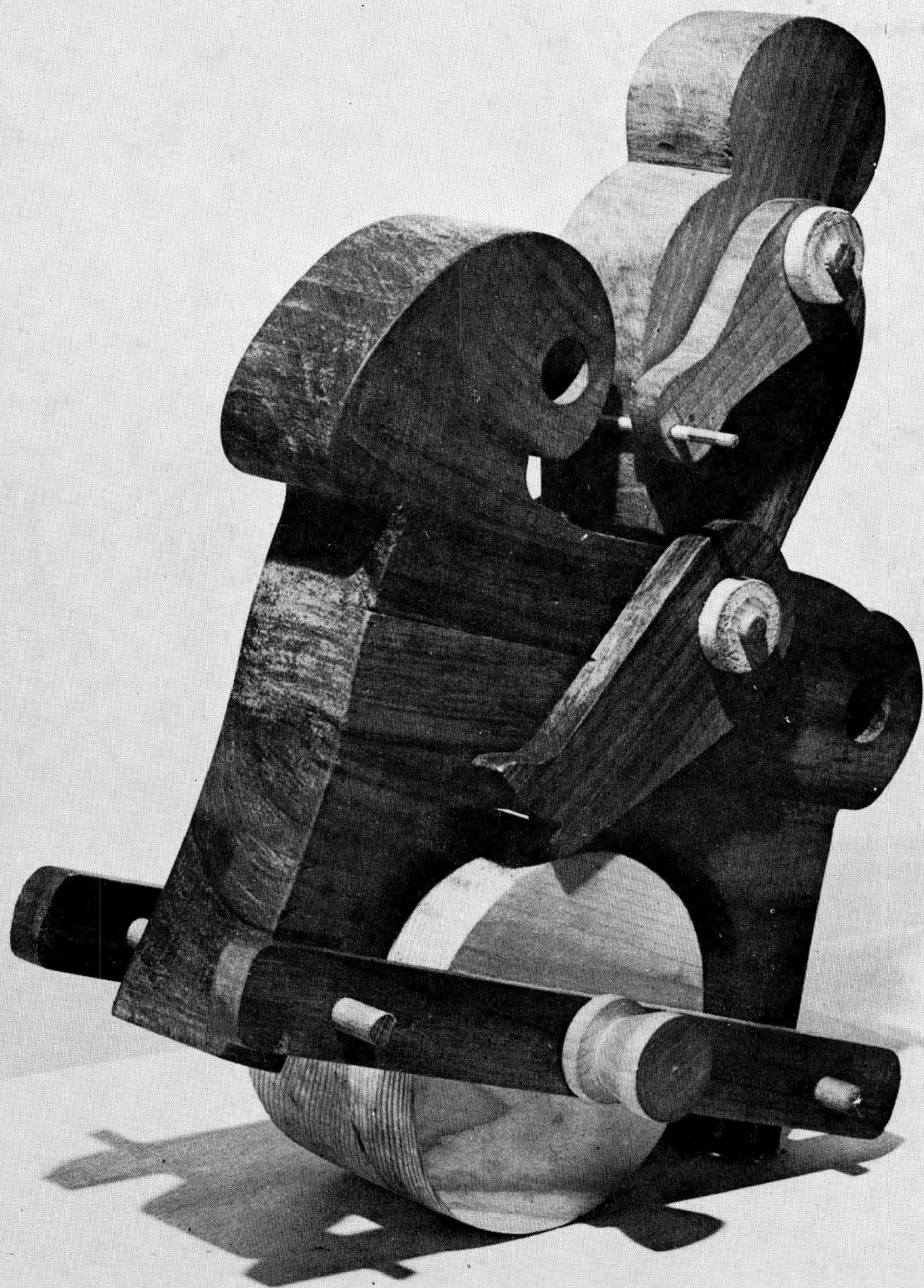
A sebekkel és sebhelyekkel egyidejűleg a történelemmel való foglalkozás, a történelmi érdeklődés konjunktúráját tapasztalhatjuk s ebben mintha ellentmondás is jelentkeznék? Nem, a habzó érdeklődés az említett kórisme bizonyítéka inkább, s ha még hozzá számítjuk, hogy az érdeklődés mélységéről mily kevés adatunk van, szorongásunk nem alaptalan. Egyetlen tájékozódási lehetőségünk szinte, bizonyos kiadványok példányszáma és nagy keresettsége, s ebből gyaníthatjuk, nem ok nélkül tán, hogy a történelmi tájékozódás igénye jelentősen túlnőtte a szakmai értelmiség szűkebb körét.

Hadd tegyek itt egy kis gondolati kitérőt. Értelmiség? a példányszámokkal jelzett érdeklődés, mint említettem, egy tágabb körre mutat, az értelmes városi és falusi munkások felé, akik között gyakran nem a papírral igazolható iskolázottság bizonyítja a műveltséget. Másrészt vizsgálódásaim eredményeként jól tudom, hogy gyakran egyetemi fokozatot elért ismerőseim tökéletesen érintetlenek és tájékozatlanok még a közelmúlt történetének ismeretében is és mindenféle, a nemzet jelenével vagy múltjával összekapcsolható kérdések iránt teljesen közömbösek.

Nehéz eldönteni, vajon ezeket a közömbös tudatlanokat kell-e megnyernie, megszereznie a harcos tudománynak, vagy azokat elébb, akik hibásan, mert korszerűtlenül építették fel történeti eszmevilágukat, világképüket.

Bárki is követett el mulasztást, a háborgó lelkű történészeknek én azt tanácsolom, terjesszék ki nemes offenzívájukat minden irányba, a sérült nemzettudat ott sajog okosakban és oktalanokban köröskörül, szerte a hazában.

Magadért és magadnak

*Nem zendülhet föl, csak a rekviem
érted, bár rajtad nem úr a halál.
Akit temetnek, és aki temet,
most s mindörökre Te vagy – Karnevál.
és tor. Félelmesen-szép ünnep ez.
Magadért és magadnak tündökölsz.
(a kezdettől minden Isten-árva)
Tiéd minden, mit elsodort az ár:
a mélybehullott fáklya-üstökös.
Gyászszótét lepkék halálos tánca.*

Alkonyi hasonlat

*Jó volna itt maradni még.
Tudattalan-émléktelenül.
Csak, mint a kő. A víz. – Az ég.
Kihűynyi csöndben, mint az alkony.
S egy sugárnyit ragyogni még.*

Az a rét

*Szikrázó gyerekkori rét!
Kék lepke villog fölötte.
Már soha többet az a kék!
Az ég üvegje összetörve.
Emlék kékje: vakító nyáreg!
Aranykor, alvó öntudatlan.
Szívben fénylő holdmессze tájék.
Azúr lepke boldog magasban!
Ha csak egyszer egy rebbenésig!
Ha nemcsak a versbe, a szóba...
Ha csak egyszer még az a rét.
Ha egyszer még az az óra!*

Ha megnevezhetnék

„Hajtson Szentlélek, vagy a korcsma gőze”
(Ady)

*Nem mámor, s nem is lélek –
láng? lidérc? lobogás?
ha megnevezhetnék,
lebegőbb lenne e kín.*

*mit nem olt, s le nem indáz
nyugtató vagy kegyes tű;
benépesítenek a szívtáj
torz földlőkései.*

*Hozzád, kiengesztelhetetlen,
nem könyörgök, s nem merengek,
élek szívósan magam ellen,
s nem leszek már, mire megvagy.*

Irigylem

*Irigylem a néhai fiút
a gyémánszeműt
a nézés praktikáiba beavatatlant
a lét golyóálló üvegét fölsértőt
kérdéseitől
kristálytömbök pattantak el
s megnyíltak a fény zsilipei*

*dörzsölöm a szemem
s csak a homály nő*

Kezdődik

*Kezdődik az emlékek teleződése
a kimélet demarkációs vonala
mint áruló nyomokra
ügyelünk elhagyott szavainkra*

Suhinthat az idő

A földek tűnődő arcok

*A szélben mezitlábás
madárijesztők őrsege
fegyelmezetten
fagyott kalapban*

*Vadak futásával
könnyed vonalakkal
zárul a vidék*

*s mormolnak az évszak
őrült malmái*

*elesett gyalogezredek pora
kavarog a hóval
szegény magunk álmai
hazányi gonddal*

*De suhinthat az idő havakkal
vérezve homlokot
törve hatalmat*

*küszködnek a lábak
fagyos vizekkel
szelekkel bundák
hadakoznak*

Ereszkedem délnek

*Ime a római kori város
ó rég elhagyott röplabdacsapatom
a vörös koronájú ták alatt
anyám siet
egy őszi hajnalon
kaptunk olcsó tornacipőket asszonyom
ó felejtethetlen bogárgyűjteményem
álmaim
szuszogó társak álma*

*a kollégiumi homályban
két vonat között
nők marasztalnak ágyban
ó nyugtalanságom
elvetélt és megírt verseim
nem hivatkozhatok másra
ezerszeresen is jaj nekem
ha szavatok hiába*

*Férfigond öregbítette időben
ereszkedem délnek
lugasok alatt
vénhedt papként nem ülhetek
néhány csapás
elmaradnak a kikötő nélküli partok
de eljutok-e jó hazámba
kívánva meleg vacsorát
asszonyom tenyeréből
kihajt-e a nárcisz*

Matrózkocsmában

*E rostocki kocsmában
lányokra bízhatom magam
lebarnult combjukon a kezem
s tüstös nevetések közt
ködlik től a történelem
söröskorsók mélyén
habként ring hazám
távolí hajókürtök törnek át
az éjszakán*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Az Ady-centenárium az egész magyar társadalom ügye. Ezt bizonyítja, hogy ez év eleje óta a kommunikáció minden fórumán napirenden vannak a méltó megünneplést és megemlékezést, de legalább ennyire a megismertetést is szolgáló műsorok, cikkek, művelődési versengések. A képzőművészek sem kívánnak kimaradni a sorból: gyűjtemény készül Ady e nembeli írásairól, Ady-szobrok felállításáról érkezik hír — közülük egyik, Melocco Miklós nagyszerű, padon ülő Adyja a pécsi Barbakán szomszédságába kerül; Martyn Ferenc Ady-rajzait sorozatban publikálja a Jelenkor (ismertetésére majd még visszatérek, ha valamennyi elkészül), a Fiala Képzőművészek Stúdiója pedig a Petőfi Irodalmi Múzeummal közösen pályázatot hirdetett a Stúdió tagjai számára Ady emlékének, jelentőségének a megfogalmazására. A beérkezett műveket — festményeket, szobrokat, grafikákat — a múzeum mutatta be Új vizeken járok című kiállításán.

Ritkán adódik olyan évfordulóhoz kötődő lehetőség, ahol az ünnepelt munkássága, életműve annyira egyértelmű inspirációt adhat a róla készülő művekhez. Ady alakja ilyen: mind gondolatvilágában, mind költői formakincsében forradalmár, aki felkorbácsolta a századelő poshadt állóvizét. Dózsa György unokájának figyelmeztető hangja messze hallatszott: „Hé nagyurak: sok rossz fehér ököl, / Mi lesz, hogyha Dózsa György kósza népe / Rettenetes, nagy dühvel özönöl? / Ha jön a nép, hé, nagyurak, mi lesz?” Hazafisága merőben új, más volt, mint a magyar költőké korábban. Mérhetetlen indulat fűtötte, olyan „büszke magyarság”, üzente Tóth Bélának, amilyenről ellenfelei nem is álmodhattak. S ez a hazaszeretet összekötötte a nemzet sorsát az emberiség egészének sorsával; verseiben pedig a „sorsos magyarság” az osztályszerűen értelmezett népről, a dolgozó népről beszél.

Mit adnak vissza a közéletiségnek ebből az áradásából, a nép sorsában gondolkodó forradalmár-életből, akinek még szerelméhez is „a magyar ugar elleni lázadás adott szépséget, pátoszt” (Király István), a bemutatott művek? Alig valamit. Jószerivel megmaradnak a magánélet vonatkozásainál, keserveinél, gyötrelmeinél — nem egyszer erotikájánál. A legtöbb művész figyelmét a Léda-kapcsolat vonta magára. Kétségtelen, hogy ez Ady életének sorsdöntő vonzalma volt, a maga sokoldalúan értelmezhető voltában: volt ebben szerelem, lázadás és öröm, de gyötrellem, a mindennapok „rossz”, „iszonyú” veszekedései és széthúzás is. Alig írható le néhány jelzővel, mi kötötte egybe a két embert — s mi taszította őket ugyanakkor egymástól. „Sem együtt, sem külön” ambivalens világukra talán leginkább *Borbás Tibor* érzett rá A fiakeres Ady című gipsz-szobrában: a fiákerben együtt utazó, de a kocsi két sarkába elhúzódó pár alakjában. Másik kompozíciója korántsem ilyen telitalálat: kisméretű, egészalakos Ady Lédával című bronz-kompozíciója az enervált, gyötört költőt mutatja be, Léda fellépéssel mögötte — mintegy evvel utal az aszszony segítő, gyámolító magatartására.

Többen ragadtak meg e kapcsolat érzékiségénél; ebben Ady korai verse, a Héja-nász az avaron ihlette őket. Közülük leginkább *Rátkai György* expresszív, nonfiguratív nyomatanak tépettsége, éles vonalakra hegyezett, szaggatott, egymás ellen forduló formái a legkifejezőbbek. *Szunyoghy András* grafikája inkább görög pásztoridillt jelenít meg, *Hévizi Éva* a vers képeit adja vissza monotípiáján, a diszharmonióra a vörös és zöld kontrasztja utal. *Váli Dezső* Héja-nász című festményén a tragédiát, a „mitizált, dehumanizált sexualitás” (Király) tragédiáját, az ebből fakadó démoni pusztulást állítja elénk.

Balla Margit rézkarcán szfinx-ként ábrázolja Léda alakját, az Ady-alkalmazta

hasonlaltal élve, s Krúdynak a Nyugatban 1925-ben megjelent „Ady Endre éjszakái” című írását idézve: ezzel kívánta éreztetni a társadalmon kívüliségnek azt a lidérces atmoszféráját, mely az 1910 körüli esztendőkből, amikor Ady és Krúdy gyakran jártak együtt, körülöngte a költőt. Ezt az Ady-arcot mutatja be *Doroszló Károly* is groteszk, szándékoltan gyerekrajz-stílusú ceruzarajzain. *Rádóczy Gy. Gábor* is Lédá alakját állítja elének Lédával a bálban című színes rézkarcán. Ez a vers a kettős halottság fojtó víziója, „látomás allegória” (Király): ezt a látomást idézi fel a lap szürrealisztikus fogalmazása, zöld és lila színei. Semmiképp sem találom viszont jellemzőnek azt a Lédá-arcot, amely *Almásy Aladár* gunyoros spiccelő Lédáján jelenik meg: ez a Lédá alakjának és Adyval való kapcsolatának a teljes meg nem értése.

Míg Lédá alakja sok művész fantáziáját mozgatta meg, Csinszkaé viszonylag kevesekét. Ennek sok oka lehet; egyik talán Robotos Imre nemrég megjelent könyvének hatása. *Kárpáti Tamás* nagyméretű olajképen Csinszka törékeny alakját — kissé egyszerűsítő idealizálással — finom párák ködbe burkolt légies ártatlanságként állítja elének.

A közeleti Adyból, aki szocializmushoz való vonzódásában „a művészhangulattól” a gondolati-világnézeti vállalásig jutott el, alig valamit ad a kiállítás. *Révész Napsugár* a Megáradt a Tisza című verset idézi rajzán, s rajta a „kevély Ady fény tollú sármány-madarát”. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik, a „szürke, por-színű” magyar élethez az Új vizeken járok büszke vallomása: „Én nem leszek a szürkének hegedőse”. *Farsang Sándornak* azonban nem sikerült ceruzarajzán ezt a büszke vallomást megjeleníteni: a Salvador Dalí-szürrealizmus epigon utánérzésével még a szürke hegedősök nyomába sem ért, nem Adyéba. *Duschanek János* festményén Adyt Don Quijote-féle lénynek ábrázolja: ez a párhuzam azonban mindenképpen erőltetett. *Nagy Sándornak* sem sikerült A grófi szérűn I—III. sorozatában e vers kettős értelmét visszaadnia: a begyűjtött termést és az örömet, szépséget, fényt egyaránt jelentő élet nagyszerűségét; ennek oka stílusának a gyerekrajzokhoz hasonló, a költői gondolat sűrítettségét kifejezni képtelen erőtlensége.

Mindebből — úgy gondolom — kitűnik, hogy fiatal művészeinknek ez a próbálkozása alig nevezhető sikeresnek. Nem mérték fel Ady szerepét nem csupán a magyar irodalomban, de az egész magyar társadalomban a század első két évtizedében; megragadtak a tárlat címadó-vers gondolatánál. Az Új vizeken járok az Új versek záródarabja; Király István szerint a kezdődő avantgard modernség programja összegeződött benne. A *honnan* jut benne kifejezésre, a meglevőtől való menekülés vágya; a *hova* ekkor még a bizonytalan jövőbe vezetett. A kiállításon bemutatkozó művek szerzőinek az alkotásaira is ez jellemző. Igen sokan az epigonizmus cipőjében botladoznak még, keresik saját önálló hangjukat. Nem tekinthető véletlennek, hogy többségükben a korai versek közül választottak, hogy nem akadt közöttük, aki Ady egész jelentőségét megértette s ennek képi megfelelőjét megtalálta volna. Kár volt a pályázattal a legfiatalabb művészi korosztályra szűkíteni Ady alakjának, művészete jelentőségének megfogalmazását. A feladat túl nagynak bizonyult, és úgy tűnik, hogy a fiatalok nem is vették egészen komolyan a pályázatot: ezt bizonyítja, hogy sokan távol maradtak tőle, s éppen a legjobbak közül. Nem néztek szembe azzal a felelősséggel, hogy ezúttal nem csupán Adyról kell vallani, hanem önmagukról, a mi életünkről is; az Ady-pályázaton való részvétel nem pusztán egy centenáriumi kiíráson való jelenlét vagy távollét kérdése. Ady nemcsak a század tízes éveiben, napjainkban is választóvíz.

*

Ady arcai címmel hódol Ady emlékének a *Székely Aladár* fotóművész (1870—1940) munkáiból rendezett kiállítás. Székely Aladár a „második reformnemzedék” portrétistája volt, a magyar fotóművészet egyik megteremtője. Ez a művészet az ő pályakezdése idején még gyerekcipőben járt, előadásmódjában szorosan kapcsolódott a festészethez. Annak ábrázolási eszközeivel élt: a kivágás, a beállítás, a fény-

árnyék hatás a festészet eszközei. Székely Aladár érdeme, hogy ezeknek a fogalmaknak új értelmet adott a fotóművészetben. S különösen vonatkozik ez a portréra, ahol korábban a fotó nem volt több technikai eljárásnál. Székely művészetének legmaradandóbb része éppen a portré-fotó; elsősorban kora művészeit örököltette meg. „Költőknek imádója és barátja — írta róla Móricz Zsigmond —, egy hosszú pályán át kísérté őket, hogy testiségükben megörökítse a lencse művésze a lélek harcosait. Ő is lelket fotografál és ez teszi kivételessé s szóra méltóvá munkáit.” Nagyszerű művészetének érdeme, hogy Bartók, Kernstok, Rippl-Rónai, Fényes Adolf, Móricz, Kaffka Margit alakját ma az ő szemén át is látjuk, de legjelentősebbek Ady Endréről készített fotói.

Túlnőnek ezek a megszokott portré-fotón — a modell segítség csupán a költő bemutatásához. Ennek alakulását követhetjük nyomon a felvételeken, ahogy ott sorakoznak előttünk: az Új versek robbanó tehetségű fiatal poétája; elgondolkodó elmerengő fiatalember, aki fejét kérően támasztja a karszék támlájához; a szerelmes Ady Lédával; Léda nagyasszonyi arca; kettős portré Babitscsal; a jól ismert, annyit reprodukált, öklére támaszkodó, távolba néző költő; az Édes és Ady bizalmas együttese; az Édes határozott arca; hármásban az Édesrel és Csinszkával; a dacos Ady a „naiv” Csinszkával; a kalapos Csinszka más-más arcot állítanak elénk: együtt kerekedik ki belőlük a „léleklátó” Székely Aladár munkája nyomán Ady teljes, kerek világa. A beállítás, a megvilágítás, a kompozíció leheletnyi aszimmetriája, a fej kis elbillentése, a tekintet iránya a lencsébe vagy a messze távolba; két alak esetében egymás mellé, mögé vagy éppen szembe állításuk, simogatón vagy nagyon is rátartian: apró, látszólag semmi eszközök, mégis ezekből kerekedik ki Székely Aladár nagyszerű művészte. Maga Ady jellemezte azt 1914-ben, „Írók és művészek” c. fotóalbumának megjelenésekor: „A Székely Aladár gépje pedig nem afféle mulatságos és kevés lelkű gép: egy nagyon kifejtett művész-érzésű ember dirigálja kedve-művészte szerint — ... aki... elmondja innen esetleges és hiábavaló pózainkon keresztül is — hogy kik vagyunk.”

*

A Helikon-galériában mutatja be új alkotásait *Bolmányi Ferenc* festőművész: az utolsó három-négy év termését. Képi világa karakterisztikus, egyéni. Sok művész mondta el magáról — különösen non-figuratív műveit magyarázva — hogy az ő alkotásait a kozmosz inspirálta — de közülük csak igen kevésről hisszük is el ezt. Bolmányi Ferenc azonban valóban azok közül való, akiről ez elmondható. Művészte hosszas, sokévi munka, több korszak után jutott el idáig. A „Fény-város” képeit (1934—36) Szentendre inspirálta; ezután következett a „Szentendre—Nagy-marosói lírai korszak” (1936—1945), melyekben — saját szavai és értelmezése szerint — visszatért a természethez. A felszabadulás után, 1945—47 között festette a „Robin úr és társulata” című sorozatot, a magyar clownábrázolás e nagyszerű darabjait. Robin úr nem más, mint maga a művész, aki „megpattintotta ostorát és életre-kelt csodálatos társulata... kackiás színekbe öltözik a mező, a manéz és a belső szoba, ahol egy festőállvány szétvetett lábbal kész birokra kelni támadásra induló gazdájával, a festővel” — jellemezte ezeket a képeit Rabinovszky Máriusz. A mese csodás világát azonban egy belső feszültség robbantotta szét: az 1950 körül festett madaras képeken érlelődött az a világ, mely az ötvenes évek közepétől látható képein, a melynek legújabb darabjait a kiállítóteremben is láthatjuk. Igen jellegzetes, ún. „szemes” kompozíciók ezek, a szemeket a színek szavakkal leirhatatlan expresszív zsongása öleli körül. A művek jellegét a színfoltok alakja, kiterjedése, intenzitása adja: kavargásuk, örvénylésük vagy éppen nyugodtabb nyújtózásuk a kép felületén; a domináns foltok aránya és viszonya a kisebbekhez. Nem a kozmosz látványa ihlette ezt a világot, nem a távcső-mutatta csillagkép: az ember gondolatvilágának és cselekedetei mezejének mind intenzívebb, mind hatékonyabb kitörése a föld bűvköréből. Hol apokaliptikus víziók látomásai, szorongással-félelemmel telítettek e művek, hol pedig égbetörő himnikus vallomások az örömről, a jö-

vöbe vetett rendíthetetlen hitről. Bolmányi Ferenc expresszív piktúrája non-figuratívitasában is emberközpontú s az érzelmeket: a félelmet és az ujjongást, a szorongást és az eufóriát tolmácsolja képein a színek gazdag áradása.

*

„Téralkotás—tárgyformálás” c. sorozatának új kiállításaként az Iparművészeti Múzeum *Schéner Mihály* „gyermekjátékait” mutatta be. Nem első ízben jelentkezik Schéner hasonló tárgyakkal: már 1969 júliusában, a Csók-galériában rendezett kiállításán egy seregnyi plasztikát vonultatott fel, köztük lovacskákat és a hozzájuk tartozó lovasokat. A választásban már semmi szokatlan nincs napjainkban: sem abban, hogy festőművész létre plasztikákat készít — tegyük mindjárt hozzá, nagyon szépen, érzéketlenül megmunkált plasztikákat —, sem abban, hogy érdeklődése a népművészet felé fordult.

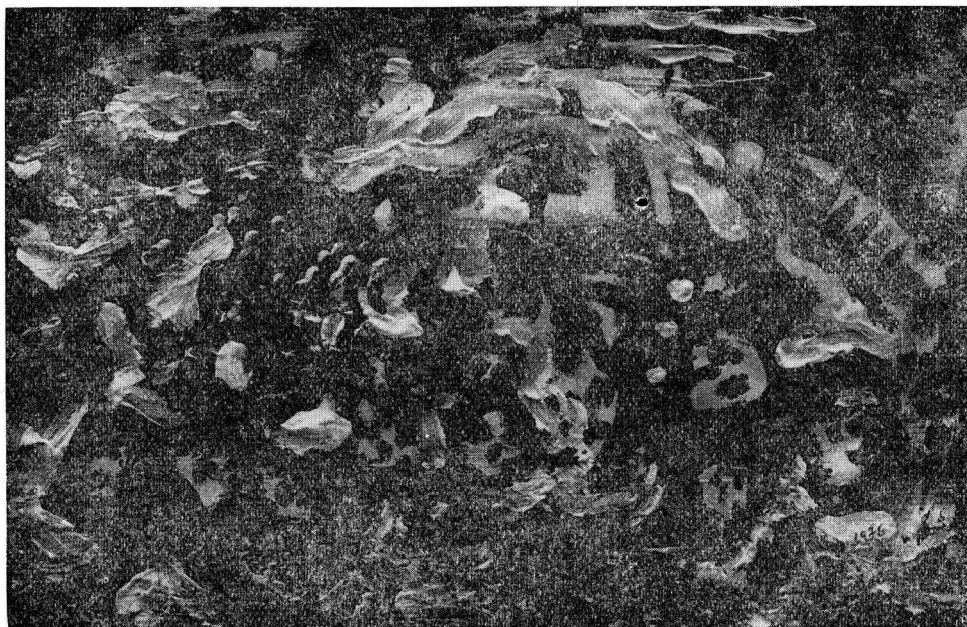
Schéner Mihály korábbi művei — ezekkel jelentkezett 1962-es kiállításán — expresszív hangvételű non-figuratív festmények voltak. Ezekben a művekben azonban annyira a minimálisra redukálódott a közlés lehetősége, e művek annyira csak a szubjektív Én kivetítődései voltak, hogy a közönség csak nagyon esetlegesen volt képes kapcsolódni hozzájuk. Ez is közrejátszott abban, hogy más irányba — első-sorban gyerekkori élményei felé — fordult érdeklődése. Ebben szerepe lehetett az egyetemes művészet mozgásának is: az ötvenes évek végére, a hatvanas évek elejére a végsőig vitt közlésképtelenség ellenhatásaként a művészet ismét „felfedezte” a tárgyat. Ez korántsem jelentette azonban a racionalitáshoz való fordulást, az irracionalitással való teljes szakítást, hiszen az anti-art is a művészet kontextusában bomlik ki napjainkban; újat jelentett azonban a tárgy „felfedezése” szempontjából.

Schéner új témaválasztásában még egy körülmény szerepet játszott: nevezetesen az a felismerése, hogy századunkban a képzőművészet funkciója változóban van. Megszűnőfélben van a művészetnek a reneszánszban kibontakoztatott autonóm világa, azaz az autonóm esztétikai formálás elvének uralkodó jellege, s a művészet más funkciói kerülnek előtérbe, amilyenek a reneszánsz előtt is érvényben voltak — elsősorban a jelentés, a közlés. Ezek a népművészetben, a népi kultúrában, a paraszti társadalom viszonyrendjében a későbbiek során is megmaradtak — innen is ered a napjainkban tapasztalható nagy érdeklődés a népi művészet kérdéseiről. Ennek a művészetnek a jellemzői közé tartozik — s ez a tárgy új funkciójában is jellemző —, hogy a használati funkcióra készített eszköz és a díszítő funkciót vagy reprezentációt betöltő dísz tárgy között nincs többé merev határ — azaz a funkcionális és az esztétikai szféra egybejár.

Schéner Mihály 1974-ben maga így vallott törekvéseiről: „A népművészetben magában is rengeteg a játékos elem. Gondoljunk akárcsak a népmesére. Itt szabad átjárás van a konkrét kifejezés és a játékosság, a realitás és az irrealitás között. ... a népművészet számomra csupán nyersanyag, amelyből a mai formakultúrához szeretnék eljutni, akár a Bauhaust veszem, akár azt az irányzatot, amit Mondrian képvisel; és így ezek a játékok, noha a naivitásból indulnak el, egy raffinált konstrukcióvilágot kívánnak megjeleníteni. Ezekkel a népi ihletésű figurákkal, játék archetipusokkal egy modern kifejezésig szeretnék eljutni.” Vallomásaiban Schéner önnön művészetének pontos jellemzését adja: megjelöli benne művészi fordulatának összetevőit, utal művészetének nagyon fontos vonására, a konstruktivitásra — ez századunk művészetének is egyik fő vonulata —, s utal arra, hogy játék-archetipusokat alkot. E gyermekjáték alaptípusok illeszkednek a tárgyak világának nagy családjába, mely napjaink egyetemes művészetét jellemzi, s amely a század tizes-húszas éveinek avantgard hagyományait folytatja: Duchamp „ready-made”-je óta a dada és a szürrealizmus, valamint ezek neo-hajtásai, köztük a pop-art gazdagon élt a lehetőséggel, eszköz és esztétikum, használati érték és esztétikai funkció szándékos egybeemelésére törekedve, s ezzel mindkettőt megkérdőjelezve. Schéner Mihály művészetének sajátos vonása az esztétikai funkció elsődleges, „el nem rontott” volta. Tárgyai egyszersmind „emberábrázolások” is, jóllehet korántsem abban az ér-

telemben, ahogy azt a posztimpresszionizmus és az akadémizmus művészetében „megszoktuk”: ezek a huszárok, a lovas figurák a népművészet világából lovagolnak elő. Legújabbán szélesedik a „csapat” a vursli világa felé, a ringlispil-vázlattal, a bohóc-kocsival. Ez is arra utal, hogy e játékokat nagyon is komolyan kell vennünk: az *ars plastique* sajátos, nagyszerű megjelenési formáiról van szó nála. Ne vezessen bennünket félre, hogy Schéner maga a játékos elemeket hangsúlyozza műveiről beszélve; hogy azt mondja, ezek a tervei „fából is kivitelezhetők, mint gyerekjátékok, de betonból is megépíthetők; mint térplasztikák”, hogy játszótereink állapotát emlegeti, nevezetesen azt az igazságot, hogy kivitelezésükben mindmáig nagyon kevés a művészi elem. Ez mind igaz — de nem fedheti el, hogy ezúttal is másról, többről van szó. A játékos tárgy metamorfózisa játszódik le előttünk, hogy a tárgy mögül Schéner gondolatokban gazdag, érzelmmel telített világa bomoljék ki.

Schéner Mihály művészetében a magyar népművészetnek és a legújabb egyetemes törekvéseknek egyfajta szintézisét hozta létre. Konstruktivizmusában, mely a játékok tárgyi világát racionalis elv szerint rendezi, látens nosztalgia rejtezik. Humor és látomás, könnyed, önfeledt játék és hűvös logika egyaránt szól műveiből. Árulkodik a plasztika címe is: „A ló meghalt”-kocsi clown-sloganja egyszerre vágyakozik és rezignáltan tudomásul vesz: a „fedő és fedett rétegek összessége” tárul fel előttünk e véresen komoly és nagyszerűen vidám játékokban.

AZ ÉRTELMEZÉS ESÉLYEI

Miklós Pál: Vizuális kultúra

„Miklós Pál szerencsés ember — írja új kötetről szólva Rózsa Gyula — mert egyaránt bejáratos a Csan-buddhizmus Lu-hegyi kolostoraiba és a fotó kódolt üzeneteit vizsgáló mai jeltudományi műhelyekbe.” A kivételesen széleskörű műveltség ügyes és harmonikus alkalmazni-tudása csakugyan ritka szerencse, így hát Miklós Pál kétségkívül szerencsés ember. De vajon a honi művészeti élet tudja-e hasznosítani a szerencsét, hogy ilyen kivételes erudíciójú kritikus figyel rá? Tudta-e kellőképpen értékelni — néhány nagy művész kivételével — Fülep Lajos szigorú és Kállai Ernő törődő kritikáját? Mert a mély filozófiai műveltség — Fülep Lajos, Kállai Ernő s most Miklós Pál példája egyaránt igazolja — egyáltalában nem zárja ki a művészet napi „kis” kérdései iránti intenzív érdeklődést, s a mindennapi (mondjuk műalkotásvásárlási) gyakorlatnak nem árt (nem ártana), ha figyel (figyelne) a filozófia „okvetetlenkedéseire”. Művészet és társadalom szövevényes viszonyainak csomópontjában a kritika — jelenlétével de hiányával is — óhatatlanul beleszól, hogy miféle művek miféle közönséget teremtenek maguknak. Szabályozza — elutasítás és elfogadás érzékeny dialektikájával — azt a rejtélyes folyamatot, melyen a mű elindul a halhatatlanság felé, s „egy ország, egy nép emlékezetébe vésődve éli tovább a maga életét”.

Éppen ezért a jelen kötet legfőbb érdeme tán nem is a kivételes erudíció — ez Miklós Pál egyéni „szerencséje” —, hanem a képzőművészeti élet napi gondjaival való értő törődés. Ebből a szempontból a könyv szívét és gerincét az 1973—74-es művészeti évadról beszámoló — s akkor a *Jelenkorban* megjelent — krónikák képezik. Ezekben a krónikákban Miklós nagy „fogása” az, hogy beáll „közönségnek”. Hatalmas erudíciója terhét levetve, a „közönség szemével” kíván látni. De látni — íme az erudíció előnye — s nem nézni! Ehhez azonban először rá kell bírnia a közönséget, hogy tegye le végre a szeméről a különféle indokokkal ráerőszakolt pápaszemeket. Alapvető — Rózsa Gyula kellően figyelmeztetett már fontosságára —, hogy Miklós Pál mint „közönség” a közönség szemének bírálatával kezdi az Európai Iskola emlékkiállításáról beszámoló krónikáját: „A kedves néző nagyon tájékozatlan”. Miért tájékozatlan? Mert „azt kedveli mindenki, *amihez hozzászoktatták*”. És minálunk a kedves nézőt a XIX. századi művészethez szoktatták hozzá. „S akit a XIX. századi művészethez szoktattak hozzá, azt látta kiskorától mindig tan könyvben és kiállításon egyaránt, az természetesen idegennek érzi ezt az új, jellegzetesen XX. századi művészetet.” Ne azt nézzük most, hogy csakugyan a XIX. századi művészethez — mármint a javához — szoktatták-e hozzá a honi közönséget; a lényeg úgyis az, hogy az újhoz, a jellegzetesen és progresszíven XX. századihoz egyáltalában nem szoktatták hozzá. Ezért kelthetett sok nézőben botránkozást sőt felháborodást az Európai Iskola emlékkiállítása, s ezért hathatott másokra reveláció gyanánt. Miklós Pál pontosan elmagyarázza, hogyan, s néhány sorban tisztán megérteti az Európai Iskola lényegét. A jelen szempontból azonban nem ez a fontos, hanem az, hogy csak ez a második fajta, a rácsodálkozó és a képet magára hatni engedő néző képviseli a közönség szemét. A másik, legyen az akár a többség, csupán a műtetszek előítéleteit ismételteti, még sutábban és fontoskodva. Régi igazság? Hát persze. Miklós azonban nem azt állítja, hogy fölfedezte a spanyolviaszt. Ő éppen azt kéri számon, hogy miért nem alkalmazzák már végre a gyakorlatban ezt a régi jó elvet. Éppen ezért mondhatja magáról teljes joggal, hogy a közönség szemét képviseli.

Mit lát mármost ezzel az előítélettel szemmel körütekintve egy kiállítási évadon? Sokat és sokfélét. Az első meglepetés tán éppen az, hogy még egy kritikus is milyen sok érdekeset láthat, ha elfogulatlanul — saját erudíciójától is elfogulatlanul — tud nézni. Észreveszi például Czóbel képeinek „ismerőségében” az idős mester tartós sikerének titkát, s értékeli a világot otthonossá varázsoló mives konzervativizmusát. Meglátja viszont s hibáztatja Mácsai pompásan elrendezett műgondjában a látásról leszoktatás veszélyét. A poszt-nagybányai stílus, de a plakátok nyers színeivel és mértani szögletességű formáival hivalkodó „modern” szecesszió is megkapja a magáét. Azt is bevallja azonban férfiasan, ha nem ért valamit. A kisplasztikai biennáléről szóló beszámoló például üdítően közvetíti az eligazodásképtelenség jóindulatú csüggedtségét. Hasonlóképpen az őszinte „nem értem” imponáló a Pignon-kiállításról írt krónikájában: „Megvallom, tanácstalan vagyok”. Még türelmesebben — vagy megadóbban? — nézi-nézi Kokas Ignác képeit: „többet és másfélét is szeretnék látni belőle, hogy *hozzászokjam*. De az is lehet, hogy mire megszoknám ezeket a képeit, már másféléket fog csinálni. Talán így mindketten jobban járnánk.” A Fiatal Képzőművészek Stúdiójával szemben viszont már nagyobb igényt támaszt, tehát türelmetlenebb: „A mostani kiállításon a festőknél egy bizonyos technika uralkodik: marokecset-technikának keresztelném el. Receptje egyszerű: végy egy marokecsetet (amilyent a mázolóok használnak), egy nagy vásznat és sok-sok festéket, csinálj mindebből olyan festményt, hogy ábrázoljon is, ne is. Az eredmény: itt-ott egy felismerhető forma, de azért az egész inkább absztrakt festmény lenne. Csak épp művészi élményt nem nyújt.” De semmivel sem bánik kíméletesebben a kor- s tekintély megszentelte nagyságokkal sem. „A bonyolultság érzékeltetése — írja például Mikus Sándor kétszeres Kossuth-díjas művész kiállításáról — nem kenyere ennek a plasztikának, s ha tisztelettel köszöntjük is érte a 71-ik évében munkálkodó mestert, elképzelhetőnek tartjuk, hogy akadnak, akik a klasszikus harmónia ilyen megfogalmazását, a külsőségekben való megragadást nem érzik már kielégítőnek. (Magam is közéjük tartozom.)” És a sok évtizede valóságos népszerűségi rekordot tartó Molnár C. Pál — „élő klasszikusunk” — „örök témáiról” is nyugodtan megírja, hogy „nem igazi festői problémák, hanem inkább irodalmi-lélektani jellegűek”, s nem föltétlenül az ő „erotikus madonnái” azok a képek, melyek kiállítási termeinkből fájdalmasan hiányoznak. S elmond még — hasonló finom modorban — sok keserű igazságot: haragja azonban, nem ítélete, hanem elítélése — ezt is jól látta Rózsa Gyula — egyes-egyedül a „kancsal művészetet” illeti. „Hogy milyen a kancsal művészet? Hát olyan, hogy meglátszik rajta: mestere (vagy hóhéra) egyik szeme a hivatalra figyel, a másik szeme meg a sznobokra. S hogyan látszik meg rajta ez? Hát úgy, hogy se hal, se hús. Szíve szerint absztrakt lenne — de azt nagyon nehéz jól csinálni, meg aztán a hivatalnak esetleg nem tetszik; a hivatalnak „közérthetőség” meg „tartalom” (értsd: szavakba foglalható eszmei mondanivaló) kell — azt meg lenézi a »jobb« közönség. Győz tehát a kompromisszum. De minek ezt megvásárolni?”

Az évad krónikáiból pontosan sejthető az is, hogy Miklós Pál miféle mai magyar műalkotásokat vásárolna meg. Kritikusi magatartásából határozottan kirajzolódik esztétikája. Számos alkotót kísér erős rokonszenvvvel, de utóbbi szempontból elsősorban tán Kondor Béla és Deim Pál értékelése érdemel figyelmet. Deim Pál művészetében — főleg plasztikaiban — Barcsay Jenő emberközpontú konstruktivizmusának folytatóját méltatja, Kondor Bélaéban pedig az alkotásai együtteséből kibontakozó világképet, melyben Kondor „a mai ember legfontosabb gondjait ragadta meg, olyan pontokat a világból, amelyekről elindulva talán nem lehet sarkaiból kihozditani az egészet — hiszen nem is ez a művészet feladata —, de be lehet látni, s fontos igazságokat lehet megmutatni belőle. Kondornak sok képén jelenik meg a tragikus hős, a bukás, a pusztulás — mert ezektől félti az embert. De ott van képein mindig az ironikus gesztus vagy a katalizmat megfékező erő is: mert hisz abban, hogy... erőnk is van még legyőzésükre.” A látomásokat, a víziókat, az álomszerű kompozíciókat Miklós „modern mítoszokként” értelmezi: „Kondor képei a modern civilizáció profán mítoszainak ikonjai... A modern mítosz tanítása Kon-

dornál: aggodás az emberért, a szépet és nagyot alkotó, de szüntelenül — s ma különösen — önmagával szembekeverülő, önmaga tragédiáját okozó emberért.”

Visszalapozva az Európai Iskola értékelésére, a korkövetelmények különbségeitől eltekintve hasonló értékelést találunk: „A közös és legfontosabb közölnivalójuk (s ezt ugyancsak az elődöktől, Vajdától és Ámostól kapják) a jajkiáltás, a tiltakozás, a régi világ tagadása. Majd pedig, hogy a háború és a fasizmus ütötte sebek hegednek, valamilyen újfajta emberiség reményének, új humánumnak és játékos derűnek a megfogalmazása.” Épp az Európai Iskola forma- és gondolatvilága feszül tán közös égboltként Miklós Pál esztétikájának két pólusa, a kondori és a barcsayi pólus fölé. Barcsayt mindenesetre „csak a törvény érdekli, s olyan törvényeket fogalmaz meg, amelyek a természettörvény emberi vonatkozásait emelik ki. Geometriai szigorúsággal komponált csoportjai, szerkezeti elemekkel jelzett alakjai, képeinek belső rendje annak az áhított rendnek a kivételése, amelyet a humánum érdekében működő törvénynek-tudománynak kell megvalósítania világunkban.” „Barcsay a törvény festője. Vannak festők, akik víziókat festenek, mások látványokat. Barcsay számára a látvány csak ihlető forrás — mindig az szüli képeit; a kompozíció pedig, amelyben képei formát öltenek, már-már geometriai ábrára emlékeztet, ezáltal mindenben ellentéte a vízióknak, amelyben a pszichikum mélyének, az álomnak, a fantáziának az alogikus törvényei uralkodnak.” Vízió és geometrikum, látvány és logika, mítosz és törvény ellentéte „konkretizálódik” tehát Kondor és Barcsay művészetében, a „konkrét” szónak második, ritkább, „összetartást”, „együvértartozást” kifejező értelmében is. A két ellentétes testvér-művészetet összekapcsolja elválaszthatatlanul a harc az emberért. Ez Miklós Pál esztétikájának értékelési alapelve.

Ebben a kétpólusú esztétikában a művészet: értelmezés. „A művészt épp az teszi, hogy a szubjektumnál többet ad: valami *eredeti* értelmezést a világ titkairól-törvényeiről... Azt tartom ugyanis, hogy a rendetlenséget is csak renddel lehet ábrázolni — az ember feje és szeme már ilyen —, a harc káoszát is csak értelmezve lehet bemutatni.” A művészetben relevánsan ábrázolt világ: érthető világ. A XX. század nagy alkotásai valamiképpen mind az érthetőséget szolgálják. Ez az erőteljes hermeneutikai fordulat úgynevezett legjellegzetesebb vonásuk.

Azt ne higgye azonban valaki, hogy ez a határozott hermeneutikai követelmény valamiféle szigorú vagy épp merev rend-esztétikát szül! Ellenkezőleg: mi sincs messzebb az értelmezés rendjétől a művészetre ilyen-olyan indokokkal ráoktrojált rendeknél! Az értelmezés rendje finoman fölépülő rendszer, s egyáltalában nem a világosan elhatárolhatót, az egyértelműt, a kizárólagost, a „pompásan elrendezettet” jelenti. „Igen, a művészet a világ káoszának értelmezéséhez, zúrzavarának elrendezéséhez akar elvezetni, de éppen mert élményként teszi, mert arra készlet, hogy éljük át a rendért vívott küzdelmet, érzékelteti a káoszt és a rendszeremtés kinját is. De ha eltagadja ezt belőle, s csak a kész rend kényelmével hiteget: rászed bennünket — akarva-akaratlan.” A világ persze nagyon sokféleképpen értelmezhető. Miklós Pál hermeneutikai esztétikája tehát örömdetesen széles skálát fogad be korunk művészetéből: Lantos Ferenc absztrakt formák dinamikájával látni tanító kísérletezésétől és Vasarely logikai absztrakcióitól Szabó Vladimir Gulácsy álmvilágát idéző mai romantikáig és Ujházi Péter gyermekfirkákra emlékeztető „infantilis kifejezőmódjáig” sok jó vállalkozás belefér. „Ha egy festői vagy plasztikai világnak — fogalmazza meg esztétikája toleranciakritériumát —, amit a művek elém tárnak, fel tudom fedezni a belső rendjét, a humánum alapvető tartozékának valótlan szellemi koherenciáját, összefüggéseit — legyen az mégoly kusza vagy ösztönösnek látszó gesztusok nyomai mögé rejtve is —, akkor értéknek tartom.” Ez az értékritérium jelöli ki az elfogadhatóság határait.

Egy esztétikai rendszer értelmezéséhez azonban ugyanilyen fontos tudni azt is, hogy mit utasít el. Miklós Pál nagy érdeme, hogy ismételten pontosan megfogalmazza, mi marad kívül esztétikája toleranciahatárain. Egyik oldalról a természet-elvűség, másik oldalról a pusztá véletlenre redukált absztrakció. Mindkettő — és tán ez a lényeges — ugyanazon okból: üressége miatt. „Pusztá dekorációk, mert

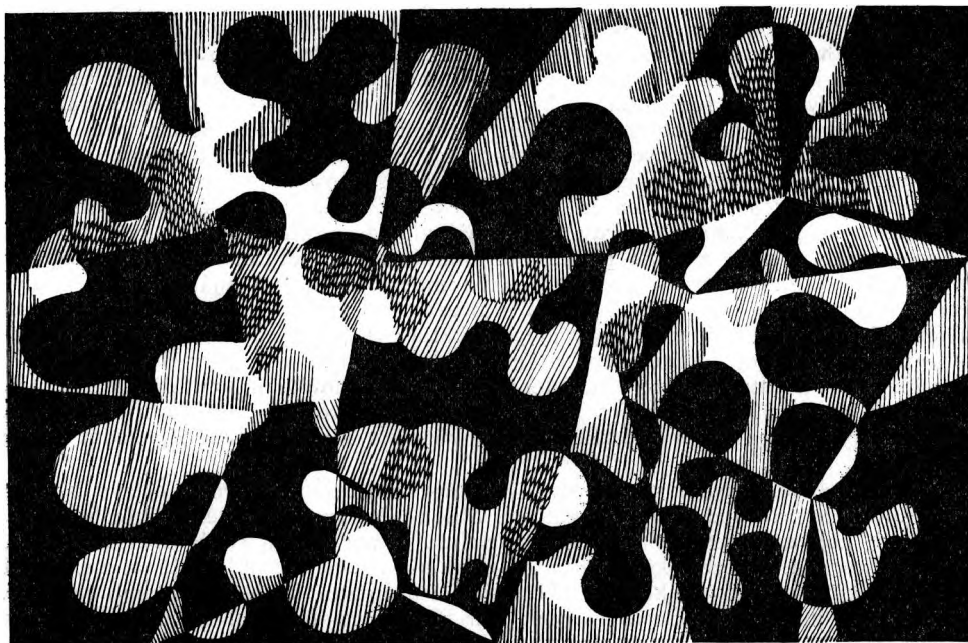
hiányzik belőlük a művészi jelentés.” S művészi jelentés hiányában „közérthető” és „közérthetetlen” egyaránt hazudik. Az egyik azt akarja elhitetni a nézővel, hogy mindenféle szellemi erőfeszítés nélkül megtudhat valamit, értesülhet valamiről, megérthet egyet-mást a világból. A másik meg minden erőfeszítés eleve-föladására csábít: azt sugallja, hogy a világ úgyis érthetetlen. Márpedig az ember világa érthető világ, s a művészet nem kerülheti meg az értelmezés követelményét. „A jó festmény titka az — idézi Miklós Pál Csi Paj-sit —, hogy hasonlít is meg nem is. Ha túlságosan hasonlít, akkor hízalgő és közönséges, ha viszont nem hasonlít, akkor csal.” Vagy az információelmélet nyelvén szőva: „minél nagyobb egy üzenet jeleinek elrendezésében a valószínűség, annál kisebb az információértéke.” S a teljes rendezetlenség ugyanúgy maximális valószínűségű, mint a teljes rend. Nézőpont kérdése csupán. Információértékük egyaránt zérus. A közöttük lévő világ, ahol „A véletlentűggvényeken indázó időből / elfojthatatlan sarjad a törvény:” ez a világ az ember érthető világa, vagy — folytatva a költő Mandics György szavait — „a megtalált anyaföld”.

Az információelméleti vagy helyesebben szemiotikai interpretáció fényében teljesen természetes, hogy a művészeti értelmezés mindig kétoldalú: a nézőnek meg kell tudni fejteni a művészetben jelekké kódolt üzenetet. A szilárd szemiotikai szemlélet Miklós Pál esztétikájának alapjaihoz tartozik, meg kell tehát magyarázzon nehéz fogalmakat, de teoretizálása is példásan szemléletes. Egy klasszikus kínai tájkép — tehát egy nekünk ismeretlen kultúrából származó tárgy — részletes jel-elméleti, művészettörténeti és művészetszociológiai elemzésével demonstrálja, hogy „a kép mindig tágabban felfogott kontextusában értelmezhető”, a művészetben mindig „konvencionális, társadalmi megegyezésen alapuló jelrendszerrel van dolgunk”. Ennek ismerete nélkül a néző az esztétikai információnak legfőljebb néhány fölületes vonását foghatja föl; a művészi jelentés teljesebb megértéséhez nélkülözhetetlen az eredeti „kommunikációs közeg” valamelyes ismerete. Csak ebben a közegben értelmezhetők a művészi alkotás jelrendszerének, nyelvének sajátosságai, például a kínai kép jellegzetes kalligrafizmusának kifejlődése a grafikus jelek eredetileg fogalom-osztályt jelölő funkciójából. S egyáltalában: csak ebben a kontextusban érthető meg funkció és jelentés hallatlanul komplikált és rejtett összefüggése akár olyan mindennapi tárgyak esetében is, mint egy plakát vagy egy használati eszköz. A kínai példán megmagyarázott összefüggéssel Miklós Pál játszi könnyedséggel bontja le a „mágos” művészet és az iparművészet közé régóta építgetett falakat; nem utolsó sorban Lukács György esztétikájának hasznosításával. De még ennél is sokkal többre jó néki a kínai példa. Mert miközben követjük, hogyan stilizálta a jellegzetes kalligrafizmus írásszerűen síkbarendezetté és önmagát vállalóan képszerűvé a kínai képet; miközben a kínai művészettörténetben jártas szerző a modern szemiotika segítségével bevezet egy idegen piktúra titkaiba, egyúttal elvben s általánosságban megérteti, lépésről-lépésre haladva, a kultúra — bármely kultúra — vizuális vonatkoztatási rendszerét. Megérteti, hogyan működik, mifele szabályozók útján hat, miként keletkezik egy ilyen vizuális vonatkoztatási rendszer. Így válik a tanulmány szakmai remekelésből napjaink vizuális zűrzavarában eligazodni segítő eszközzé.

És lényegében ugyanez érvényes — ha tán kevésbé expliciten kifejezve is — a többi tanulmányra mind, az egész kötetre. Miklós Pál az értelmezés körein keringve megérteti, hogyan teremt a közösség műveket, a mű pedig közönséget magának; föltárja ennek a nehezen követhető folyamatnak elméleti alapjait és a művészeti életben megnyilvánuló gyakorlatát. Föltárja? Túlságosan durva és semmitmondó a szó; Miklós inkább „a teória esélyeit” firtatja és hasznosítja. Ezért kapcsolódik esztétikájában a vizuális vonatkoztatási rendszer, a vizuális kultúra szervesen a társadalom történetének s életének nagy áramába. Ebben a hatalmas keretben megérteti a művészet szerteágazó jelenségvilágát: ez lehetne éppen a művészettudomány feladata? Vagy inkább tán kalandja? Ez a megálmodott új tudomány Miklós Pál elképzelésében mindenesetre nem holmi mindent-magába-foglaló mamutszintézis igényével lép föl, inkább azt mondhatná tán el magáról, amit Szerzőnk egyik fiatal

festő kiállításáról írt: „ez az én megoldási kísérletem a világ megértésére”. Joggal írhatná Miklós Pál — más szavakkal, a bevezető oldalakon mintha írná is — jelen kötetről ugyanezt. S végtére tán ezért nevezhető csakugyan szerencsésnek. Mert „ami a tudományban egy technika alkalmazása jelenségekre — fogalmazta meg a lényegét Tamás Gáspár Miklós *A teória esélyeiben* —, egy bizonyos cselekedetsorban, az „életünkben”: a kaland. Ez a kaland persze lehet egy kert megművelése, bevetése tarkababban, s tovább, bableves készítése és elfogyasztása füstölt oldalassal vagy anélkül, vagy lehet éppenséggel a tudomány maga.” Éppenséggel lehet a vizuális jelenségek kódjában a rendszer fölfedezése is. Vagy ahogyan Miklós Pál megfogalmazta: „Az Alefet szeretném megpillantani, és — mindig a lehetetlen megkísértése az igazi szellemi kaland — megérteni is.

Megérteni? Tehát — mégis? mégis! — szavakkal megfogni.” (*Magvető, 1976.*)

ANNA MÁRIA

Naponta meghajtják fejem

*Savmarta gyomrom foltozom,
lúgkő oldattal gyógyítom,
csalán-ing erdejében,
csipős vesszők között élek,
Félek.*

*Naponta meghajtom fejem,
naponta elmondom, igen.
Naponta meghajtják fejem,
Naponta mondatják, igen.
Élek.*

*Az alkalmazkodás páncélját elvetem,
mértéknek magamat teszem,
az érzékenység útvesztőiben
száraz buddhistaként
elégek.*

Várákozás

*Örömré hajló mondatok közé helyezlek,
megmosdatom a várákozás kilincseit,
csengőket kötök a madarak röpte elé,
felkeltem az alvó rügyeket,
visszhangba rejtem kamasz hitemet,
az útra kiállok.*

Kamasz félelemmel

*Cseresznyemagként köpködöm
kétkedéseimet elétek.
Vigyétek.
Fűzzétek gyöngysorrrá,
monoton zsoltárrá,
felnőtt türelemmel
öröljétek porrá.*

Vétkeztél Krisztus ellenem

*Vétkeztél Krisztus ellenem,
nincs, ki vétked alól
feloldoz.*

*Rossz étel számban életed,
romlott hús, elfolyó
kalácshoz.*

*Minden megváltás örömét
fösvényen magadhoz vetted,
ismerted jól a bűn hevét,
melegét fékké gerjesztetted,
langyos megbánás kenyerét
oltáriszentséggé emelted,
árulás gyötrő örömét
ezüstért vesztegetted.*

*Vesztesek hátán
építetted fel örök házad,
befogadod, ki megbocsát,
elgáncsolod azt, aki lázad.
Lázadásomhoz adj erőt,
adj erőt a megalkuváshoz,
e földalatti földfoglaláshoz.*

Felejtés

*Torkomon akadtál,
majdnem megfojtottál,
hátam addig vertem,
amíg kizuhantál.*

*Torkomon akadtál,
majdnem megfojtottál,
mint savanyú cukor,
végül elolvadtál.*

ADY-PROBLÉMÁK

*A verseinket nem olvassák, nem látják,
s ha látják, nem értik, s ha megértik,
jaj nekünk.*

Ady Endre: *A magyar Pimodán*

Saját fülemmel-szememmel tapasztaltam, milyen fölindulással és lenyűgözően tolmácsolta első olvasásra a számára ismeretlen Yves Bonnefoy verseit Latinovits, amikor erről a francia költőről tartottam előadást. Fölindulást írok és nem beleélést, mert mint a nagy magyar színjátszás egyik „utolsó bölénye”, ő is gazdag egyéniségén szűrte át a verset, és a költőnek csak vélt karakterét vette, bár meghök-kentő rokonérzéssel, figyelembe. Persze ez a fajta versmondás erős és sokhúrú egyéniséget kíván: az övé az volt, s szavát ez igazolta. De Latinovitsot méltas-suk az ő születésének vagy halálának évfordulóján, vagy ami meggyőződésem szer-int a legemberibb: évforduló nélkül, de ne Ady ünnepén!

Amit Radnóti Sándor Latinovits szavaltáról mond, az amúgyis „impresszionista kritika”, Adyra jellemzőt csak úgy találhatna benne, ha vagy más költő verseinek tolmácsolásával vetné össze, de ezt egyáltalán nem teszi, vagy ha más Ady-szavalók-hoz mérné: ezt egyszer, Király István Ódry-szavaltának jellemzését fölhasználva egy megjegyzés erejéig megkockáztatja. Adynak, a kimeríthetetlenéig érdekes és költészetről, történelemről szakadatlanul gondolkodni izgató költőnek alakját egyre inkább eltakarja az a faragott bálványkép, mely mögé a kritika álarcát felöltött rajongók elrejtik. Most keletkezőben van egy Latinovits-bálványkép, és a kettőt egy-más mellé állítják oltárra... Nincs ugyanis kritikai szemlélet Radnóti Sándornak pl. abban a kijelentésében, hogy „Latinovits versmondása nemcsak a verstől distan-ciálatlan stb.”. Minden ismétlés „distanciálás” is. Ha a költő végigfut legélt szö-vegén, már akkor distanciáltan olvas, hiszen a műző a távolságtartás fogalmán kívül az összehasonlítás kritikai mozzanatát is tartalmazza. Divatos fogalom lett a „distanciálás”. Elsősorban az író tudatos alkotói gesztusára használják, mellyel nemcsak távolságot teremt alany és tárgy között, hanem bírálja is tárgyát, s hozzá-mérve ismeri meg önnön szemléletét. A 20. században nem ritka az objektív líra, Elioté, Babitsé vagy akár Füst Miláné, Weöresé: szintén „distanciál”, amikor ala-kot ölt, szerepet játszik, fantázia-képbe, maga-teremtette mítoszba vagy akár valódi tárgyak motívumába „távolítja el” túl romantikusnak ítélt érzelmi világát. Babits *Mozgófényképe* azzal „distanciál”, hogy egy némafilm amúgyis tragikomikus élmé-nyét mintegy rájátssza Arany *A kép-mutogató* c. balladájára (ahogy ezt először Éder Zoltán észrevette), s miképp bonyodalom és kifejtet részletes hasonlóságát egy záró-motívum szinte idézetszerű megismétlése nyomatékosítja, Babits verse a múlt századi melodramatikus történet ironikus, „distanciált” kifejezése: két tudat-forma szembesítése világszemléleti ítéletalkotás kedvéért. Distanciálatlan versmondás fából vaskarika volna, s hamar ki is derül, „distanciálatlanságon” Radnóti Sándor a gyalogos észjárás „közvetlen” szavát érti. Igaza viszont nincs, mert minden repro-dukció csakis distanciált lehet, nem lévén többé azonos az eredetivel. Az olyan tudatos „distanciálás”-t, mint az említett Babits-versé, az különbözteti meg a szán-déktalantól, hogy másodlagos expresszió, a művészi kifejezés újabb szintje.

Tandorival ellentétben úgy gondolom, az irodalomtudománynak épp úgy lehet és meg is van a szakmai nyelve, mint pl. a fizikának. Radnóti Sándor cikkének sincs „különleges esszéstípusa”, csupán azért követhető nehezen, mert jobb ügyhöz méltó

buzgalommal bonyolult fogalmakat akar nem kevésbé leszűretlen képzetekkel magyarázni. Tandori dialektikája csöppet sem áttekinthetőbb, hiszen az ő mondatai már nyelvtani akadályokat is állítanak az olvasó elé. Remélem, Tandori a költői tevékenységet és a költészet tudományát csak ironikus pillanatában tartja összeegyeztethetetlennek. Angolszász nyelvterületről, ahol különösen jól tájékozott, ismerheti Eliot esszéit, pl. a Pound metrikájáról szólót, Cecil Day Lewis líraelméleti könyvtanulmányát, Randall Jarrellnek pl. Housman-magyarázatát vagy Wallace Stevens, John Crowe Ransom avagy Hart Crane olykor költészetfilozófiába csapó fejtegetéseit. Kritikusaink zöme talán már nálunk sem esküszik arra, hogy csak egyféleképpen lehet megkötni a nyakkendőt, s nem olvassa gyanakvással annak verseit, aki bírálatot vagy esszét is ír. Példaként áll előttem Vörösmarty, a szinikritikus, Arany, a képzett, okos és alapos filológus, Babits, a korszaknyitó esszéista, Szabó Lőrinc, metaszet-finomságú műelemzések és portrék alkotója, kortársaink közül Rónay György, akinek tanulmányaiból már önálló és eredeti magyar irodalomtörténet kerekedik ki vagy Képes Géza, aki irodalmunkhoz a világirodalom félhomályos tájairól vert hidakat. De hadd emlékeztessem Tandorit saját Keresztúryról írt kritikájára, értette és megértette benne a költőt is, amikor neo-frivol fenomenológiai stílusba burkolva ugyan, de mégis találoán jelölte meg, mint Berzsenyi modern utódát.

Radnóti Sándor csakugyan nem ír rejtjeles szöveget és madárnyelven sem, de részben közhelyeket bolygat, részben nem megfelelő súlya szerint mérlegeli a szakirodalmat. Mert melyik költő „hatástörténete” (én inkább fogadtatását írnék) *nem* „ellentétes megértések sorozata”? Gondoljunk Rimbaud-ra, akit tartottak látnoknak, misztikusnak, szimbolistának, impresszionistának, s az irodalmi „mitosztát” fölfejtő tudós *A részeg hajót* a parnasszisták amolyan „így irtok ti”-jének értelmezi. Gondoljunk a Gogol- vagy Dosztojevszkij-szakirodalom „ellentétes megértései”-re vagy akár az avant-garde költészet mind a mai napig fölöttébb „ellentétes” értékelésére. Az „ellentétes megértések” sorozata — bizonyos fokig — az író természetes sorsa. Minden olvasó a saját tudatát és minden kor a maga érettségét szembesíti az alkotással. A túlzott siker ezért gyanús ajánló levél: csak az talál gyorsan utat minél több szívhöz, aki a sémák nyelvén beszél. De ezért örökéletű minden humán tudomány, hiszen újabb koroknak új képzettársításuk fűződik majd a remekekhez. Ady a szó legigazabb értelmében rétor is volt, tömegekre akart hatni, noha nem a kortesbeszéd gyorsforraló lángjával, hanem társadalmi-történeti összefüggések megragadásával, az „ezerfejű Cézár” hallása viszont nem is lehet egyforma.

De Radnóti Sándor a „történelmi probléma esztétikaivá” válásáról így vélekedik: „Hegel megállapítását, hogy a lírikusok nem írnak Bibliát, a lírai költemény alkalmatlan arra, hogy egy nép, egy nemzet szent könyve legyen, a líra világtörténetében egyetlen költő cáfolja — Ady. Hogyan lehetett egy lírai életmű egy nemzet profán bibliája” — veti föl a kérdést. Szerencsére a világirodalomban akadt más költő is, pl. Hugo vagy Majakovszkij, aki hitt a líra közösségi feladatában vagy akár a politikai költészetben, s itt gondolhatunk a francia ellenállás Eluardjára is, máskülönbén Radnóti Sándor véleményében nemcsak az irodalomtól idegen meszianizmust, hanem a magyar eszmetörténet egyik szerencsétlen nézetét, a „kultúrfölény” gondolatát kellene látnunk.

Vizont annál is inkább igazat adhatok Radnóti Sándornak abban, hogy a ciklus- és kötetkompozíció Ady költői jelentésrendszerében gondosan mérlegelendő, mert erről tíz évvel korábban szóltam és írtam: dokumentumát lásd az Irodalomtörténetben. (1969. 3.) Ezért most csak annyit, a ciklusba rendezett kötetnek a modern lírai önkifejezésben betöltött szerepét Baudelaire sugallta Adynak. De míg a *Les Fleurs du Mal* ciklikus szerkezete, ahogy ezt Lloyd James Austin és Marcel Ruff egyébként ellenkező előjelű végkövetkeztetéssel kifejti, valóságos *itinerarium mentis*, morális és szellemi architektúra kivetített képe, addig Adyé mikrokozmosz: a tevékeny ember világképének egy-egy metszete a kötetek különböző időpontjaiban. Sőt, amennyire verseinek üzenete és valóságtartalmuk a személyes világképhez kötött, maga a ciklikus rend már a költői világkép szerves kifejezése. Mindenesetre közelebb vinne Ady megismeréséhez ciklusainak motívumegyüttesét, valamint sajátos fejlődés-

rajzukat feltárni (legalábbis amit nem Földessy vagy Hatvány rendezett el), mint hanglemezen tűnődni.

A vitaindító cikk szerzője Németh Lászlóra hivatkozva fejtegeti, Ady valamennyi lírai versében „egyetlen összefüggő költeményt” írt. Tandorival egyetértve, de nála parasztosabb egyszerűséggel azt mondom erre az állításra: tautológia, azaz szószaporítás. Radnóti Sándor ugyanis lényegében azt az elfogadott igazságot mondja Németh László után, hogy az alanyi költő mindig önmagáról ír. Németh állítása ennél összetettebb, csak hogy nem egyéni lelemény. 1920-as tanulmányában Babits írja: „Adynál, mint Dantében, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba illeszkedésükkel szinte a valósággal egyértékű szövetet alkotnak.” Németh László, az ő-s olvasó magába élte és átmintázta ezt az igen eredeti meglátást Adyról, de írt nagyon mást is: „Egy-egy motívumában önmagát is hányféleképp alakította ki...” Az „egyetlen összefüggő költemény” tételéhez Radnóti Sándor hozzáfűzi egyéni magyarázatát, de ezzel baj van. Nem hirdethetjük ugyanis ma már Adyról, hogy „egymással ellentétes vers-világai nem követelték saját külön mondanivalójuk, életanyaguk külön formáit, világait”, amikor köztudomású, a költő ugyanazt a ritmustersvet, tehát a vers fizikai testét soha még egyszer nem használta föl, s minden versében tudatosan alkalmazott egy szót, amely más költeményében sehol sem ismétlődik. Mi más ez, mint a versek „külön világá”-nak programszerű kialakítása? Ami viszont végighúzódik egész élet-művén, az a motívumok rendszere, s ez nem élet-anyag, hanem a költői világkép, a tudatosan fölépített életmű szerkezeti elve.

Az évek múltával viszont mindinkább kételkedem abban, hogy Babits — és az ő tételéből kiindulva Németh László — csakugyan az Ady-életmű — Babits szavával — „genetikus kritikájá”-nak sarkpontjára mutatott volna a „szimbólumok dantei láncolatá”-nak, ill. az „egyetlen költemény”-nek elvében. Igaz, Földessy és az ő nyomán Babits immár klasszikus példát idéz a *Hunn, új legendából — életük ez a mérsékelt csodáknak* —, melynek ő-s képzete a *Petőfi nem alkuszikban* megglehető. Utánuk főként Rónay György szélesítette és törvényesítette az „Ady-konkordanciák” körét, mikor hírlapi cikkeiből kiemelte több versének fontos, és szimbolikus jelentéssel telített motívumát, így pl. az érmelléki „kőd” meghatározó élményének ihlető szerepét. De épp amióta hasonló ráismerések köre egyre bővül, azt kell hinnem, ez az alkotói mechanizmus nem valamely költészettanra, így pl. Adyéra jellemző, hanem általános lélektani jelenség, a lírai alkotás elevenen buzogó ere. Rónay László sajtó alatt levő Kosztolányi-könyvében számos újságcikket mutat föl, mint a költő több versének pontos előképét. Babits 19-es egyetemi előadásaiban beszélt a személyiség magvát jelentő emlékezet-darabokról, melyeket a Freud előtti lélektan „Gedächtnis”-ének megfelelő fogalommal tolmácsol, s kéziratoss poétikájában William James nyomán az emlékezet versgerjesztő, centrális pontjairól szól: ezek „kődudvarai”-ban részleteződnek a személyiségalkotó élmény társult képzetei. Legjobb fiatal-kori barátja, a filozófus Zalai Béla ugyanezt a modellt még szerencsésebben „orgonapont”-nak és „figurált szólamai”-nak nevezi. Ugyanarról a jelenségről van szó, mint Ady rögeszmésen visszatérő motívum-rendszere, ami viszont a babitsi-németh-lászlói jellemzés tárgya. Ha csak egy Babits-versen szemléltetjük a jelenséget, az *Anyám nevére* személyiségformáló „orgonapontja”: *Mióta meghalt édesapám / házunk oly szomorú, néma; házunk oly hallgatóg, árva... e házba valék bezárva*, stb. Az életmű „konkordanciáit” viszont, akárcsak Adynál, Babitsnál is megglelem. Pl. a *Halálitai* előzeteseként a Nyugat 1926. II. decemberi számában *Regénytörődék* címen önéletrajzi értékű főhőse, Sátoridy Imrus élményeként a meztelenségtől irtózó s a magát megmutatni vágyó lélek meghatározó, kettősértékű ösztönének gyermekkori fölismeréséről számol be. Ugyanezen ellentétes pólusok közti vívódás válik a *Sír-emlék, Szobafestés, Vessró az uccazajban* s korábban a *Pesti éj* (ez utóbbi még Valéry-reminiscenciának is minősített) „centrális pont”-jává, épp úgy, ahogy Ady vissza-visszatérő motívumai is összefüggést rajzolnak ki életművén belül. A jelenség vizsgálata azonban a pszichológiára (és nem az irodalomlélektanra) tartozik, legyen szó Adyról, Babitsról vagy akár Kosztolányiról. Az irodalmár csupán az

azonos jelenség eltérő motivumai mögött fűrészszeti az egyéni arcot, de az az ember lesz, és nem a költőé. Természetesen itt már nem az Ady-motívumok rendszére, hanem az egyes motívumok önkifejtő értelmére utalok.

Radnóti Sándor azonban „az egyetlen költemény”-ben a próféciát látja Ady életműve gerincének. Ady világos politikai fölismerései ma is tiszteletre készítenek. Octavian Goga prefasiszta magyarellenes vádjaira megfelelően, már a világháború előtt valószínűnek tartja Erdély elvesztését: ki magyar gondolt volna erre akkor? 1914-ben a Radikális Párt zászlóbontó gyűlésén értesülnek Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáról; másodmagával csak Ady következett a merénylet híréből világháborúra és nemzeti tragédiára. De mindez társadalmi-történelmi éleselműségekre, párját ritkító politikai érzékre és nem jövődömdendő jóslásra vall. Helytálló Radnóti Sándor megkülönböztetése: Ady próféciája „nem kinyilatkoztatás, hanem a történelem summája”. A továbbiakban mintha megfedekeznek erről a finom megkülönböztetésről, mert a prófétikus Ady élményéből maga is elragadtatottan vizionálja: ez „a történelmi tudat legnagyobb szabású győzelme a líra világtörténelmében”. A dagályos nagyotmondás egy pászmával sem bocsát több világosságot Ady portréjára, egyébként pedig kéri a szerző néhány igényesebb problémafölvetése közül.

Tény, hogy Ady a világháború alatt számos költői „próféciát” írt. Ezek jobbára bibliai mottóval bevezetett, bibliai frazeológiájú költői látomások. Az erdélyi protestantizmus nehezen körülírható és forráshoz nem köthető „mély, történelmi hagyományá”-nál inkább a kálvinista hitélet: igehirdetés, zsoltáreklés és bibliaolvasás ihlette Ady „próféciáit”. Schöpfungstől tudjuk, Babits Vörösmarty-tanulmányainak megjelenése után Ady újra sűrűn forgatta a romantikus víziók nagy magyar költőjét. Az ő példája is fölszabadítóan hathatott rá. Még ennél is lényegesebb, hogy Ady „próféciái” szinte kivétel nélkül „jeremiádok”, azaz történelmi intések, melyek nem a jövőre nyitnak ablakot, hanem a jelenből merítik fenyegető figyelmeztetésüket. Ezért sem áll, hogy az „egész mű” prófécia, hiszen amíg Ady szimbólum-verseket írt, addig nem írt próféciákat: a szimbólum szenzuális képzetei mögül nem hiányzik a logikus rendező elv, a prófétikus vízió viszont kizárja a rendszerező értelmi mozzanatot. Az *eltévedt lovas* ugyan vízió, de történelmi összefüggés cselekményes szimbolikai előadása, és nem prófécia. „A próféta” — mondja Földessy *Ady Minden-itkai* c. könyvében — „magyarul: más helyett beszélő”. Az *Új versek*, a *Vér és arany*, de még *Az Illés szekerén* Adyja is legföljebb a „megnőtt élet” nevében, s igencsak önmagáért szól, s ebben a magatartásban is akadt irodalmi forradalom, noha nem prófétált. Volt benne egészséges nietzschei oltás is. 1912 után verseinek *beszédhelyzete* megváltozik, mind gyakoribb a nyílt vagy értelemszerűen dialógusnak szánt verse. Verseinek kompozícióját is befolyásolja a szemléletváltás: a szó nemes jelentése szerint publicisztikus szövegeket ad közre (*Elhanyagolt, véres szívkünk; Alszik a magyar*) és ún. próféciái is a közösség szemszögéből és dialógushelyzetben született költői látomások (*Tegnapi tegnap siratása, A Titok arat, „Te előtted volt”*), és Radnóti Sándor is gondol arra, a lírai Én átváltozása „Mi-vé” elgondolkoztató tünet, de ő már meszire fut, amikor „a század magyar történelmét” modelláló gesztust rajzol belőle. Kevesebb több lett volna, s maradhatott volna igaz szaktudománynak, de költő helyett maga is megváltót keres Adyban, s ez kétélű vállalkozás.

Se Földessy, se Király István nem szorul az én védelmemre, hiszen nyilvánvaló, hogy egy könyvbe több művet aligha sűrítettek volna. Földessy kommentárjait érezhetjük olykor hiányosnak, néha még szimplifikálónak is, de ha monográfiát ír vagy költői fejlődésrajzot, akkor ma hiányolnánk mégiscsak hasznos szövegmagyarázatokat. Amit a vitaindító nekik felró, azt egy hanglémez taglalása helyett maga is megtehetné volna. Megértem Tandorit, aki misztifikációt orrontva egy-egy Ady-sorban vesz észre — igen eredeti módon — még föltáratlan költői szépséget. Érdekes, de tünődésre készítő is, hogy valamennyi meglátása nem a költői alkotást, hanem a mögötte álló embert érinti, — a közönséges élet tényeit, ahogy írja. Nem jogtalan dezillúzió. Az Ady-szakirodalom túlbujánzott, pedig akadnak még komoly tenni-

valói. Még mindig hiányzik Ady szimbólum-konceptiójának a magyar és a világ-irodalomtörténeti folyamatba állítása, ill. egyéni vonásainak megragadása, sőt szimbólum-látásának fejlődésrajza. A kérdésről írt Tóth Árpád, Benedek Marcell, Bóka, Király és sokan mások, de ez a látszatra egyszerű összehasonlító és szövegleíró természetű feladat máig nincs kielégítően elvégezve. Babits, majd Rónay György és Bóka kezdeménye után a fiatal Ady és magyar elődei szerves kapcsolatáról maradt még mondanivaló. Ady költői és prózastílusának összevetése ugyancsak szép munkája lehet valamelyik elmélyült stíluskutatóknak. Végül pedig rendszerezni és világosan meghatározni kellene, amit Schöpflin, Sík Sándor és Komlós Aladár is szóba hozott: miféle költő Ady, amikor már nem szimbolista? Király István természetesen nem erre a kérdésre ad választ, amikor szűknek érezvén a költő életművén a szimbolizmus fogalmát, ugyanerre a szemléletre keres nézete szerint átfogóbb kategóriát. Valamennyi feladat nagyságrendje előbbre való, mint amire mindkét vitapartnerem nem kevés jó gondolatot is pazarolt.

POMOGÁTS BÉLA

ADY ENDRE ÉS A NÉPISÉG*

A népi költők Ady Endrét tekintették mesterüknek, az ő költészetében találták meg törekvéseik mértékét, ha közvetlen módon nem követték is költői stílusát. Ady költészete nem szimbolizmusával, nem erősen egyéni formanyelvével hatott, hanem eszméivel és moráljával, költői magatartása ösztönző erejével. Felszabadította a népi lírikusok rejtőző tehetségét, alakította világképüket és törekvéseiket, példát mutatott arra, hogy miként lehet feltárni és birtokba venni a nemzeti és népi hagyományokban szunnyadó művészi erőt. Ady lírája összefoglaló módon jelezte a magyar költészet soron levő feladatait és lehetőségeit. Őt vezetett tőle a Nyugat követőinek világirodalmi tájékozódásához és művészi tudatosságához, az avantgarde egyetemes elhivatottságához és folytonos lázadásához, a szocialista költők távlatos történelemszemléletéhez és eleven elkötelezettségéhez, és út vezetett a népi líra paraszti radikalizmusához és népi magyarságtudatához is. Az avantgarde vakmerő nyelvi szabadságának, a formateremtő képzelet féktelen lendületének ugyanúgy adhatott indítást, mint annak a hagyományvédelemnek és közösségi érzületnek, amely a népi lírában öltött alakot. A régi magyar költészet és a népi kultúra örökségével gazdálkodó költők éppenúgy hivatkozhattak rá, mint a nyelv és a kifejezés kísérletező forradalmárai. A népi költők Ady magyarság-verseiből, a népi mondák, a prédikátorok és a kuruckor irodalma iránt érzett teremtő vonzalmából merítettek biztatást, midőn a „rég magyarország”, az elsüllyedt és eltemetett hagyományok feltámasztására vállalkoztak. Az ő költészetének hatására fordult Erdélyi József a népköltészet, Sinka István a régi parasztsballada, Gulyás Pál az archaikus népi mitológia költői tartalékaihoz. A népi lírikusok eszméi és művészi törekvései előtt mindenképpen Ady költészete nyitott utat.

Maga Ady fokozatosan alakította ki költészetében a népiség szemléleti alapjait. Mint fiatal költő, hamar szakított a népnemzeti iskola avult stílis népiességével, saját hangját a századvég újítoí, Vajda János, Reviczky Gyula és A Hét költői nyomán kereste. Igazából Párizsban kezdett érdeklődni ismét a nemzeti hagyományok iránt. Felismerte a magyar társadalom szomorú elmaradottságát, egyszersmind ráébredt arra, hogy elszakíthatatlanul a magyarsághoz, a magyar kultúrához

* Részlet egy tanulmányból.

tartozik. Az európai polgári civilizációval szemben a magyarság ázsiai eredetére hivatkozott, a nemzeti hagyományokat a pogány mondákban kereste. Komlós Aladár mutatott rá arra, hogy az *Új versekben* és a *Vér és aranyban* sorra jelentek meg a keleti pogány motívumok és jelképek. A költő, helyét és sorsát kutatva, az ősi Kelet és a modern Nyugat, Ázsia és Európa kultúrájának metszéspontjában érezte magát. „Szent Napkeletnek mártirja vagyok, / Aki enyhülést Nyugaton keres, / Táltosok átkos sarja talán... Keleti vérem, ez a lomha, / Szomjúhozóan issza Nyugatot: / A Napisten legbúsabb papja, / Rég kiszórt, fáradt sugara vagyok” — hangzott *Egy párisi hajnalon* című verse. A keleti örökség és a nyugati műveltség küzdelmét és végső egységét fogalmazta meg az *Új versek* közismert köszöntője is: „Verecke híres útján jöttem én, / Fülemben még ősmagyar dal rivall, / Szabad-e Dévénynél betörnöm / Új időknek új dalaival?” Ady számára egyszerre volt a magyarság sors és vállalkozás; verseiben tudatosan juttatta érvényre a nemzeti jelleget. E jelleget érezte és találta meg a művészi régiségben, az irodalmi hagyományokban, akár a történelem mitikus mélységében. Költészetének nagy átalakulása, 1904–1905 körül gyakran idézte fel a nemzeti és népi hagyomány mondabeli motívumait, mitologikus elemeit. „Zengett az Avar-domb, / Nekem zengett, csak nekem. / Vad népe Bajánnak, / Véres fejű avarok / Nekem üzentek: / Vad népe Bajánnak / Neked kincset hagyott. ... Ások, csak ások. / Vad népe Bajánnak: / Azt a kincset keresem” — írta *Az Avar-domb kincsében* mintegy költői feladatnak tekintve, hogy új fényt vessen a magyarság keleti származásának és jellegének hagyományára. *Futás a Gond elől* című versében pedig az elvesztettnek hitt mondabeli turáni haza jelent meg, menedéket kínálva a polgári társadalom gyötrelmes hajszája előtt. Idézzük csupán a költemény vezérmotívumait: „Űz, kerget a Gond: / Pogálynak szültek. / Nyugat bús pírja [...] Meg ne vakitsen [...] Aranyak intnek [...] Turánra gondolj [...] Ázsia síkja [...] Parancsol nekünk [...] Ott voltunk hősek [...] Itt gyávák vagyunk.”

Ady nem egyszer tudta „énekes Vazulnak”, lázadó pogálynak magát. A turánizmus nacionalista romantikája azonban nem hatott rá komolyabban, az ázsiai mitológiát úgy tekintette, mint a magyar költészet eredetiségének egyik eszközét, és nem mint tájékozódást szabó világnézetet. 1904-ben Párizsban átmenetileg ő is eljátszott a turánizmusnak azzal a gondolatával, amely szembe állította egymással a hanyatló európai kultúrát és a rohamosan fejlődő modern ázsiai civilizációt. *Magyarul is tudnak* című írásában annál határozottabban utasította el a turáni képzelgéseket: „Mióta ők csinálják a történelmet, a kis japániak, nagy a gusztusunk rokonságba lépni velük. Banzájozva vélik köztünk sokan, hogy mi is olyan kiváló nép vagyunk. Majd csak egyszer mi is megszólalunk. Holott ez a vélemény a magyar nacionalizmusnak egy bogara csak.” Ady ekkor már látta a hazug turáni romantika veszélyét, és a „Nyugat ellen Nyugatot hozz” történelmi programját hirdette. „Nem azért vagyunk itt — írta *Pusztaszeren* című cikkében a koalíciós pártok ünnepi demonstrációja ellen tiltakozva —, hogy dacoljunk a Nyugattal, s hogy kitaratsunk pár tizezer haszontalant. De hogy rálicitáljunk a Nyugatra, igazoljuk Árpádot és Tuhutumot.” És híres versében, az *Ond vezér unokájában* már határozottan elutasította azt a gondolatmenetet, amelyet az ázsiai érdeklődés és a „turáni” mitológia sugallt: „Hiába akarnám, szeretném, / Nincsen hozzá semmi közöm, / Más a szemem, gerincem, eszmém, / Más a lovam, a vérem, álmom, / Tőle jövök és idegen / Az én őszám, fajtám, királyom.”

Az ázsiai kultúrközösség romantikus nacionalista ábrándja helyett a valóságos nemzeti hagyományra alapozta magyarságtudatát; a magyar történelem és irodalom forradalmi örökségére, egyetemes emberi értékeire. Balassi Bálinthoz, Károli Gáspárhoz és Csokonai Vitéz Mihályhoz fordult, náluk keresett nyelvi eredetiséget és kulturális tradíciót. Már 1905-ben Csokonai költészetének eredeti magyarságáról beszélt: „Be magyar voltál, be magyar. Ó, fájdalmasan magyar. Az elejéből való a magyar fajtának. A keveséből. A finomabban megalkotottjából. A vívódóból. A szenzibilisből. Az egész világgal, minden gondolat, minden érzéssel együttélőből.” A nemzeti kultúra és az európai műveltség egységbe foglalóját látta a debreceni költőben.

„Ő volt — folytatta — tudniillik akkor a legeurópaibb ember ebben az országban... A nagyképű írástudók akkoriban javították és rontották a nyelvet. Ő dalolt, s mert lelke rengeteg, gazdag és sokszínű volt: feszítgette, edzette, pótolta, díszítette, növelte szegény magyar nyelvének iromba és szűk kereteit. És vált természetesen a legpompásabb nyelvújítótá, kinek emléke előtt hálával kell leborulnunk mindannyiunknak, akik gondolatainkat, érzéseinket magyar szavakba öltöztetjük ki. És boldogan és szerencsésen: már ünnepi ruháink is vannak.” 1912-ben pedig Balassira, Gyöngyösi, Zrínyi, Pázmányra, Mikesre, Szabó Dávidra, Vörösmartyra, Berzsenyre és Csokonaira hivatkozva mutatott rá arra, hogy a nyelvi hagyománynak milyen fontos szerepe van a nemzeti tudat fenntartásában. „...a nyelv — hangsúlyozta — élet és szentség, sőt istenség. Javítani rajta, soha és sehol, úgynevezett komoly emberek nem tudtak, mert nem is tudhattak, egy Csokonai fölött két-tíz-húsz-száz hadilábas ellennyelvessel.”

Ady a régi magyar nyelvet és a nyelvben testet öltő kultúrát, közösségi tudatot olyan erőnek tekintette, amely költészetének szab irányt. Arra is nyomatékosan utalt, hogy miként a társadalomnak a népből, az irodalomnak a régi és paraszti nyelvből kell megújulnia. A tizenkilencedik század második felének nyelvi fejleményeit, a hivatalos, a társalgási és az irodalmi nyelvet rohamosan átható idegen, elsősorban germán hatást elutasítva a parasztság nyelvét állította példának az irodalmi forradalom elé. „Lett tehát a magyar nyelvből — írta — egy ál-magyar nyelv, szintelen, alkalmazkodó, csigerszerű, más nyelvekből fordított s csak néha komikusan magyarkodó nyelv. Még tán ilyen sincs, mert ezt az ilyen nyelvet is minden ember átdolgozza a maga számára, ha beszél vagy pláne ír. Majdnem bünt követek el, de politizálok, mert a magyar nyelv tragédiája egyenesen ugyanaz, mint a magyar demokráciáé. Tetszett volna demokratikus állam-reformokkal fölsegíteni a színre, fórumra a jól beszélő magyar parasztot, ma lenne tüneményes, szép, dús magyar nyelv. Sem a némettől, sem a franciától, sem a nemzetiségi szomszédságoktól megrontott és kiváltságos, úri magyarság igaz nyelvet nem csinálhatott. Megpróbáltuk, kurucék kezdték. Balassáék, Csokonai s jómagam is iparkodtam régi magyar szavakat rálöpni Erdélyből és Károli Gáspár magyartalan és mégis magyar bibliájából az újonnan jött fogalmakra. Van annyi szavunk, mint Shakespeare-nak, a nyelvünknek pedig, melynek nyolc évtized óta minden hírhedt védője hóhérrá volt, nem kellett volna megcsúfolódnia. Most már késő, én tudom, hogy öt szót is milyen bajos, elfogadtatva, komplikált lelkű, új lelkű kultúrák magyarok lelkévé, sajátjává tenni. Mint a legendák alvó daliái aluszhatnak a legigazabb, legszebb magyar szavak.” Ezeknek a szavaknak és velük a régi magyar nyelvnek adott új életet és korszerű művészi szerepet Ady hagyomány és újítás összhangját kialakító költészete.

Az ázsiai pogányság romantikus mítosza után a régi magyarság nyelve és kultúrája lett tájékozódásának vezérlő elve. A népnemzeti iskola hanyatló, talmi népiesége helyett a magyar humanizmus, a reformáció és a felvilágosodás örökségében találta meg azt a magyarságot, amely eszmei vívmányaival és nyelvi eredetiségével egyaránt segíthette az irodalmi megújulást. Amely alapul szolgálhatott a magas kultúra népi jellegének kialakításához, amely az európai igény és a nemzeti hagyomány egyesítésének lehetett a mintája és a kerete. Király István mutatott rá arra, hogy a régi magyar irodalom művelődési és nyelvi örökségének új életre keltésében nem a parasztság, hanem a falusi „kisúr” gondolkodása és kulturális tudata nyert kifejezést: „nem egyszerűen falusi ember, de egy múlt századbéli falusi ember, egy hajdani kisúr volt az Ady-versek rejtett nyelvi hőse: a képeken és a szavakon át egy régi udvarház magányos gazdájának eltűnt világa elevenedett meg.” A versekben testet öltő hős nemcsak a vidéki udvarházak elfeledett kisuraira utalt, hanem arra a közvetítő társadalmi rétegre is, amelyben Horváth János látta a magyar népiesség szociológiai bázisát, és amely a kisbirtokos vagy birtok nélküli nemeseken kívül magába foglalta a vidéki értelmiséget, a parasztszármazású honorációrokat, a műveltebb gazdákat és iparosokat. A stílári hős egyéniségét fejezte ki a versekben megjelenő műveltséganyag, amely a magyar vidéki közműveltség hagyományos forrásaiból táplálkozott: a népmesék és népmondák világából, a klasszikus latin tradi-

ciókból, a bibliai és reformációs hagyományokból és a régi magyar irodalomból, Balassi, Zrínyi, Gyöngyösi és Csokonai műveiből. A nemzeti hagyomány, a „rég Magyarországi” és a vidéki népközelben élő „kisúr” szemlélete, a „népért síró, bús, bocs-
koros nemes” érzelmi magatartása határozta meg Ady költészetének képi világát és nyelvhasználatát.

A kulturális és irodalmi hagyomány szabta meg a szókészlet jellegzetes színeit, gazdagította Ady költői nyelvét a népi mondavilág, a hun—magyar rokonságról, a magyarság eredetéről és pogánykori történetéről kialakult nemzeti mitológia, valamint a latinos tradíció és a bibliai műveltség jellegzetes hőseivel, fogalmaival és szavaival. A hagyományos műveltségnek ezek a rétegei természetes módon nyertek szerepet költői világában és nyelvi rendszerében. Természetes módon épültek műveinek szövegébe a régi és táji jellegű szavak, a köznyelvben alig szereplő alak-
tani és mondattani sajátosságok is. Mindezek nagyrészt az Érmellék, a Szilágyság és Erdély köznyelvi hagyányaiból, valamint népnyelvből származtak. Szülőföldjének nyelvi formáit tudatos hűséggel őrizte és gondozta, emelte a modern költői nyelvbe. Szívesen kutatott fel elveszettnek hitt régi magyar szavakat, kedvvel ízlelgette az archaizmusok aszú ízeit, büszkén fedezte fel a régies beszéd és költői kifejezés eredeti, tömör és ötletes alakzatait. Bizalmatlan volt a Budapesten kifejlődött nagyvárosi nyelvhasználat iránt, amely idegenszerű, többnyire németes szerkezetekkel, hanglejtéssel és hangsúllyal torzította el a nyelv eredeti természetét. Már idézett *Van-e magyar nyelv?* című írásában szomorúan tűnődött a régi magyar nyelv sorsán: „Furcsa és szofoklészi érzéseink voltak: az eldobott magyar nyelvet közös akarattal talán feltámaszthatnók, de ha föltámad máma, kikkel beszélhetnénk vele?” Súlyos fejlődészavarnak, mi több történelmi szerencsétlenségnek érezte azt, hogy a régi magyar nyelv természetes, eredeti színei lassan kikoptak a műveltebb, városi rétegek beszédéből, és hogy a régi magyar kultúra, a nemzeti hagyomány nem épült be kellően a hazai polgárosodás művelődési törekvéseibe. A „rég Magyarországi”, a nyelvi és irodalmi hagyományok életre keltése által a magyar társadalmi és kulturális fejlődést kívánta összhangba hozni a nemzeti hagyományokkal. Ezért vállalkozott „az eldobott magyar nyelv” feltámasztására, a nemzeti múlt és a kulturális örökség mozgósítására, arra, hogy a modern költészet anyagává és formájává tegye a régi századok művelődésének és tapasztalatának hatalmas anyagát.

A nemzeti kultúra hagyományainak életre keltése és átértelmezése támasztott igényt Ady költészetében a magyaros verselés iránt. A századforduló költészete, a nyugat-európai formák vonzásában, jóformán tökéletesen megfeleltetett a hagyományos nemzeti verselésről, csupán a népnemzeti iskola epigonjai éltek vele. Babits nem minden fájdalom nélkül vette észre „az ősi magyar verselés” változatos ritmuskincsének lassú pusztulását. „Irodalmunk jelenlegi ügyefogyottságát — hangoztatta — mi sem bizonyíthatja jobban, mint hogy ezt a hatalmas fegyvert is (mint hajdan a görög versformákat) mindinkább kiejtjük kezünkől.” Maga Ady is (korai verseinek hangsúlyos ütemezése után) az időmértékes nyugat-európai verselést követte, legfeljebb egzotikus színező elemként használta fel a magyaros ritmusváltozatokat. Király István szerint ekkoriban csupán egyetlen olyan költeménye akadt, amely valóban népi hangoltsága miatt élt a magyaros (trocheusokkal aláfestett) tizenkettőssel: a *Fölszállott a páva*. 1908 után viszont mindinkább elszaporodott verseiben a hangsúlyos ütemezés. Ugyancsak Király István állapította meg, hogy az *Új versek* és a *Vér és arany* korában az összes költemények alig hat százalékát tették ki a magyaros ritmusban szóló versek. Az *Illés szekeren* című kötetben viszont több mint nyolc, a *Szeretném, ha szeretnének*-ben tizenkettő, a *Minden-Titkok versei*-ben tizen-
négy, a *Menekülő Élet*-ben pedig már tizenkilenc százalékra szűkött fel ez az arány. A hangsúlyos verselés különösen a magyarság múltjával és nemzeti kérdéseivel számot vető költemények (*Bujdosó kuruc rigmusa*, *Esze Tamás komája*, *Kuruc Ádám testvérem*, *A márciusi Naphoz*, *Az Istennek viselőse*, *Történelmi lecke fiúknak*, *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz*) formáját szabta meg.

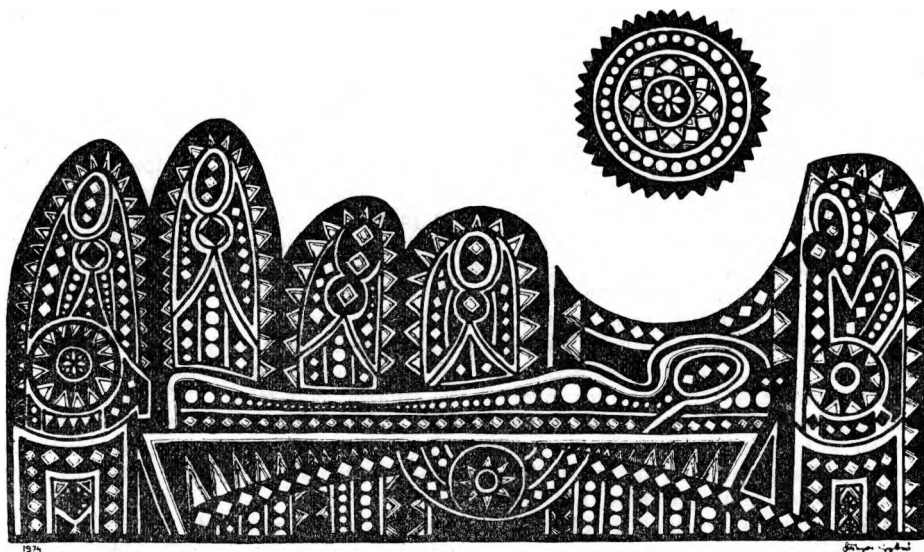
A nemzeti versidom feltámasztása mellett magyaros ritmus szötte át azt a formát is, amelyet Horváth János „szimultán ritmusnak” nevezett. Ez a verselés való-

ságos ritmikai forradalmat idézett elő; az időmértékes és a hangsúlyos ütemek közös rendszerben történt egyesítése a magyar ritmikának egy addig alig ismert lehetőségét tárta fel és valósította meg. Igaz, korábban már Kiss József élt azzal a technikával, hogy az időmértékes vers szabadon kezelt változatait hangsúlyos ütemekbe játsz-sza át. A szimultán ritmikai rendszer végső változatát azonban Ady költői gyakorlata alakította ki, először az *Új versek* költeményeiben. Ignotus már 1906-ban felfigyelt e kötet ritmusainak szimultánizmusára: „Ady Endrénél veszem észre, hogy jambusait főképp a magyar ritmusra való ügyeléssel osztja be; nyugati sorai egyben hangsúlyos sorok, melyeknek szakaszai és hullámvázai egybeesnek a mondat tagozódásával, a szók hangsúlyának elhelyezkedésével, s ahol ezt nem engedi meg a jambus, annál rosszabb a jambusra nézve.” Két évvel később Babits állapította meg, hogy Ady időmértékes versei magyarosan is ütemezhetők, és a létrejött ritmikai rendszer a magyar verselés megújítását készítette elő. „Jambusban kezdte — mondta Adyról —, mint minden mai magyar költő, és a jambust megunt, mint minden mai magyar költő. Pályája folytonos fejlődést mutat a magyar vers felé: az egész új magyar költészet iránya ez legyen. A közbeeső fok sajátos, utánozhatatlan szabad verselés volt, melyet maga alkotott magának (meglévén benne a leg-ritkább és legnagyobb költői tulajdonságok egyike: a formainvenció és a hozzávaló merészség): jambikus strófák szabályosan ismétlődő döccenésekkel, vagy anapestikus lejtésű s a fülnek egyáltalán nem kellemetlen hangsúlyos sorok.” A kétféle ritmusnak az az egyesítése, amelyet Ignotus és Babits észrevett, mind nagyobb szerepet nyert Ady verselésében. Az időmértékes sorokat a magyar ritmus elve rendezte át, és ezzel a nyugat-európai jövevény versidom eredendően magyaros jelleget kapott. Ady után már nem lehetett figyelmen kívül hagyni az *Új versek* ritmikai újítását. A Nyugat második nemzedéke és különösen a népi költők (pl Erdélyi József) verselését nagyban befolyásolta Ady szimultán ritmusa.

A „rég magyarorság”, a tradicionális kultúra és a magyaros verselés feltámasztását a költő népi elkötelezettsége okozta. Révai József nyomán Király István írta le azt az átfogó és tudatos vállalkozást, amely révén Ady gondozásába vette, a progresszió szolgálatába állította a nemzeti és népi hagyományokat. Király István szerint 1908-ban, *Az Illés szekerén* című verseskötetében történt Ady költői pályájának elhatározó fordulata, a költő ekkor váltott át az érzelmi forradalmiságból a tudatos forradalmiságba (amely ugyanakkor „kétmeggyőződésű forradalmiság” volt, hiszen a változtatás szándéka mellett a lemondás bénultságát is mutatta). A forradalmi meggyőződés készítette Adyt arra, hogy tudatosan munkálja ki költészetének népi jellegét, és a népiség igénye jelent meg a nemzeti hagyományok gondozásában is. „A tudatos társadalmi forradalmárnál — állapította meg Király — nemcsak a szembeállítás, a lázadás élménye volt már adott, de jelen volt benne az azonosulni-akará, az otthonratalálás vágya, szenvedélye is: jelen volt benne a népiség-igény. S ez az új tartalom új stílári eszmény feltűntét is jelezte egyben. Felnőtt a valakihez szólni akarás tudata, vágya, az azonosulás kíváncsága; megjelent nyelvi szemléletként is a népiség. [...] Nemcsak tartalmilag: formailag is központi kategóriáját jelentette Ady ekkori lírájának a népiség elve. Elkülönni akaróból egygyéformni vágyóvá, individualisból közösségibb jellegűvé, ezoterikusból népre-hangolódóvá lett a nyelvi-stilári magatartás.” Ady költői nyelvét és stilári szándékát ettől fogva nem az *egyénytés*, hanem a *népiesítés* igénye határozta meg; az individualista esztétikával szemben a kollektivitás. A nyelvi archaizmusok, a tájnyelvi szavak és fordulatok, valamint a hagyományos magyaros (illetve a szimultánista) verselés ennek az elvnek a következtében alakították át költői stílusát.

A népiesítés igényének és elvének klasszikus eredményét Ady kuruc versei hozták létre. Ezekben a költeményekben a maga teljes gondolati és érzelmi gazdagságában szólalt meg magyarorságtudata és patriotizmusa, amely egyformán kifejezésre juttatta a nemzeti büszkeséget és a nemzeti önbírálatot. A kuruc versekben a népiség elve, a régi és népi nyelv alkotó feltámasztásának igénye érvényes költői formát talált. Ady a közhiedelemmel ellentétben nem Thaly Kálmán nemzeti romantikáját vagy Endrődi Sándor századvégi stílusjátékát követte, midőn felidézte a kurucor

hőseit, eseményeit és hangulatát. Hanem azokat az eredeti kuruc verseket, amelyeket Erdélyi Pál 1903-ban a Magyar Remekírók sorozatban adott közre a pozitívista tudós szövegtiszteletével és gondosságával. Ezek a versek: a *Szegénylegény éneke* vagy a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése* egészen más dallamot szököltattak meg, mint a századforduló hivatalos, nacionalista Rákóczi-kultusza; a bujdosás, a kisemmizettség és a megcsalás vad keserűségétől kapták hangjukat. Ady kuruc versei: az 1909 januárjában született *A harcunkat megharcoltuk*, majd a *Kuruc Ádám testvérem*, az *Esze Tamás komája*, a *Bujdosó kuruc rigmusa* és a többiek maguk is ezzel a vad keserűséggel szökötték át a hagyományos dallamot. A kuruc versek a csalódott, mégis küzdelemben menő forradalmár konok morálját fejezték ki. Király István szerint a „sorsos magyarság” érzését teljesítették ki; a fogalom poétikai értelmében *szerepdalok* voltak, ihletükben a költő teljes mértékben azonosult kuruc elődeivel, a kuruc hősök pedig a költő ellentmondásos közérzetét: „kétséggyőződésű forradalmiságát” bírták szóra. „A közösségi felelősségérzettel telített tragikus hősiesség kapta meg bennük a maga művészi megfogalmazását — jellemezte őket Király István. — Felszabadult, új tartalmat kapott egy beszédes hagyomány: a magyar kurucság, történelmünk egyik legszebb öröksége.” A kuruc versek igazolták, hogy a népiesítés igénye lényegileg alakította át Ady költői szemléletét: a romantikus nemzeti mitológia után végleg a nép valóságos élményeihez és hagyományaihoz érkezett. A néppel azonosulva volt képes átélni a kétkezi magyarság történelmi sorsát, kifejezésre juttatni kívánságait és érdekeit. A kuruc versek népi hangja Ady költészetének állandó szólama lett, a *Mesebeli János*, *Az eltévedt lovas*, a *Nagy tüzet csináltunk*, a *Krónikás ének 1918-ból*, *A szétszóródás előtt*, a *Kalota partján* és a *Merre Balázs testvér* folyamatosan szólaltatta meg a kuruc versekben megtalált népi dallamot. Abban, hogy a népi líra egyáltalában létrejöhetett, ennek a népi dallamnak ébresztő szerepe volt.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti.

A Kardos Lászlóval folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el 1977. április 8-án.

X.

KARDOS LÁSZLÓVAL BESZÉLGET KOCZKÁS SÁNDOR

KOCZKÁS SÁNDOR: Kardos László munkássága már a húszas években teljesértékű volt. Az elmúlt több mint fél évszázad alatt sokirányú tevékenység jellemezte a pályáját. Nem is lehetne minden fajtáját és változatát felsorolnunk. De persze ez nem is feladata ennek a műsornak. Csak emlékeztetünk arra, hogy 1922-ben jelent meg A huszonegyéves Ady Endre című munkája. A harmincas-negyvenes években kritikák, tanulmányok, az ötvenes-hatvanas-hetvenes esztendőkből monográfia, tanulmánykötetek, kritikai kiadás, műfordítás-válogatások teljesítették ki a pályáját. Mindez együttesen ma egy szép életmű summájaként áll előttünk. S a mi szemünkben — akik pályánkat a felszabadulás után kezdtük — Kardos László az irodalmi köztudat — a régi és az új köztudat — „lelkiismeretét”, folytonosságát testesíti meg. Olyan irodalmár személyiség ő, aki szervesen volt képes együtt mozdulni a történetileg fejlődő irodalmi folyamattal és értékrenddel. Nem szélsőségekben, nem végletekben, hanem a változásokra eleven reagáló értékmegőrző és értéktérítő magatartással. Természetes az első kérdés ezek után. Hogyan alakult ki mindez, miként látja pályája kezdetét most Kardos László?

KARDOS LÁSZLÓ: Hogyha visszatekintek irodalmi pályámra és annak a kezdeteit szálaoznám szét, meg kellene emlékezniem, meg kell emlékezniem azokról a fiatal írókról, akikkel Debrecenben együtt éltem 19—20—21-ben, és akiknek a szellemisége, érdeklődési köre nagyjából azonos volt az enyémmel. Mindenesetre meg kell említenem Gáspár Endrét, a későbbi kiváló műfordítót; meg kell említenem Juhász Gézá, Gulyás Pált és Kardos Pált. Ők alkották az én baráti körömet és tőlük kaptam azt az irodalmi levegőt, impulzust, amely később úgy, ahogy kibontakozott.

KOCZKÁS SÁNDOR: Miként és hogyan alakult az ember a húszas évek elején kritikussá, irodalomtudóssá Debrecenben? A pályakezdő húszas években egyfajta emberi-irodalmi elkötelezettség már kiérlelődött. Milyen mintákkal, milyen példákkal?

KARDOS LÁSZLÓ: Azt hiszem, hogy voltaképpen irodalmi-kulturális nevelésemet igazában nem is köthetem egy személyhez, annál inkább a Nyugat c. folyóirathoz. A Nyugat költői voltak az én fiatal korom bálványai. Érdekes, hogy valami módon mindegyik a legnagyobb volt számomra. Adynak az elsősege nem volt vitás, ő valahogyan viharos, lenyűgöző nagyságban tündökölt az egész új líra és egész zaklatott ifjúságunk fölött. De azért pl. Babitsról, hogy úgy mondjam, többet tanultam. Babits mester-alkat volt, magister, olyan tanár-típus, akinek az ifjabbak megígézten hallgatták a tanításait. Legbelül én is őt éreztem tanítómesteremnek. Tóth Árpád meg úgy volt nekem a legnagyobb, hogy mélységesen közel éreztem magamhoz azt a világot, amelyet ő kidalolt. Ő mondta ki legtökéletesebben érzékeny, meg-szenvedett fiatalságomat. Az első strófa, amelyet megismertem költészetéből, a Tavaszi elégia 3. szakasza volt. Ezt a 8 soros strófát Karinthy idézte egy korai Tóth-méltatásában. Onnan ismertem meg 15—16 éves koromban, s talán általa kötődtem életre szólóan ehhez a delejes hatású elégikushoz. Ez a 8 sor így hangzik: „Haza-indultam aztán, bús dolgokon tündödvé: / E furcsa földi létre mi végre kelle lennem? / Vágynom melege, fényre és karcsú testű nőkre / S bolyongni félszegen, magányos esti csendben? / S vén utcapadokon hosszan meg-megpihelve / Verseim mondogattam, melyekben csendesen / Zokognak bánatom, és egykedvűen figyelte / Fáradt,

reszkető számat fáradt szegény szívem...” De akármennyire megejtett is ez a varázslatos költészet, gyakran mégis Kosztolányit éreztem a legnagyobbnak. Hol rímeinek dinamikus, groteszk eleganciájával ragadott el, hol meg prózájának patikai tisztaságával, kémikusi gondjával, és annyi minden egyébbel. Babitsnál, Tóthnál, Kosztolányinál csak kevéssel állt szememben hátrább Szép Ernő. Azt hiszem, irodalomtörténetírásunk máig sem adott meg mindent ennek az üveghangokkal hegedülő, játszani fájdalmas, tettetetten is őszinte poétának.

KOCZKÁS SÁNDOR: Tehát a Nyugat-mozgalom egész sodra — és ezen belül elsősorban a költészet — vitte Kardos Lászlót még diákként az irodalom közelébe. De abban az időszakban, amikor az első vállalkozások születtek, akkor már tudományos diszciplinára, az alapvető filológiai feltárásban való jártasságra is szükség volt. Akadt-e tudós, aki inspirálta Kardos Lászlót?

KARDOS LÁSZLÓ: Király György tudósi, írói, emberi alakja nagyon megragadott. Úgy éreztem, hogy a tökéletes irodalomtudós típusát csodálhatom benne. Egyesítette a filológiai pedantériát, a régi irodalom szakszerű, pontos ismeretét a legmodernebb esztétikai érzékenységgel, mindamellett radikális, bátor elveket vallott, és forradalmi rokonszenvét az ellenforradalom éveiben sem tagadta meg. Később, 1930-ban egy kritikai tanulmányomat, amelyet Kardos Pállal közösen írtunk, Király György emlékének ajánlottuk.

KOCZKÁS SÁNDOR: Ez szép és példás gesztus volt a mesternek. Kardos Pál neve és a többieké Debrecenből fölmerült már. Irodalomtörténeti tény, hogy a húsz-harmincas években Debrecen az akkori irodalmi élet egyik különleges értékű centruma volt. Tehát nemcsak ma, hanem már korábbi korszakokban is volt arra kísérlet, hogy ne csupán Budapest legyen az irodalmi élet központja. Milyen objektív és szubjektív tényezők szerencsés találkozása eredményezte ezt? Nemcsak az Ady-könyvre gondolok, amiről már szoltunk. De a megkezdett kritikai munkálkodásra is: a Nyugat hasábjain és másutt. Az Ady Társaságra, s a Kardos László és Juhász Géza által szerkesztett Új Írók sorozatra, amelyben kortársírók művei jelentek meg: Debrecenben szerkesztve. S az első műfordítói „hullám”-ra, amely a harmincas években indult el és a negyvenes években teljesedett ki. Ezeket a debreceni éveket, ezeknek a súlyát, — hiszen több, mint két évtizedről volt szó — hogyan ítéled meg most?

KARDOS LÁSZLÓ: Ez a 19-től kezdődő korszak, tehát a diktatúra bukása után kezdődő ellenforradalmi korszak általában szerencsétlen korszak volt, de valahogy az én szempontomból szerencsés mozzanatok, momentumok is adódtak itt, amelyek elősegítették törekvéseimet. Először is meg kell említenem azt a tanári kart, amely a gimnáziumban, a debreceni zsidó gimnáziumban körülvelt engem, amelynek tagja voltam, és amelynek olyan kitűnő igazgatója volt, mint Kardos Albert, neves nyelvész és irodalomtörténész, Kardos Pálnak az édesapja. Igen. Azután meg kell említenem az Ady Társaságot, ahol Juhász Gézával, Gulyás Pállal, megintcsak Kardos Pállal és másokkal együtt dolgozhattam. Aztán meg kell említenem az Új Írók könyvsorozatot, amelyet Juhász Gézával szerkesztettem, és amely szorosabb kapcsolatba hozott engem is, őt is, többünket a fiatal magyar irodalommal.

KOCZKÁS SÁNDOR: A két háború közötti korról és Kardos László negyvenöt utáni pályájával kapcsolatban is elmondható, hogy irodalmi tevékenysége — erről már szoltunk is részben — a Nyugat örökségének megszüntetve-megőrző vállalatát jelentette. A pálya egyik lényeges meghatározó tendenciája volt — az Ady Társaság is ezt bizonyítja — a folyamatos kiállítás Ady öröksége, hagyománya mellett. Tudatosan vezette-e — a debreceni haladó hagyományok vállalásával együtt — ez a magatartás az ötvenes években készült Tóth Árpád monográfiához és az ennek utótermékeként készült kritikai kiadás szerkesztéséhez?

KARDOS LÁSZLÓ: Ilyen élesen megfogalmazva, hogy tudatosan készültem volna erre, ez több volna a valónál. Azonban egészen bizonyos, hogy az Adyról írott könyvemmel valami elkezdődött bennem és körülöttem, ami folytatódott az Ady Társasággal és egyebekkel, és azzal, hogy foglalkoztam Csokonaival, pályamunkát írtam a Csokonai Kör kitűzött pályatételére a Lúdas Matyiról, írtam Oláh Gáborról,

sőt szerkesztettem egyetemi hallgató koromban Új Világ címmel egy kis folyóiratot, amely nem ért meg többet hat számnál.

KOCZKÁS SÁNDOR: De az nagyon jelentős.

KARDOS LÁSZLÓ: Igen, az akkor számomra jelentős volt. És így mentem a Nyugat felé ösztönösen, elragadtatottan, de nem pontosan meghatározott célkitűzésekkel.

KOCZKÁS SÁNDOR: Igen, mert közben volt egy másik szál is. Mert Kardos László munkássága az irodalomtudomány — ahogy ma szokás mondani — mindenfajta területét átölelte. Többek között a kritikai tevékenységet is. Miért érezted szükségét a két háború között már, majd később is, a felszabadulás után a folytonos kapcsolattartásnak az élő irodalmi nemzedékekkel? Hogyan fogalmaznád meg visszatekintően kritikai működésed társadalmi-esztétikai eszményeit és elemző érzékenységed módszereit?

KARDOS LÁSZLÓ: Ami a kapcsolattartás kérdését illeti, az, hogy az élő irodalom jelesei, idősebb, de méginkább fiatalabb jelesei kapcsolatba kerültem, az egyfelől az Ady Társaság munkásságához fűzhető. Az Ady Társaság törekedett arra, hogy az élő irodalomnak minél több jelesét bemutassa a debreceni közönségnek. S minthogy én az Ady Társaságnak főtítkára voltam, rám hárult a feladatnak egy jelentékeny része, ezeket a kapcsolatokat megteremteni. A másik, későbbi alapja ennek a kapcsolatteremtésnek az volt, hogy negyvennégy után én a Kultuszminisztériumba kerültem és ott irodalmi referens voltam. Mint ilyennek, hivatalból kellett érintkeznem az írókkal. Ekkor ismerkedtem meg a legtöbb íróval. No most, amit itt a kritikára vonatkozólag mondasz, a kritika műfaja nagyon érdekelt engem, majdnem gimnazista korom óta, és lassan kialakultak bennem bizonyos elvek, nézetek, ízlésvonások erről a műfajról. Úgy gondolom ma is, hogy a kritikusnak át kell világítania a megbírált művet, konkretizálnia, legalábbis éreztetnie a műnek hibáit és erőnyeit. De ez így talán nagyon általános valami. Valójában a mű többnyire maga diktálja a kritikusnak az aktuális bíráló módszereket és a bírálat szempontjait. Jelentősen újszerű munkáknál aligha fontos pl. a hibák aprólékos kipécézése, itt a kritikusnak azt a jelentékeny újat kell fénybe állítania, amit a mű hozott. Kedvelem a kritikában az objektivitást, de a kritikai objektivitás éppenséggel nem zárja ki — legalábbis szerintem — a bírálói szenvedélyt. Az impresszionista kritikát sem tudom a limine elutasítani. Azok a bizonyos impressziók olykor helytálló ítéletekről adhatnak hírt, egyéni művészi formában, s ha lefordítjuk őket az értekező próza absztraktabb nyelvére, esetleg végképpen érvényes megállapításokhoz juthatunk. Ezen a ponton bizonyos fokig a liberalizmus bűnében leledzem. Meggyőződése, hogy az irodalom, a világ, az ember dolgát előbbre vivő kritikának sokszerűnek, elvisége mellett is rugalmasnak kell lennie és a maximális türelmet, paradox módon, maximális szigorral kell párosítania.

KOCZKÁS SÁNDOR: Közismert a szakmában, hogy a miniatűr kritikának, az ún. 10—20 vagy 30 soros bírálatnak a Nyugatban és másutt kitűnő művelője voltál. Ezért is hadd kérdezzem meg, — mert ma sokszor fölmerül, hogy ez a fajta kritikanak most nem él —, hogy ez annak idején szerkesztői igények alapján alakult-e ki, azaz: a szerkesztők kívánták ezt tőled? Vagy ezzel együtt ható szuverén, belülről kierielt vállalkozás volt-e a tömör, egyetlen kérdésre összpontosító apró kritika?

KARDOS LÁSZLÓ: A Nyugatban sok miniatűr kritikát, ún. apró bírálatot írtam. Mások is írtak ilyet. 10—15 vagy még kevesebb sorban igyekeztem tömöríteni, amit egy-egy könyvről mondani akartam. Ezeknek a kritikai miniatűröknek a megfogalmazása gyakran nagyobb gondot igényelt, több fáradsággal járt, mint a hosszabb, esetleg több hasábos bírálatoké. A Nyugat szerkesztői nem írták elő, hogy melyik könyvről írjak röviden, melyikről hosszabban, ezt magam dönthettem el. Talán egyetlen esetre emlékszem, amikor tétováztam a terjedelem kérdésében, és Babits döntésére bíztam a dolgot.

KOCZKÁS SÁNDOR: Szó esett már Kardos László műfordítói munkásságáról is, amelynek két korszaka volt: a felszabadulást megelőző és követő időszaka. Hogyan ítélted meg e műfordítói tevékenység különböző periódusai: érvényesült-e e téren

folytonosság és mikor s miben volt szükség metamorfózisokra? Továbbá: a műfordító és az irodalomtudós munkásságában beszélhetünk-e szellemi kölcsönhatásokról? Végezetül: a személyes műfordítói vállalkozások intézményszerű kiteljesedésének tekinthető-e a Nagyvilág című folyóiratnál végzett szerkesztői, megalapozó és kibontakoztató tevékenység? Mert Kardos László vitathatatlan érdeme, hogy e folyóiratot a jelenkori világirodalom szervezett orgánumává, rendszeres műfordítói fórummá tette!

KARDOS LÁSZLÓ: Természetesen a műfordítás módszere és tematikája is változik a változó korokkal. Képes Géza bölcsen mondja, hogy valahányszor a társadalmi és politikai rend átalakul, megnő a műfordítás jelentősége, mert a műfordítás vállalja az új társadalmi és politikai rendszer úttörőjének a szerepét. Ezt mondja Képes Géza. Tanulságos itt szemügyre venni egy ilyen változásnak a tüneteit, és pedig azt, amelyen a műfordítás, a magyar műfordítás 1945 után ment keresztül, és amely változásokat a magam fordítói kísérletein is éreztem. A fordítás művészete ekkor új feladatok elé került. Az új költészet, amely tolmácsolásra várt, jócskán különbözött attól, amely az új műfordítóknak mintegy nevelő iskolája volt. A régi költészet, amelyen nevelkedtünk, jórészt hangulatok és benyomások költészete volt, s az a fordítói technika, amely jól szolgálhatta talán a hangulatok és impressziók tolmácsolását, nem szolgált ugyanolyan jól, amikor eszméket és gondolatokat kifejező költeményeket kellett tolmácsolnia. Két technika, két stílus, két szemlélet ütközött itt össze. Csoda-e, ha az első kísérletek néha tökéletlenek, vagy éppenséggel groteszkek voltak. A szocialista költészet szabatos és kemény tartalmai föllazultak, a forradalom néha cselló-hangon szólalt meg. És Majakovszkij, hogy tréfás abszurdumokig feszítem az illusztrálást, már-már Rilkére vagy Verlaine-re kezdett emlékeztetni. Körülbelül 10 esztendőbe telt, míg kinőttük a régi technikát, illetve míg felnőtt, megérett az az új nemzedék, amelyet már hatékonyabban járt át az új vers-kultúra. A Nagyvilágot említetted. A Nagyvilág szerkesztését 1959-ben vettem át. Ennek a folyóiratnak az anyaga valóban jórészt külföldi irodalmakból adódik, így tehát itt a verses és prózai fordításnak eleven, nagy műhelye alakult ki. Jómagam alig fordítottam valamit a Nagyvilágnak, minden erőmet és időmet a beérkező nagy világirodalmi anyag rostálása, a fordítások minőségének ellenőrzése kötötte le. Itt a korábbinál többet kellett foglalkoznunk a próza fordítás speciális kérdéseivel —, korábban majdnem csak a versfordítás kérdései érdekelték.

KOCZKÁS SÁNDOR: Látszatra láthatatlan tevékenység folyt tehát a Nagyvilág műhelyében. Nem konkrét művek fordítása jelezte ezt, hanem a szívós irodalom-szervező tevékenység. De egy másik hasonlót is ismerünk: az egyetemi műhelyt, az egyetemi világirodalmi oktatás mellett folyamatosan szervezett műfordítói szemináriumot. E körből számos, ma már jeles műfordító nőtt fel. Milyen volt ennek a műhelynek a szelleme és gyakorlata?

KARDOS LÁSZLÓ: Egyetemi tanári pályám legkedvesebb emlékei közé tartoznak a műfordítói szemináriumi órák. Ezek egészen kötetlenek voltak. Nem is előadói teremben, hanem tanári szobámban tartottam őket, és olyanok jártak ide, akik műfordítással kísérleteztek, vagy akiket a műfordítás elmélete érdekelt. Minden alkalommal kiadtam egy-egy vállalkozó hallgatónak valamilyen feladatot, a megoldást a többi hallgató bírálat alá vette, és nézeteiket a szombat déli órákon kedélyes együttlétben megtárgyaltuk. Volt az egésznek valami kávéházi jellege. A diákok munkáját igyekeztem a legliberálisabban elbírálni, érvényesülni hagytam mindenféle elméleti irányzatot. Azt hiszem, ez a szabad vitaszellem tartotta együtt a lelkes kollektívát, és elmondhatom, hogy nem egy vonatkozásban én is sokat tanultam a diákoktól. Docendo discimus. Sok aktív, ma már neves műfordító került ki soraikból. Néhány név: Asztalos József, Gergely Ágnes, Majtényi Zoltán, Székely Magda, Tandori Dezső, Tótfalusi István, Tóth Judit, Váradi Szabolcs és mások.

KOCZKÁS SÁNDOR: E sokféle vállalkozáshoz folyamatos és rugalmas elméleti átgondolásokra is szükség volt. Így — többek között — az irodalmi folyamat, a dekadencia és az irodalmi haladás, vagy a világirodalom fogalmának dialektikus és történeti újragondolására. Kardos László mindezt tanulmányban és felszólalásban

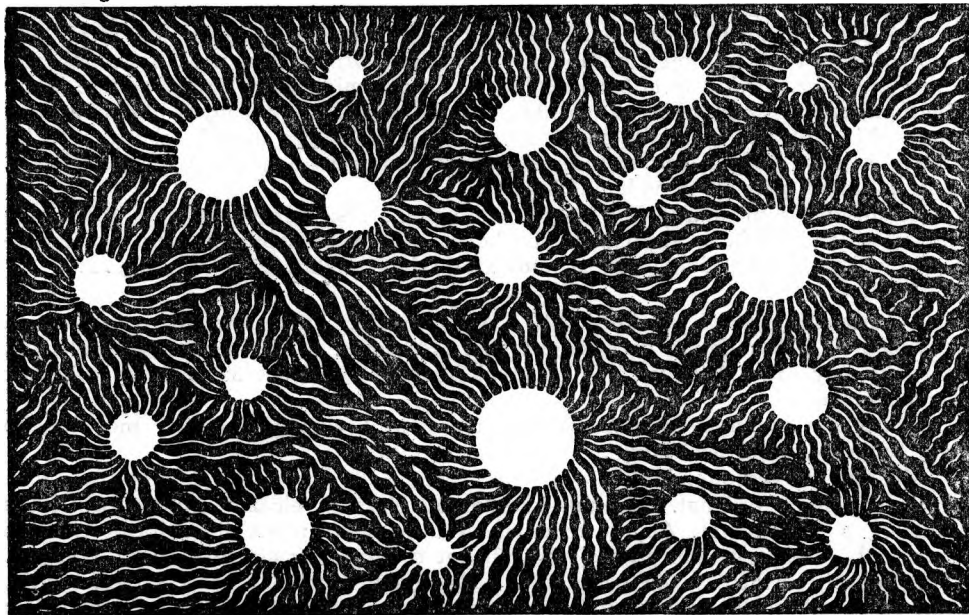
megfelelő módon elvégezte. Miként került e megnyilatkozásokra sor, és elméleti tételeidet változatlanul érvényesnek érzed-e?

KARDOS LÁSZLÓ: Ezekről a kérdésekről valóban többször írtam, beszéltem. Meg kell vallanom, sohasem tudtam magamat egy-egy kutatási irányzat, egy-egy irodalomelméleti vonal mellé szigorúan lekötni. Úgy éreztem és ma is úgy érzem, hogy az irodalomtudomány területén föllépő különböző iskoláknak szinte mindegyikében találni olyan mozzanatokot, amelyek legalábbis részigazságokhoz vezethetnek. Veszeloovszkijjal értek egyet, aki úgy vélekedett, hogy a világirodalom formáló erőinek feltárásában az egyes kutatói irányzatok nem zárják ki, ellenkezőleg, helyesen értelmezett alapon, kiteljesítik egymást. Nem tudtam fenntartás nélkül elvetni, amit régebben pl. a formalizmus vagy a dekadencia bélyegével láttak el. Ezek a kategóriák olykor sajátos összefonódásban jelentkeznek pozitív értékekkel. Kivált Tóth Árpádról szóló monográfiám adott alkalmat, sőt kényszerített rá, hogy ezeket a kérdéseket felelősen átgondoljam. Hogy elméleti tételeimet változatlanul érvényesnek érzem-e? Hogy erre a kérdésre felelni tudjak, konkrétan meg kellene vizsgálnom ezeket az ún. tételeket. Itt-ott, a lényeg megtartásával, bizonyára módosítanom kellene rajtuk egyet-mást. Pl. ahhoz, amit a rím elméletéről írtam, föltétlenül és nyomtatékosan hozzá kellene tennem, hogy minden formai elemnek a funkcióértékéről el lehetne mondani azt, amit a rímről állítottam.

KOCZKÁS SÁNDOR: Megtisztelő, hogy máris jelzel egy új gondolatot. És hadd kérdezzem meg ennek nyomán, hogy az utóbbi esztendőben milyen szakmai problémákkal foglalkozol? Készül-e valami Kardos László — Laci bácsi — műhelyében?

KARDOS LÁSZLÓ: Kérlek szépen, évek óta gyűjtögetem az adatokat, példákat egy olyan nagyobb méretű dolgozathoz, amely az enjambement, a verssorvégi értelemszakítás szerepét, természetét próbálná meg átvilágítani. Lassan megy ez a munka, és ki tudja, elkészülök-e vele valaha is. Viszont befejeztem új könyvemet, amely félig-meddig emlékiratszerű, félig-meddig irodalmi dokumentumok gyűjteménye. Háromosztású munka ez, első harmada debreceni éveimről, a debreceni irodalmi életéről, második harmada munkaszolgálatos élményeimről, a harmadik a felszabadulás utáni első egy-két esztendő írói-irodalmi emlékeiről számol be.

KOCZKÁS SÁNDOR: Jó egészséget kívánunk a további munkához! Köszönöm a beszélgetést.

„MIT KELL ITT VÉGIGGONDOLNI”

Mándy Iván: Lány az uszodából

Aki Mándyról akar írni, s úgy nagyjából arról, amit Mándy írt, egyszerre annyi lesz az elmondani valója, hogy inkább a Mándyét mondaná.

Ha ez utóbbit úgy értjük, hogy a lecsupaszított elevenséggel megcsinált szöveg, akkor az író eddigi élete művének csaknem egészét felmondhatjuk lelkiismeretesen. Ha másvalahogy, és arra kérdezzük: sok-e, kevés-e az a bizonyos „mondanivaló”, vagy netán éppenséggel „minden”, így a válasz összegezőbb lehet, mert az derül ki, hogy Mándy szerint nincs olyan túl sok mondanivaló, de azt nagyon nehéz akár hatszázhuszonegyedikre is befejezőlegesen megfogalmazni.

Ezért is ír Mándy újabb és újabb novellákat. Ezeknek szövegével és elbeszélés-szerűségével, mint tudjuk, ott a helye a mindenkori legjobb magyar prózairók közt. Ottlik, Mándy és... kezdődik némely felsorolás; az ilyesminek, persze, semmi értelme, henye kifejezés a „legjobb” is. Hanem amit azért mondani kell: 1. Mándy bizonyos időszakokban bizonyos szempontból a legjobb magyar prózát írta, de úgy, ahogy a próza külföldi — nálunk álmjárművekként csodált — formaterveit sem készítették akkoriban, vagyis ez a novellista már akkor úgynevezett világirodalom volt, amikor magyar íróként „a pálya szélén”-ezések lassan jóindulatba, majd neoncső-zümmögésű sikerbe suttyantak át körülötte. Ahogy a mértanban a két pont közti legrövidebb út az egyenes, úgy írt Mándy novellát; úgy írt. 2. Úgy írt, hogy ha egy képes hetilapban egy hasábnyi kérdés-felelek jelent meg vele, a Lukács-uszodában s még sokfelé — és egyre többfelé — tanulságokat sűrítő, szerény szállóige lett egy-egy mondata. Hogy ezeknek a kifürkészhetetlen sugártöltésű Mándy-igéknek csak egyikét idézzem, s olyan jó helyről, mint Granasztói Pál emlékezése (Új írás 1977/3): „Egy bizonyos”, mondja Granasztói, „dolgozni fogok, dolgozni kell. Amint Mándy Iván írta még korábban: *Dolgozni kell, nincsen más, és hűnek maradni e sokat szenvedett terekhez, utcákhoz.*” És az emlékezésnek még a címe is ez: *Hűnek maradni.* Ezzel csak azt példáznám, hogy Mándy bizonyos dolgokat úgy mondott ki (múlt idő használatomnak semmi külön jelentése nincs!), ahogy abszolút göllővő csatárok lábáról egy ki-tudja-miféle pillanat alatt a hálóban táncol a labda, amely az imént még ott se volt náluk.

Ha misztifikálni akarnánk a dolgot, ezt kellene részletezni: hogy az imént még a lábon se lévő labda a lábról a hálóra kerül, s hogy ez a pillanat sem a közönséges, egyébkénti időtöredék (nem az, ami a telitalálat nélkül lenne), hanem...

Hanem?

A *Látogatás apánál* így kezdődik: „A kád szélén kuporgott. Akárcsak valami ágy szélén — egy pillanat, és mindjárt bele is csúszik. Megérintett egy törülközőt, a fürdőköpeny ujját. Kicsavarta a borotvakészüléket, de csak azért, hogy mindjárt visszacsavarja.

Eloltotta a villanyt. És már sötétben üldögélt. Így még jobb. Így még inkább végig tudja gondolni azt, hogy...

Mit kell itt végiggondolni?”

Ez egy ilyen pillanat. Nézzünk két dolgot. Nézzük, először, önmagában ezt a pillanatot, a telitalálatát. Ahogy az egyik Mándy-alapelemnek itt a fordítottja jön elő: a kád — akár valami ágy, s egy pillanat múlva *ebbe* csúszik bele a szereplő. S hogy ez félreérthető, a mélyebb (nem! Mándynál nincs „mély”!) értelmet adja, amint az az elbeszélés (az „álom”; bár nem álom) menetéből kiderül. Az alapelem

kiegészítő változatai következnek, fokozatokban. A borotva: oda-vissza. A villany. Eloltja. A sötétben: minden világosabb lesz. Azaz hogy...

És itt jön a villanás. Amely tulajdonképpen sötétséget hoz. Még többet. De az olvasó elvágja a jelenettől, a „valóságtól”. Az olvasó a kétszeres sötétben jobban lát. Mit lát.

Prózát.

Ennél tovább elemezni, úgy érzem, sarlatánság; szokvány illetéktelenkedés. Firtató gyakorlat. Az alapelem: ahogy megkapja a labdát. Nem is tudjuk; mert nem ismerjük fel, olvasás közben, hogy ez egy holtbiztosan tudott és kivitelezett művelet. Majd jön két testcsel. Hogy áthatolhasson bizonyos közege. *A védők falán.* És akkor; igen, akkor.

És itt valamiről: Hogy a prózaírás az nem olyasmi, hogy csinálunk egy jó beton közeget a semmibe, és az akkor van. Az ilyen próza, nekem, afféle örök építési terület marad. Száraz por fojtogatja még a cipőtalpam porusait is. Az igazi próza (tekintsünk el a többféle igazságtól! nézzük a Mándyt) eleven, szépen élő környezetben kívánja átcselezni magát. Nem a semmiből kíván kimagaslani; úgy könnyű! Hanem hogy csak úgy alig észrevehetően rezzenjenek az „amúgy-is-meglévők”, de a próza mégis ott legyen, cáfolhatatlanul. Ne jobban, mint ami van; körülbelül úgy.

Ez a körülbelül: a mándys halálpontosság. Van, gyanítom, ilyen eredete is. „Körülbelül”; amely megmarad önmagának.

A megmaradásában van a pontossága. Ebben a hűségében. Ezért válna a XIX. században Mándy a mondásaival (nincs is neki sok!) nagy nemzeti jeligeteremtővé. Most, a XX. században, szerencsére „csak” — kimagasló prózaíró.

Megelemezni, az abszurditás kedvéért, Mándy prózáját úgy, ahogy ő a dolgokat soha nem is álmodná. Vagy...? Előre jelzem, hogy a kedvéért *tréfálok*; mindenki másnak nagyon komolyan mondom ugyanezt. Tehát: van valami, amit *mondani kell*. Valahogy úgy: kell. Hogy például rettenetes és megalázó (mi az, hogy „rettenetes”, és mi az, hogy „megalázó”? ezek helyett a semmitmondó szavak helyett is van a Mándy-próza), ha az élet úgynevezett szép dolgai (lásd az iménti zárójeles megjegyzést) rút környezetben zajlanak (most már minden szavamhoz megjegyzést tennék; íme, a jó irodalom hatása a közhasznú rossz beszéd szokásokra; ha Mándy írásait „bevezetnénk”, megbénulna a hivatalok érintkezése, üresek maradnának a légépületesebb igyekezetből készült ügyiratlapok is). Ha például a fiúnak el kell zavarnia öreg szüleit, hogy feljöhessen a lány az uszodából. Milyen dolog ez, hogy feljön a lány; ez nyilván szükséges dolog. Akkor a szülőknek nyilván szükséges elmenniük hazulról. Hogyan érzik magukat a szülők? Kivetetten. Mit tesznek? Bolyonganak. Mikor térnek haza? A kelleténél korábban. Kire hat ez rosszul? Rájuk; a fiúra. A lányra? Nem tudni; a lány meg olyan révetegeket mondott, ami persze... De most a fürdőszobából és a lakásból kell már elmennie, a micsodába, mert... Ez a dolog vége. (Hogy a „dolog” szót legalább ötödször használjuk.) Mándy nem mond eldologiasodást; ezt én se mondom, tréfából sem. Nem mondja, hogy a lakáskérdés olykor megoldatlan. Nem mondja, hogy az élet egyáltalán borzalmas. De azt sem mondja, hogy mindössze annyi történt volna, amit vázlatként előadtunk fentebb a novelláról. A kettő között mond valamit?

Amit Mándy mond, az sosincs valami „közt”; az van. Ha ez a meghatározás túlságosan laza karmozdulat, szinte szó a jobb szó helyett, visszautalok; így értem, hogy ez — próza. Kicslez egy közeget, amely *közt* azonban nem *lelhető*. A próza az, ami történik itt. Ami íróilag történik. Mármost megfordítva: íróilag az történik itt, hogy...

Nehéz; de azt hiszem, levezethető.

Ígéretem szerint meg kell néznünk a telitalálatot megelőző helyzetet, körülményeket is. Több eset lehetséges. Vagy az írásműnek úgy jól a belsejében következik el egy-egy ilyen mozzanat; akkor az ismétlődések, a helyi értékek módosítják: anélkül, hogy Mándy egyetlen szót is másképp mondana (nem abszurdul fogalmazván: másképp értene), mint ahogy mondja. De amikor már másodszor bukkan föl a bolyongó szülő-pár, amikor másodszor másképp vág vissza a jelenetezés a lányra és

a fiúra, az események súlyából is mind többet érzünk. (Talán az író majd egyszer eszményien Mándyról, aki nemcsak egy-egy mondatnyi közlést egyszerűsít ilyen iskolásan primitívre, hanem — iskolásság nélkül — brutálisan egyszerűen s mégis lényegesen mond el a novelláiról valamit, amit maguk a novellák nem mondanak el, mégis a Mándy-szövegvilághoz tartozik. Én itt ilyesmit nem ígérhetek.) A másik eset, tipologizálásunkban, ha az elbeszélés elején kapjuk a gólt. Magam, vagy tizenkilenc évvel ezelőtt, amikor Mándy *Idegen szobák* című novelláskötetét olvastam Somogy megye egyik kisebb vasúti állomásán, téli este a szabadban, jóval sötétedés után is, mert „nem bírtam letenni”, részben azért nem tudtam abbahagyni az olvasást, mert sokkolt ezeknek a telitalálatoknak és a meredek hidegvágásoknak a hatása. Még egyszerűbben: nem követtem mindenütt az író. Ma már ezen, gondolom, mosolyognom illik, hogy a gyerekek is ne mosolyogjanak rajtam. Mi minden változott a próza-befogadásunkban! (Mándyról szólva jóízűen is érthetjük ezt a többszámot; azokra, akikre. Íme, ez az író a stiláris szempontból nem a legtündöklősebb dolgokat is visszamenti néha a hétköznapi használatba.) Am a *Mi az, öreg?* második írása, a fentebb idézett *Látogatás* a lelőhelykötetben és az itt méltatott gyűjteményes könyvben is más-más járulékos energiát kap (kaphat; amennyiben a novellákat összefüggéseként is olvassuk; nem kötelező). A *Lány az uszodában* elbeszéléseiből hat tucat motívumot kiemelhetnénk, ismétlődésüket észrevételezve. Nekem a fürdőszoba-téma kínálkozik említésre. A *Lány...* fürdőszobája csatavesztés színhelye: az uszodai lány nem elég hamar végez az utó-tisztálkodással, s így túl hamar beállítanak a szülők. Nem bolyongtak volna hiába, ha egy kicsivel tovább bolyonganak? Mi mehet még tönkre itt? Sok minden, ez a Mándy-válasz. Más lesz valami ezzel, rosszabb lesz? Nem lesz rosszabb, nem lehet rosszabb a rossznál. Akkor mégis? Mégis. No de hová jutott az élet, ha azon múlik technikai sikere, hogy valaki két perccel előbb vagy később végez efféle mosdással, két szülő ugyanígy hamarabb vagy utóbb fárad bele a... És mi az, hogy technikai siker. Az már akkor mi. A viszonylatrendszer kitágul, mert csakhamar azt olvasom egy másik novella élén, hogy *Csatavesztés*, és ez így kezdődik: „Tudta, hogy sietnie kell. Tudta, hogy egy percet se veszíthet. Hiszen bárki megelőzheti, bárki be-mehet előtte a fürdőbe. Akkor aztán ácsoroghat az ajtó előtt. Vagy jobb, ha visszabújik abba a kamraszerű kis szobájába.” S jön, közvetlen ezután, a *Látogatás*. A kádas kezdet. Az előbb idézett novellakezdet már a vesztés állapotát méri fel. Csak veszteni sem olyan egyszerű. Még sok minden jön. A Mándy-novellák indítása, hogy goromba hasonlaltal éljek, olyan, mint egy nem azonnal halálos agyvérzés. Aztán jön a kórház, az elfekvő, a... (Nem akarok személyeket megsérteni.) Természetesen ezzel azt sem mondom, hogy ez *ernyre* így van. Minden hasonlat, idézem Goethét; ha már a *Csatavesztés*ben Mándy is idézi: „Ruuu... über allen Gipfeln ist Ruuu... Ruuu... maga a csend, a teljes, néma csend.” Mándy novelláiban úgy van csend, ahogy egy madárkereskedés kirakatának kalitkájában, a világnak ezen az egyik legszebb sivár és kétségbeejtő helyén és mindig akad egy-egy gyanúsán néma madár; de kiderülhet, hogy maga jószántából tartja hátracsavarintva a fejét, s nem a nyakát tekerték ki mégsem. Ami a csoda...

... ami a csoda, hogy Mándynál „a világ” mégis nagyon élnivaló. Szép. Nem, mert ilyennek írná le; van, persze, számtalan efféle részlet a műveiben, de — ezt szeretném elmondani, ezt igazán, itt: — Mándynál végre békén kell hagyni a részleteket, a vágásokat, a nyavalyás „filmszerűséget” is, ahogy a pályaszéliséget már egyszer; és a reprodukáló gyönyörködés helyett meg kell nézni: hogyan látjuk legalább valamelyest úgy másképp a világot, amióta az ő írásai mindennapi tudatunk részeivé váltak. Nem kapjuk-e magunkat, levelezőtársunkat, egy-egy helyzetünket akár azon, hogy *mándyzik?* Nem az ő nyomában vágunk-e át egy-egy téren? Nem az ő boltjaiban érezzük magunkat néha úgy, hogy mintha... Én csak arról beszélhetek, ahol a Mándy-szinterek közül gyakrabban megfordulok; mások bizonyára eszpresszókka, előadói dobogókkal vannak így. Parkok. Nézem a... Mit nézek? Ha a Mándy itt lenne! Ilyet már nem is gondolok. Mit láthatok én, szegény későn jövő, mándysat, amit ő még nem látott meg? Nehéz kérdés. Mándy tiltakozását hal-

lom. Nem pontos szavakkal tiltakozik, csak úgy, körülbelül: hogy azért ilyet mondani, mégis; hogyan lenne itt még látnivaló, a Károlyi-kertben például, bármikor (pontos dátumot írni nem merek; ki tudja, kit-mit sértünk meg, magasztalunk fel egy-egy időpont-említéssel; mikor mi történt, mi történhet még az emberiség-világban; Mándy-hangulat ragad rám... nála az idő azért úszik mindig egy kicsit, mert az emberileg szabályozott, beosztott, számon tartott időben nem lehet egészen bízni, abban jobb nem mindig bízni, az már... az már micsoda? Ezt Mándy se mondja határozottan; rá, így, nehéz hivatkozni. A parkba kell menni, a térre, nézgelődni, akkor nem lesz baj. Talán. „Mit kell tennünk rendes állapot esetén.”) De tiltakozna a másik fajta belemagyarázás ellen is, udvariasan lazábbra rázná a levegőt, felénk tárt tenyérrel, kicsit szétnyitott ujjakkal, vagy mintha egy függőnyt nem találna itt valahol... ha azt mondanók, hogy mennyi-mennyi látnivaló van. Mennyi-mennyi azért az nincs, mondaná halálpontosan.

Ez a válogatás — körülbelül az egyik legpontosabb kötete — látnivalóan nagy írói mutat. (*Magvető—Szépirodalmi, 30 év; 1977.*)

Csongor Rózsa:

KAPASZKODÓ

Csongor Rózsa hőse 1944 nyarán indul el, s 1956-ban érkezik el élete újabb kérdőjeléhez: egy félreértett szerelem és egy koncepció per tragikumának metszőpontján tovább tud-e lépni, remélhet-e még valamit az élettől? Az anyai szeretet melegében feltétlenül, — a záróképet akár szimbolikusan is felfoghatjuk. Közben több mint húsz év múlik el, s Csongor Rózsa kitaratóan görgeti hőse sorsát, helyenként úgy, miként az *Entwicklungsroman* szabálya előírja, máskor csak úgy, ahogy tolla viszi. Nem egyértelmű ez az írói módszer, s az eredmény is kettős: a tiszta, szavahihető realizmus időnként saját árnyékával találja szemben magát, s átlép a valóságon, holott épp azt és csak azt akarja ábrázolni. A *Kapaszkodó* alapján talán kimondhatjuk, hogy Csongor Rózsa minden nemes szándéka ellenére sem epikus alkat, helyenként szinte összeroskad az események súlya alatt, nem tudja végigmondani, amit elkezdett. Regénye ezért nem is az egymásból folyó és egymást építő események töretlen láncolata, szigorú rendje, hanem szituációk egymásutánisága, ahol egy-egy helyzet nem a következőt feltételezi, mint a klasszikus realizmus esetében, hanem csak a folytatást. Ebből következnek regényének erői és gyengéi. Néhány nagyon finom elemzése, mint a házasság felbomlásának meggyőző rajza, magasrendű írói teljesítmény, máskor viszont hiányzik a di-

namizmus az egyes helyzetek között; a felvázolt kép csak önmagában hat, magányossága határain nem tud túljutni, s ilyenkor a szerzőt cserben hagyja realizmusa is. Legszemléltetőbben talán a titokzatos és nagybetűs Raktár esetében, ahol 44-ben biztonságot remélhettek az üldözöttek, de ami inkább Kafka kastélyának rejtelmességét idézi, mint a nagyon is valóságos menedéket, ami védelmet adott az ostromlott főváros üldözötteinek. S ugyanígy megemlíthetjük a regény nagyobbik felének színterét, Pestlőrincet, ahol a hajdani állami lakótelep lakói, ellentmondásos sorsukkal, sokkal élesebb színeket kívántak volna. Nem a naturalista topográfiát kérjük számon, például azt, hogy a lőrinci „erdő” 44 őszén már néhány fa volt csupán s a „gloriette” is összedőlt, ettől még a regény ellenállói egybegyűlhetnek volna itt, ám az ábrázolás nem hiteti el a környezetet, azt, aminek a regény cselekménye egyetlen lehetséges színhelyének kellene lennie. Így aztán minden egy kicsit a valóság fölött lebeg, s képzeletünk mindig előre elkészíti a következő szituációt, anélkül, hogy a regény autochton világára kellene bízunk magunkat. Csak egyetlen példa: a regény egyik szereplője — 1944-ben vagyunk — rádiót vásárol. Pillanatnyi kétségünk sincs, hogy a következő oldalon Moszkvát fogja hallgatni, s nem is csalódunk. Persze nem az a baj, hogy Moszkvát hallgatja, hanem az, hogy ez nem a cselekményből, hanem az író kivetített szándékából következik.

A regény második felére az elbeszélő kedv is lankad, inkább jelzésszerűen értesülünk csak az eseményekről, pedig épp az

övenes évek árnyaltabb ábrázolásának kellene határozottabb fényt vetnie a regény szereplőire. Ez az elfáradás másban is megmutatkozik. A 328. oldalon a regény központi alakja levelet ír az anyjának, „mielőtt gondolkozni kezdtem volna az egészen vagy újra átolvastam volna, megcímeztem, s elküldtem neki. Soha nem beszéltünk róla.” Alig tíz oldallal később (337. old.) az anya azt mondja: „Te írtál egyszer nekem egy levelet...” s hosszan beszélgetni kezdenek a szóban forgó levélről.

Kifogásainkat talán túlhangsúlyoztuk, de épp Csongor Rózsa kvalitásai kényszerítik ki az ellenvetést. Ugyanis mégsem egy alapjában elhibázott regényről van szó, hanem inkább olyanról, ahol a lehetőségek kibontatlanul maradnak a háttérben. Nem tudom, hogy Csongor Rózsa tehetségéből többre futná-e, de másra mindenképp. A nagy formátum egyelőre idegen számára, tétován mozog ebben a tágasságban, s nagyon is sok mindent lát és tud, csak legtöbbször azt a kohéziós erőt nem ismeri föl, ami összefogná a több mint két évtized eseményeit, a sorsok egymás mellett futó vagy egymást keresztező pályáját. S ezt azért kell hangsúlyozni, mert szándéka szerint nem lektürt akar adni, nem a könyved és felszínes felől közledek a történethez és hőseihez, de ugyanakkor a teljességet sem tudja megteremteni. Pedig a Kapaszkodó, szándéka szerint, a kor tükre akar lenni, egész világ, amelynek épp teljességével kellene hatnia.

Ha a szándék és megvalósulás felől közeledünk hozzá, ígéret csupán, s nem is lebecsülendő ígéret, hisz a nagy, egész kort megjelenítő történeti regény nyomvonalait fedeztük fel benne, de várakozásunkat ez nem elégítheti ki. Az embernek olvasás közben néha az is megfordul a fejében, Csongor Rózsa talán túl sokat tud hőseiről és a korról, s egyszerre akar elmondani mindent, harcot és kudarcot, győzelmet és megáláztatást, és sorait a koronatanú izgalma teszi egyenetlenné. Pedig az igazán nagy regény mint minden művészet, fegyelem is, a rend biztonsága, a jellemek pontos rajza s az események belső logikája, ahol minden összefügg és egymásért van, mert elég a pillanatnyi megingás, s a történet nem engedelmeskedik az író szándékának. Csongor Rózsanak egyelőre csak a részletek felett van hatalma, az események körén belül áll, s az egészet nem tudja áttekin-

teni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy könyvét ne olvastuk volna érdeklődéssel, de a téma is, a szerző szándéka is sokkal több ennél a lektűr-érdekességnél. Jogos reményünket talán majd legközelebbi regénye váltja be. (*Szépirodalmi*)

CSÁNYI LÁSZLÓ

Mó z s i F e r e n c :

VAKÍTÓ NAPSÜTÉSBN

Első könyvével jelentkezik a harmincadik évében járó Mó z s i F e r e n c. Neve már nem ismeretlen az olvasók előtt, hiszen különböző folyóiratokban, antológiákban szerepeltek írásai, legutóbb a Kortárs egyik tavalyi számában olvashattuk nagy figyelmet keltő elbeszélését. Mint oly sok nemzedéktársa, kicsit megkésve jutott el ő is az önálló kötetig, s ez a „túlkoros” bemutatkozás helyenként érezhető a könyv egészén. Az első és az utolsó írások megszületése között több mint öt esztendő telt el, s ennyi idő alatt természetes, hogy egy fiatal író alkotói módszere és életlátása sokat változik.

Megszokott jelenség ma már, hogy egy pályáját kezdő író elsősorban arról a korosztályról szól, mely korosztályhoz maga is tartozik, s amelyet „testközlel” ismer. Mó z s i F e r e n c elbeszéléseinek hősei is csaknek kivétel nélkül fiatalok, húsz és harminc közöttiek. A hetvenes évek fiataljai ők, akikből hiányzik az a lobogás, az az elszánt akarat és erő, mely a korábbi évtizedek fiataljait jellemezte. Valami furcsa, nem is mindig érthető tehetetlenség gátolja őket a cselekvésben, mintha idő előtt belefáradtak volna a küzdelembe, vagy mintha eleve értelmetlennek tartanának mindenféle küzdelmet. Pedig nem érzik jól magukat ebben az állapotban, megpróbálkoznak valamilyen kitörési lehetőséggel, de ezek a próbálkozások újabb kudarcokat szülnék. Az író nem kutatja az okokat, csupán felvázolja a jelenségeket, s ezért jogosan illeti meg a bírálat, ám nem is azonosul hőseivel, távolfartással, nem egyszer kifejezett ironiával ábrázolja őket.

Jó példa erre a Szegény Lehel című elbeszélés, melynek fiatalember hőse nagy

buzgalommal végzi reggeli teendőit, olyan ember benyomását kelti, aki a szürke hétköznapon valami nagy dologra készül. Úgy érzi, ezen a napon valami rendkívüli esemény részese lesz, valami történik vele. A lelkes készülődés azonban csak addig tart, amíg felöltözik, utána ismét visszazuhan a tétlenségbe. Érdemes idézni itt az író szavait, melyek pontosan érzékeltetik ezt az állapotot: „Leült az apja kedvenc karosszékébe, keresztbe rakta a lábait, és fejét a tenyerébe hajtotta. Ekkor már biztosan tudta, hogy nem történik semmi.” A csodavárás senkin sem segít, a cselekvés lehetőségét mindenkinek magának kell megteremtene — sugalmazza az elbeszélés, a tehetetlenség valódi oka azonban homályban marad, s így bármennyire is jónak érezzük Mócsi állapotleírását, az alapgonddalát csak megkérdőjelezve tudjuk elfogadni.

A Wyman című elbeszélésben már határozottabb és konkrétabb képet kapunk. Az írás hőse — érdekes és hatásos fogás — Robinson Crusoe. Nem a nagy kalandokat átélő Robinson, aki új életet teremt a lakatlan szigeten, hanem a Robinson-típus ellenpárja, aki kora ifjúságától csak ábrándozik a nagy kalandról, de végül is egyszerű polgárként, sőt az álmait, elképzeléseit teljesen feladó nyárszolgádként öregszik meg. Erejéből egyedül arra futja, hogy az ismeretlen fiatalembernek, aki tengeri utazásokra készül, pénzt adjon, hogy ezáltal elősegítse vágyai teljesülését. Mócsi Robinson alakjában az önmagát megvalósítani képtelen embert rajzolja meg igen erőteljes eszközökkel. Itt már az okokra is rámutat, többek között Robinson gyengeségére, kényelmességére, arra a tulajdonságára, hogy milyen könnyen behődöl a körülmények nyomásának. Nem nehéz felfedeznünk a mához szóló párhuzamokat, efféle Robinson-típusokkal elég gyakran találkozunk napjainkban, s éppen azok között, akiket inkább valódi robinsonoknak szeretnénk látni.

Az önmegvalósítás tévútját mutatja be a Születésnap című elbeszélés, a kötet egyik legmarkánsabb írása. A body builder, a testtét módszeresen kitenyészítő fiatalember figurája talán különcknek hat, sorsa azonban mindenképpen fontos tanulságokat hordoz. Az író remekül ábrázolja azt a folyamatot, melynek végső fázisa nem lehet más, mint az önpusztítás. Az értelmetlen cselekvés, a

haszontalan erőfeszítés már a kezdet kezdetén jelzi a tragédia bekövetkezését. A fiatalember rádöbben, hogy öncélú testkultusza hiábavaló fáradozás, mert egy bizonyos ponton túl nem fokozható, s ezzel saját fölöslegességét is átérzi. Amikor kimegy az elhagyott erdőbe és felvágja az ereit, ítéletet mond mind maga, mind pedig az általa képviselt életvitel felett.

Az értelmetlen cselekvés másik, nem kevésbé rossz fajtája a pótcselekvés. Gyakran találkozunk fiatal íróink munkáiban ennek leírásával, néha már kételkedünk is, hogy ennyire jellemző lenne napjainkra. Mócsi két elbeszélésében is foglalkozik a tünettel. A Házépítés fiatalembere vadidegeneknek akar segíteni, mert a kirándulás helyett inkább egy kis tevékeny munkához érez kedvet, szándékát azonban félreértik, s rendőri segédlettel elküldik. Furcsa helyzet ez, úgy néz ki, hogy a házépítők nem fogadják el a fiú önzetlen segítségét, az író ironikus beállításából azonban kitűnik: másról van szó. Hősünk keresi rossz helyen a cselekvés lehetőségét. Önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon külön viselkedésében nem az igazi cselekvőképesség hiányának leplezése rejlik-e? Az Ifjúság című elbeszélés áttételesebben mutatja be a pótcselekvésre való hajlandóságot. A fiú, mint egy hajdankori lovag, felmászik a lány lakásának erkélyére, holott a lépcsőn egyszerűen és veszélytelenül felmehetne hozzá. A romantikus tett itt kicsinyessé, jelentéktelenné válik, mert értelmetlen, csak üres póz, valami kiáltó hiányt pótol.

A kötet legterjedelmesebb elbeszélése, Az Ismeretlen Isten elüt az eddigi írásoktól, s egyben Mócsi új utakat kereső szándékát is jelzi. A történet tulajdonképpen példázat az emberi jóságról. A régmúlt időkben játszódik, de hozzánk szól. Sabur, a fazekas szinte idilli világban él családjával, életelve a mindenek feletti szeretet, ebben a szellemben neveli lányát, Menédet is. „Nincsenek rossz emberek és mi azért vagyunk, hogy szeressük a többi embert.” Önzetlen jóságát azonban durván megcsúfolja a valóság, lányát egy arra tévedt zsoldoskatona megbecsületlenül és megöli. Sabur összetörtén elfordul a világtól, kerüli az embereket, majd egy hajnalon nekivág a sivatagnak. Az írónak nem az a szándéka, hogy bebizonyítsa a világ gonoszságát, hanem, hogy figyelmeztet

tessen: a jóság mit sem ér, ha nem párosul az emberben a rossz gyűlöletével.

Az Ismeretlen Isten a régmúltban játszódik, mégis hitelesebb, élettelibb világot teremt, mint egyik-másik „mai” elbeszélés. A korábban keletkezett írásokon néhol érezhető a mélyebb élettapasztalat hiánya, a valóság nem eléggé megszenvedett él-ménye. Minden jel arra mutat, hogy Mó-zsi túljutott első nehézségein, s a sikeres bemutatkozást írói karakterének egyre erő-teljesebbé válása követi. (Magvető, 1977)

KOVÁCS SÁNDOR

Vámos Miklós:

BORGISZ

A Borgisz „nyomdai szakkifejezés, a kilencpontos betűméretet jelöli”. A regény-ből azt is megtudjuk, hogy közelebbről mit is értünk ezen a bizonyos „pontos” betűméreten: „1878 körül egységes betű-rendszer és normál betűmagasság kiala-kítását szorgalmazták”, s alapegységül az egy pontot vették, amely „0,376 milliméternek felel meg”. Így a pontrendszer a méterrendszerénél finomabb és megbízha-tóbb méréseket biztosíthatott. A Borgisz azonban ritkán használták, mert páratlan számával nehézkessé tette a nyomdai mun-kát. Ebben a könyvben mégis nagy szere-pet játszik, mert a főhős Najn Iván egy-szer vele dolgozik, ami aztán súlyos kö-vetkezményekkel jár.

Najn Iván családi körülményeiről szű-kösen értesülünk: apja valamikor „vezető beosztásban volt a belügyben, aztán vala-hogy kiesett a kosárból; betanított mun-kásként dolgozott, amíg a lába bírta. Az-óta jogtanácsos.” A „valahogy” titkát sze-retné megfejteti a fiú, de sikertelenül próbálkozik. Csak apja halála után tudja meg az igazságot. Anyja irodai dolgozó.

A szülők kispolgárian élnek. A családi estéket kitölti az anya házimunkája, a férj keresztretjtvényt fejt, vagy az időnként ro-koni látogatásra érkező Vilmos bácsival politizálgat. Esetleg közösen tévét néznek. Ivánnak mindez idegen és nyomasztó. Ne-hezen tudja elviselni, hogy néha „úgy ke-zelik, mint egy óvodást”. Bosszantja anyja

felesleges aggodása (pl. a kispalái kiruc-canáskor; kicsinyessége: a „mostál-e ke-zet fiam?”-ja és az állandóan hangoztatott életideálja, hogy: „semmi se maradhat kihasználatlanul”). Apja törődését is fél-reérti és zaklatásnak veszi.

Iván érettségi előtt áll, de szülei – fő az előrelátás! – állást nézni küldik, (hát-ha nem sikerül az egyetemi felvétel). Iga-zuk lesz. Ezért a „rég-i idők”-ből ismert befolyásos barátok segítségét kérik, hiába. Így jut átmenetileg a Balatoni nyomdába kéziszedő tanulósnak. Steyerrel, a műveze-tőjével igen rossz viszonyba kerül, kölcsö-nösen utálják egymást. Harcukban leg-többször a művezető kerekedik felül és ki-fog a fiún. Meggyűlik a baja a falábú portással, aki már a legelső látogatásakor megjegyzi magának és később is szemmel tartja. Nyomban elcsípi, mikor egy alka-lommal „nyomdai anyagot” akar kicsem-pészni. Jó kapcsolatot alakít ki viszont né-hány nyomdásztanuló társával.

A regény egy év történetét mondja el. A nyomda belső életét, Najn Iván nyom-dáskodását. Megismerjük munkatársait, barátait: Kovácsot, Cselit, Krisztinát, Kis-ágit és Marit, a félkezu lifteslányt. Szabad-sága előtti napon Steyer megbizsa egy IBUSZ-nyomtatvány szedésével. Ehhez használja a tetszetős Borgisz-betűket. Ste-yer észreveszi, időpocsékolással vádolja, de ő megtagadja, hogy más betűméretből új-raszedje – dulakodnak s közben a sor-vágókés lecsap. Ez mindkettőjük egy-egy ujjába kerül. Kórház. Bírószági tárgyalás. Najn Iván vádlottat – bizonyítékok hiá-nyában – felmentik. Az új felvételi je si-kerül. Még egy utolsó látogatást tesz volt munkahelyén.

Eddig a történet.

Önkéntelenül is felvetődik: milyen em-ber is ez a Najn Iván? A szerző – utó-szavában – egy „különös gondolkodású, tizenennyolc éves fiatalember”-nek nevezi. Vajon miben áll Iván különossége?

Világsszemlélete, egész gondolkodásmódja szüleiétől és munkatársaiétól is különbö-zik. Ezért mindkét környezetben kicsit zár-kóztottnak látjuk. Az eseményeket legtöb-b-ször felülről és kívülállóként szemléli. A nyomdát megszokja, de megszeretni nem tudja, nem is akarja. Viselkedésében mind-végig van némi lendületes, sokszor ciniz-mussal párosuló, kamaszos fölény, jelle-me mégis bonyolultabb, mint az idősebb

nemzedék által átlagosnak tartott és sokszor – kissé igazságtalanul – lekicsinyelt hasonló korúaké. Nemcsak másokat néz kritikusan, hanem önmagát is. A balesetig az önkontroll a háttérben finom kontúrként húzódik meg, az ominózus esetet követően pedig felerősödik. A tárgyalás fokozott önvizsgálatra készíti: „Najn Iván és a büntetőeljárás bizonyos fokig két malomban örölt. Utóbbi arra törekedett, hogy megértse Najn Ivánt, feltárja indítékait. Ő viszont szintén saját magára figyelt, főleg saját magára, és nem a büntetőeljárásra... Furcsa, töprengő arca, logikus, kisé közömbös, kurta válaszai ellene hangolták a nyomozót, a bírót.”

Nem sokkal később kételyei erősödnek: „... azt is elismerte magában, hogyha a kilenc hónap alatt bármikor alkalma lett volna rá, habozás nélkül megpofozza, hasba rúgja, agyba-főbe veri a művezetőt. Elképzelhető, hogy ösztönösen, de mégis csak elkövete a bűncselekményt.” Erre a kérdésre mindvégig „nem tudom”-ot válaszol.

Szerves egységben van e gesztusa is a régebbi – jóformán a felvételi elutasításától kezdődő – „minden mindegy”-alapállásával: a nyomdászkodása alatti közömbössége – mint általa helyesnek tartott magatartás – a baleset után kérdőjeleződik meg igazán. Először Cséliéknél tett látogatásakor vetődik fel: Cséli kimondja, miért utálják az üzemben: „Hát... azt mondják, nagyképű vagy. Lenézed az embereket.”

A nyolcadik pontban pedig egyik döntő számvetésének leszünk tanúi: a faházas férfi epizódja (történetében és hangulatában is) hasonlít Najn nyomdai évére és attitűdjére, a fiú mégis másképp dönt jövőjéről. A férfi „tisztá lap”-elgondolásával szembehelyezkedik: „Nem kezdhettek új életet, úgyse lehet abbahagyni a régit. Csak ezt folytathatom, akárhová kerülök.” Ezt válaszolja a tárgyalás előtt apjának, mikor szemére veti közömbösségét.

Vámos Miklósa is, mint a legtöbb fiatal írora, jellemző, hogy különösen személyes élményanyagból komponál. Két novelláskötete (Előszó az ábécéhez, 1972 és a Jelenleg tizenharmadik a listán, 1973) is ezt bizonyítja. Hangvétele szatirikus, sokszor groteszk, ritkán nosztalgikus (Példázat). Stílusa egyszerű, dísztelen, egyénien szellemes. Novellái legtöbbször egy-

egy poénra épülnek. (Pl. „Sorra érkeznek a meghívottak. Egy szép Opel az imént fordult be a sarkon. Megállt a lépcső előtt, aztán felment. A portás mélyen meghajolt. Egy kopasz FIAT 600-as a fa alatt tűnt fel.” – Estély.) Szerkesztésmódjára jellemző, hogy a történetet állítja középpontba, az alakok külsődleges leírásával – tudatosan-keveset törődik; megelégszik egy-két jegy említésével. A Létra (abszurd rövid játék) főszereplői például: A sapkás, A bajuszos, A szakállas (pontosabban borotvátlan), A szemüveges, A nőnémű. Történet-koncentrikussága növeli írásainak agitativ funkcióját. (A hullá)

A Borgisz egységes, szabályos szerkezete (9 fejezetes – „pontos”) bizonyos mértékig korlátozza a novellába illő ötletek felhasználásának számát és arányát. Itt kevesebb zárójeles „hatásmondatot” találunk. Najn Iván – mint egy konkrét személy – e kritikus életszakaszának története a „novellaötletek” szűrője: megenged a 8. pontban egy régebbi novellaötletet (Faház), vagy akár a Katonatörténetem Zeceje és Najn Iván közötti párhuzamot „az Előszó osztályonfelüli étterem étlapjához és Iván kispalai restis öregasszonyának összevetését – hogy csak a legjelentősebbeket említsük –, de kizárja a történetbe nem kapcsolható Jutka írását, stb.

A Borgisz – Vámos első regényírói bemutatkozása – újabb bizonyíték írója alapos és biztos valóságismeretére, precíz szerkesztésmódjára, szereplőinek tömör és találó jellemzésére.

HUDI JÓZSEF

Csalog Zsolt:

KILENC CIGÁNY

Múltjáról és jelenéről, az életéről beszél kilenc cigányember – férfi és nő, öreg és fiatal – *Csalog Zsolt Kilenc cigány* című, új könyvében. Első kötetének – Tavaszra minden rendben lesz – egyik méltatójától kölcsönzött műfaji megjelöléssel élve „novella-riportokat” tartalmaz a Kilenc cigány. A publicisztika és a szépirodalom, a riport és a novella határán álló írásokról van szó; legalábbis hangvételüket, formai megoldásaikat, megszerkeszté-

sük módját illetően. A szövegek látszólag stilizáltak, szó szerint adják vissza mindazt, amit a beszélők elmondtak és a magnetofon rögzített. Minden írás egyetlen, nagy lélegzetű monológ, egyes szám első személyű közlés. Azt hihetnénk, hogy az író kívülállóként, csupán az elmondottak lejegyzőjeként van jelen. A valóságban más a helyzet. A kilenc írást összefogó kötetből, mint mű-egészéből pontosan érezhető és kiolvasható az alkotói állásfoglalás; a cigányok igazságtalan megítélésének és a hamis, ma már túlhaladott s éppen ezért társadalmilag káros beidegződések tarthatatlanságának hangsúlyozása, e helyzet megváltoztatásának kívánása, akarása.

Kellő figyelemmel olvasva a könyvet, az egyes írások formáján is észrevehető a gonddal végzett alkotói munka. A szövegfordulatoknak, a mondatok szabad, első közelítésre látszólag irányítatlan áradásának ellentmond a szerkezet egésze, szigorú, átgondolt megszerkesztettsége. Az írói munka — ha furcsán hangzik is — leginkább abban „érhető tetten”, hogy mi mindent hagy ki, mit kerül Csalog Zsolt, amit ez a téma, ha nem ügyel eléggé, magával sodorna, illetve magához vonzana, s általa felhígná a leírás. Csalog Zsolt a magnetofonra vett vallomásokat csupán nyersanyagként tekintette, alapos további munkálással, szerkesztéssel, sűrítéssel, sorrendi hangsúlyozással szándéka szerinti írásokat formált belőlük. A már egyszer használt meghatározásnál maradványok novella-riportokat, amelyek szépirodalmi alkotások a szó szorosabbban vett értelmében is.

A téma — a cigányok élete — állította buktatókat sikerrel elkerülte az író, novella-riportjai szerencsére nélkülözik az álolvasmányosságot, a hamis romantikát, az olyan legendákat, amelyek elterelnék a figyelmet a lényegi mondandóról. A kilenc vallomás mindegyikéből egy-egy életsors és vele egy emberi portré rajzolódik ki. A kilenc együtt — hol ismételve, hol más példákkal erősítve a korábban elmondottakat — tartalmazza a cigányokra jellemző életforma s magatartásmód általános és lényegi jellemzőinek többségét. Nagyon helyesen nem önmagukban mutatja meg ezeket az író, hanem a társadalmi környezetben, az emberi kapcsolatokban, azok alakulásában. Feladatokat megszabó, szükséges cselekvéseink irányát is mutató novellák — hadd nevezzem most már így őket — sorakoznak

a kötetben, mert az író nemcsak az ellentéteket, a visszahúzó erőket vonultatja fel, hanem az elmozdulás, a tovább lépés, a megoldás néhány példáját, lehetőségét is.

Nem szépít Csalog Zsolt. Csak egy példa: a cigányok és cigányok közötti ellentéteket, az egymás lenézésének, megkülönböztetésének eseteit ugyanúgy leírja, mint a cigányok és nem cigányok közöttieket. Tudja, hogy mindegyik egyformán káros; megszüntetésükre együtt, egyszerre kell törekednünk. Képviselheti-e kilenc sors, kilenc vallomás a Magyarországon élő több mint háromszázezer cigány életét, gondjait? A könyv válasza: igen. És ez a válasz elfogadható. Ilyen formában valóban képviselheti, mert nem a teljes egész ábrázolására törekedett az író — ez egyébként is megoldhatatlan feladat lenne egyetlen, szépírói eszközökkel készült kötetben —, hanem a jelzésre, a figyelmeztetésre; arra, hogy az úgynevezett cigánykérdés — ami ma helyesen értelmezve alapjában szociális és kulturális kérdés — iránti figyelem ne lankadjon, a cselekvő részvétel pedig mind összetársadalmi, mind egyes emberi szinten természetessé váljon.

Ezek után joggal hiheti bárki, hogy valamiféle közvetlenül agitáló, adatokkal teletűzdelt, nehezen emészthető szövegű könyv elolvasására akarom biztatni. Sietek hát hozzátenni: Csalog Zsolt könyve nem ilyen. Könnyen és élvezettel olvasható, fordulatai, elmondott eseményei a szó legjobb értelmében izgalmasak. Azt viszont nem tagadom, hogy erős hatását, elgondolkotató, sőt nyugtalanító. De éppen ez a legnagyobb értéke.

MÁTYÁS ISTVÁN

Vajthó László:

ELFELEJTETT KERINGŐK

Jó ezt a könyvet kézbevenni ma, amikor annyira devalválódott a pedagógus pálya hitele, maga a hivatás szó is, amikor már szinte naponként pattant szikrákat, vitákat a pedagógusok sorsának ezernyi megoldatlan gondja. Jó olvasni Vajthó Lászlót, mert éppen nem letagadja, de kimondva oldja a bajt. Arról beszél, vall, hogy ez a pálya mindig is küzdelmes volt, s ő — bár soha-

sem kívánta — mindig is kivette részét a küzdelemből. Jó, hogy aggastyán korában is megszégyenít minket, unoka-dédunoka koriakat, mert egész életútjával, s lám ezzel a könyvével is azt bizonyítja pesszimizmusra hajlamos korunknak és a pályán maradtaknak, hogy *lehet!* Lehet a katedrán is szellemileg frissnek maradni, nem elszökni két csemetés közé a feladat elől, beleveszve a tanmenetek, tantervek, óravázlatok, dolgozatjavítások robotjába, nem belepusztulni az igazgatói, szakfelügyelői — és más — atrocitásokba, a tanári szobák agytompító imamalmaiba, állóvizébe. Jó tudni, hogy van egy Tanár Úr, aki az utána következőknek is hitelesítette a pályát, s tette ezt éppen azzal, hogy mindig is „lunátikus” volt, ahogyan ő írja kedves szerényen magáról. Jó, hogy van — immár az egész országnak! — egy Laci bácsija, aki szelíd szigorával igényességre, tartalmassá és elmélyült munkára biztatja a napi robotba bele-belefáradó fiatalabb kollegákat, meghökkentve, de meg is szégyenítve azzal a sokoldalú érdeklődéssel és tájékozottsággal, amellyel korunk irodalmi jelenségeit is megméri, számon tartja. Ne feledjük, hogy 90 esztendő, idősebb, mint a század! Ő írja az *első* disszertációt Adyról, de első írásait még Kis József publikálja a Hét-ben, hogy azóta is, mindmáig legyen szellemi életünkben.

Hogyan? Mi a titka? — vetődik fel az olvasóban a kérdés. Hiszen, ha ezt el lehetne lesni! Beteges gyerekként, rossz diákként nő fel, magányosan, noha mindig is a családi gyámkodás néha már terhesnek is érzett védelmében. Meleg lírával, szelíd humorral idézi fel a szatmári éveket, szerettei alakját. Innen hát az erő, a sugárzás, mely 9 évtizeden keresztül biztonsággal vezérli életét? Szelíd erő ez, amelyet a humánus, szeretett Lenaujának elégikus rajongása is motivál. Megszoktuk a hősköztől, a visszaemlékezőktől is, hogy mindenben kiválóak, vagy annak vallják magukat. Vajthó László azonban már az első oldalakon azzal lopja a szívünkbe magát, hogy gyermekkorá gyarláságait (és szenvedéseit!) idézi fel, a felnőtté érés mindannyiunk számára keserves és rögzös buktatóit: nem csupán megengedi, de igényli is, hogy önmagunkra ismerjünk az ő élményeiben, *azonosuljunk vele. Ez az a képesség*, amely vérbeli íróra vall, amely az ő nagyon is egyedi, egyéni élményeit ki-

emeli az esetlegességből, átélhetővé és tanulósággá teszi. Kitűnő memóriája van, de ezzel éppen nem hivalkodik, sőt megkéri az olvasóját, hogy nézzen utána esetleges tévedéseinek. Persze, dehogy is nézünk utána! hisz éppen így varázslatos ez a visszaemlékezés: az előbeszéd izes fordulataival, a csak mellékesnek tűnő, odavetett megjegyzéseivel. Az elbeszélés — lineáris — fonala komótosan, de célratörően halad előre. A felidézett alakok a néhány mondatos leírásokban is megelevenednek, de élni, mozogni kezd maga a kor és a környezet is. Milyen volt pl. az édesanyja? Aggódott a beteg fiáért (kínzó szembaja volt gyermekkorában), a széltől is óvta. Amikor az „Intrikus” (így csúfolták a gyerek Vajthót) megszökök legjobb barátjához: Csüry Bálinthoz fiáért fogad és rohan a fiáért. A jóbarát az elkeseredéstől és a megszégyenüléstől sírva fakad. Ezzel a néhány oldalas epizóddal — a maga mértéktartó modorában — többet elmond a századvég kisvárosának (Szatmárnémeti) és falujának (Egri) társadalmi viszonyairól, mint sok lompos szociográfiai leírás. Mint ahogy minden háborúellenes tirádánál több a fiait féltő anya átkja: „Verje meg az isten az ilyen...” Ferenc Józsefre, a hazafias (már háborús) buzgalommal kidekorált képe előtt. Hangulatosak és érdekesek a kolozsvári epizódok, az egyetemi barátságoké, az ausztriai (Grác) és a németországi (Weinsberg, Jena) képek. Igazi zamatukat éppen ez a „szatmáriság” adja, amellyel a fiatal bölcsészhallgató ámul el, ám soha meg nem szédülve az idegen kultúrában, tájban. Azt hozza haza, ami arra érdemes: a Goethe—Lenau—Wagner humanizmusát, csodálatát. Tanulságosak, mert ezek a tanulságok ma is érvényesek: a vidéki tanár évek. Az a felismerés — több évtizednyi távolból —, hogy nem csupán *lehet* vidéken is szellemi életet élni, de elengedhetetlenül szükséges is! (pl. nyelvet tanulni, búvárkodni, megismerkedni a környék szépségeivel, múltjával, sajátos kultúrájával — s egyáltalán felfedezni, vagy éppen *megteremteni* azt!) Elgondolkodtató, sőt lehangoló, hogy a mai pályakezdőknek is át kell élnie azokat a kínokat, amelyeket Vajthó László átélt a század elején Lugoson, Lipótszentmiklóson. Az, hogy Vajthót a tett és a becsvágy vonzotta Budapestre, az irodalmi centrumba, természetes. De az ma sem természetes, hogy mindenki Pestre, nagy-

városba vágyik, s ugyanakkor a „boldogabb” pesti, nagyvárosi pályatársak messze nem élnek azokkal az előnyökkel, ami a vidékiek irigységének a tárgya: a nagyobb kínálat a kulturálódási, önművelődési alkalmakban! Kis túlzással azt is mondhatnók, hogy végül is Vajthó Lászlót is ez a felismerés tette (a tehetsége és ambíciója „mellett”) azzá, akivé lett. Író akart lenni, s azzá is lett, de nem ebben vált példává, eszményképpé, hanem abban, hogy alkotó ember maradt a katedrán is! A MIR-ra (Magyar Irodalmi Ritkaságok) gondolunk itt, amelyet „a diákjaival közösen” adott ki, megszegyenítve a korabeli Akadémiát, példát is mutatva neki azzal, hogy mintegy helyette végezte el ezt a nemes és halaszthatatlanul fontos feladatot. Olyan tanítványokat nevelve „közben” a magyar irodalomnak, tudománynak, mint Vas István, Szentkuthy Miklós, Hegedűs Géza, Rónai Mihály András, Szalai Sándor és még oldalakon keresztül folytatható a névsor. Igen, mert később egy kicsit mindenki Vajthó tanítványának érezhette magát, akit megihletett a példája, vagy olvasta hallatlanul izgalmas könyveit a tanári pályáról (Húsz év a Markóban, Tanári pályám emlékezete, Tanárok stb.). Külön méltatni kellene azokat a miniatűröket, amelyeket a kortársakról (Kosztolányi, Kassák, Juhász Gyula, Beregi Oszkár stb.) írt, de erre már nincs terünk. Csodálatunkat nem kell múlt időbe tenni, mert még korántsem lezárt pályáról van szó. (Újabb kötetét a Forrás fogja kiadni a közeljövőben). „Egy szó mint száz: a viszontlátásra” — fejezi be a könyvét a szerző, zárjuk hát ezzel a recenziót: még sokszor lássuk viszont új kötet címlapján, s az életben is kedves Laci bácsi, Vajthó Tanár Úr! (*Magvető*, 1976.)

HORPÁCSI SÁNDOR

Balogh László:

A KILENCEDIK VÍZESÉS

Balogh László nevét eddig tanulmánykötetei, *József Attila*-ról, *Asztalos István*-ról szóló monográfiái, rangos rádióelőadásai, *Mag hó alatt* (bevezetés Ady költészetének jelképrendszerébe), *Irodalom és kommunika-*

káció stb. tették ismertté. Pedig Balogh László már a negyvenes években finom hangú verseket publikált, melyeket a pécsi *Sorsunk* is bemutatott.

A *kilencedik vízesés* címen megjelent verskötete gyűjtemény 35 év lírai terméséből. Így összegezve — közel száz vers válogatásával — rokonszenves, kulturált, a kor, az évek szorításában élő, a lét problémáival, konfliktusaival bátran szembenéző költő önarcképét ismerhetjük meg. Nem mennyiségében, a hangvétel finomságában él ez a költészet és szerez magának olvasóközönséget.

A kötet szerkesztése világos, három részre tagoltan kíséri a költő útját. Az első (*Békaszimfónia*) a kezdő, a negyvenes évek termését foglalja magába. Ez az eredetet és a helykeresést mutatja. Balogh László debreceni születésű, az első versek ezt az utat idézik, a „cívus-város” líderceit, a századok óta poetákat kirópitó várost, mely „túlél minden hadat”. A föld alatti város Méliusz Péter, Vitéz Mihály, Gulyás Pál, Mata János emléknymait veti föl. Balogh László meghitt hangulatú versekben kötődik ehhez a múlthatatlan hagyományhoz (*Város a föld alatt, Hontalan*). Néhány friss, népi ritmusú verse (*Békaszimfónia, Tavaszi duduló*) adnak biztatást a továbblépés lehetőségéhez.

1948 után hat évi hallgatás következik, majd a *Fegyverletétel* (1954–1970) verseiben már sajátos hangjával erősíti az ősök, elődök, társak vállalását és szerepkörét. A *Fegyverletétel*-ben mintha Szabó Lőrinc *Különbéke* című kötetének rezignációjára ismernénk, lágyabb áttétellel. A férfikor küzdelmes megadásai, jogos panaszai sirnak föl a versekben fájoan, „fulladó szívvel”.

A *Negyven év, Versírás után, Önarckép glóriával* című versei mind ennek a „vadászratnak” kifejezései. A hang mégsem peszsimista, az élet szép szomja mindig új küzdelemre serkenti energiáit. Itt is folytatódik az elődök tiszteletadása: *Meggyesi, Csokonai, Siratóének Juhász Gyuláért*. Ez utóbbi inkább címszavakban („Szépség-illat”, „Magány-virág”, „Bánat-madár” stb.) szól a szegedi poetáról, mint versben átélt, hitelesíthető formában. Annál megfogóbb, érzékletesebb a Csontvárynak ajánlott *Közélgő vihar a Hortobágyon* című látomásos verse. Képi megfogalmazásával, nyelvi eredetiségével a kötet legszebb darabjai közé

tartozik. A versben az ökrök „hersegetik a gatz”, a bika „beleszimant a légbe”, és „a ménes megindul vad vágatában, hogy a táltos-szelet utolérje”. Szép prózaverse az ars poetica-szerű *Marcus Aurélius*, a császár-poéta bölcs meditációja életről, halálról, a Garam mellett, Pannonia háborús földjén.

Néhány külföldi utazás (lengyel, finn út) emlékei teszik változatossá a ciklus anyagát. (*Sukiennice árkádja alatt*, vagy a *Lemminkeinen anyja* címűek). Ezek a versek nem pusztá utirajzok, történelmi ihletésükkel, a közös sors, származás emlékével telítettek, „zengő értelműek”.

A befejező három ciklus: *Mélytengeri jelek*, *Setét csillag*, *A kilencedik vizesés* a legkiemelkedőbb útszakasz, a hetvenes évek terméséből valók. Ezekben a versekben formálja meg Balogh László emberi és költői magatartását, végső számvetését a szerelem, a halál, az alkotás küzdelmeiben. Örvendetes, hogy kifejező ereje itt a legizibb, legteljesebb értékű. Idézzük valomását erről a pályaszakaszról: „Ilyenkor már úgy kell írni, mintha minden vers az utolsó volna”. Igen, a vers veszély, küzdelem a kimondott szó szépségéért és remény az olvasóért, a befogadás örömeért.

Ezekben a ciklusokban garadával találunk jelentős alkotásokat, melyek Balogh László költői kiteljesedését bizonyítják. Ilyen versek a *Te váltás meg engem*, *Stonehenge*, *Balassi Bálint az óceán partján*, a groteszk *Halotti tor*, *Háborús bűnös*, vagy a Vivaldit idéző *Muzsika a Pembridje Square-en* című ihletett szépségű verse:

„ez az édes dallam
melyet szárnyra ereszt
egy titkos hegedű
mert rokon e bánat
mert rokon e derű.”

Humánuma mindvégig töretlen, sőt az utolsó — a kötet címadó — versében: *A kilencedik vizesés*-ben „a nagy folyó torkolatján” férfias bátorsággal szembenéz a megborzongató, nyugtalanító rémmel: az elmúlás drámájával.

Ezek a kiérett, művészi hitelű versek arról tanúskodnak, hogy Balogh Lászlónak az esszéíró mellé érdemes volt a költő névjegyet is letenni irodalmunk asztalára. (*Szépirodalmi*, 1977)

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Gutai Magda:

RÉSZVÉTEL

Belső tájaira húzódott költő verseit tartalmazza a *Részvétel* című könyv, noha a sorok fölé pillantva, a címek épp az ellenkezőjét látszanak tanúsítani. E tényből ugyan még nem következne a szemlélet és az ábrázolás feloldhatatlan kettőssége, sőt, az ellentmondás tudatos kibékítése alkalmasint a személyiség és a valóság közti erők kellő összepárosítását is jelentheti. A kapcsolat megszilárdítása persze bonyolult feladat s nagy út, mely a megfelelő irányítás és ellenőrzés nélkül egyszerűen vakvágányra visz.

Gutai Magda költeményeiben az egymást ostromló részletek — az említett kettősség tisztázatlansága miatt — élesen különválnak, s logikailag alig követhetők. Amit föl-idézni vél, az csupán körvonalaival van jelen alkotásaiban, s így a pusztá váz ferdit, nemhogy eligazítana az amúgy is nehéz szövegezésű versekben. „Csak érzékeltél, s érzéketlenül / szemlélődtél...” — írja a *Leporelló* ciklus *Már* című versében. Kegyetlen, önkritikus szavak ezek. És leleplezők is egyben. Gutai gyanakodva mond ítéletet sajátmaga felett. A baj az, hogy föltevése visszavágás nélkül marad. Igaz, a maga módján ad némi fogódzkodót a vers befejező gondolata, ám az ug-rásszerű váltások annyira átszervezik az egész költeményt, hogy az végül elkicsinyedik, sejtelemmé értéktelenedik. A másik — s ez már kidolgozásbeli — hiba a rendületlenül sorolt közhelyek sokasága. A tartalmatlan, művészileg semmitmondó mondatok ismételtetése szembeötlő szabálytalanságokat szül az itt-ott még „jómozgású” írásokban is. Akad vers, amely nem egyéb absztrakt rajznál; úgy érte, hogy egy kifejezéstelen, kusza kép cifrázgatása csak (*Szerelem*, *Ráolvasás*). Pedig a műgond minden költészet része; szerepének fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy hiányát azonnal észre vesszük. Gutai Magda vitatható iránykeresését is erősen meggyöngíti visszاسzorítása. Jellegzetes botlásai közül bőven idézhetnénk; íme néhány: „Egy bohóc térdepel / homokszínű ruhában / a fűrészpörrel fölszórt porond szélén, / mozdulatlanul, / a közönségnek

háttal, / három órán át vagy még tovább.” (*Mutatvány*) „A motordübörgésben / porfelhő szállt föl az úton. / A libák a sövénybe menekültek. / S a vakondtúrás te-tején egy kesztyű / mozgolódni kezdett; / süllyedt, emelkedett.” (*Tévedések*) „A beforrandó sebről a vart lerántják, / egyetlen mozdulattal, naponta kint okozva.” (*Sebgyógyulás*)

A költő érzelmi hullámválása a voltaképeni cél felől is kétségeket hagy az olvasóban. Az aprólékos tény-gyűjtés, a szét-daraboltság rendszerint a lényeg kimondásában gátolja. Ugyanakkor egy másik ellenérővel is meg kell küzdenie: a vershang semlegességével. Az alkotót körülvevő közeg lírai megközelítését az állandó torokköszörülés már-már lehetetlenné teszi. A gondolati mélypontról — a költemények tanúsága szerint — egyetlen felívelő út vezet tovább. A tárgy hangulati érzékeltetése, amely megindítja végre a versek majd-hogynem egészséges vérkeringését. Gutai a festészet területén lel önmagára. Az *Ábel és Ábel* című fejezet tartalmazza kötetének legsikerültebb darabjait. Mindjárt az első, *Egry József: Kain és Ábel* című verse egy szép képpel indul: „A tó fölött sűrűbb a pára; / már-már tapintható.” Vagy itt van például a *Gulácsy Lajos: Női arckép* egy részlete: „A rejtőzködő arc körül / a vörös hajban sás suhog.”

Gutai Magda alkotához közel álló képzőművészeti alkotások valójában keretül szolgálnak a „rejtőzködő arc” elővillantásához. A képek „leírása” által szavai kettős értelmet nyernek. *Egry Befelezetlen ön-arckép*-éhez kapcsolt verse mutatja legpregnansabban szándékát. „Arca fölszántott táj. Hasadékok, / barázdák szaggatták fel. / Mint aki épp a föld alól, / fuldokolva ért a levegőre...” — mondja a költeményben egyhelyütt. Teljesen világos, miről van szó. A képi jelenet felidézésével párhuzamosan jeleníti meg önnön arcát, lehetőséget adva a merész asszociációs kapcsolatra. Az azonosulásra, illetve a belőle született versre a legnagyobb szó: tiszta. Egyszerű és szép. A megvilágosodni látszó irány azonban homályba vész, a művek hangulati töltése kevésnek bizonyul a valóságos és az elképzelt dolgok helyes variációjához, amint maga körül tekint szét ismét. A továbbiakban mondatai rezignáltak; árnyékba fordul a láthatár: „mozsarak áporodott csend-

je fogja át.” Számkivetettnek érzi magát, „társtalan gondol a szerelemre.” (*Történet*)

Gutai Magda irodalmi útját négy verseskötet jelzi. A négy (többé-kevésbé eltérő) kötet közül leginkább a harmadik, a *Dalok egy régi házból* című hasonlítható a mostanihoz. Ott is a valóságselemek és a képzeleti képek nagymérvű, szinte minden törvényt nélkülöző összekeveredésének lehetett tanúja az olvasó. A kellően meg nem érlelt versek Gutai tétovaságáról, bizonytalanságáról tudósítottak. („... szökepei az arányosságtól, telítettségtől, a valódiságtól a kimódolt bonyolultság, logikai követetlenség irányába haladnak” — írta róla értő, alapos kritikájában Laczkó András.) Azt kell mondjuk, a megállapítás a *Részvétel*-re vonatkoztatva is helytálló. A költő könnyű kézzel bánik a lírai nyersanyaggal. Földolgozása elhamarkodott. Mintha a könyv jónéhány darabja vázlat volna csupán. Tulajdonképpen meghökkenítő ez a formai, tartalmi igénytelenség, hiszen első versgyűjteménye egy sokkal kevésbé ingadozó, jöszemű lírikus pályakezdést jelentette. Különösen képileg volt változatos és gazdag a *Zászló a hóban* című kötet. (Olvassuk el például a *Műtét* című vers befejező strófáját: „Az élő ajtók sorra becsukódnak. / A test felett állsz, föltartott kezekkel. / Aztán a csend jön. Léptedet lefogja, / s a jelképből kilép a fáradt ember.”) Az ilyen és ehhez hasonló művek után a második, *Költözés* és a már idézett *Dalok egy régi házból* című kötetek az indokolatlan emberi és költői különállás bizonyítékai. Az alkotóhoz nem illő célok keresése következtében hangja fokozatosan megcsuklott Gutainak, túlzottan is tárgyiasná, mondhatni: hiteltelenné vált. Jellemző, ahogy a *Részvétel* utolsó versében töpreng: „Végig kell gondolnom: Mit is?” (*Krizis*) Van még egy mondat a könyvben, ami talán ennél is találóbbnak vehető alkotásai mellé ismértül: a *Sebgyógyulás*ban mondja: „A gyógyulás helyett ezentúl / azért rimámkodik csupán, / hogy fájdalmai visszatérjenek.”

Ne fordítsuk Gutai ellen ezeket az önkínzásra serkentő szavakat. Joga, hogy elkeseredettségét a saját szándéka szerint adja elő. Arra azonban feltétlen figyelmeztetni kell, hogy pályája kiteljesedéséhez a mostani terep járhatatlan; önmaga megszűkítéséhez vezet.

KELEMEN LAJOS

KISZÓLÍT

A költő előző, első kötete, *A griff halála*, az egyén magányát, kínzó boldogságvágyát, tisztaság utáni vágyakozását fejezte ki, a népdalok, varázsenekek, bibliai mítoszok egyszerű, kötött formájú hangján. A magányba, értetlenségbe belepusztuló, elhallgató griff támad fel, szólal meg újra a *Kiszólít* című kötet verseiben. Hangja érettebb, bonyolultabb, összetettebb az előzőnél. A dal, a rövid ballada átadja helyét az összefoglaló, nagylélegzetű verseknek, a kötött forma rimtelen szabadverssé oldódik, a gyengéd nőies hang erős, kemény költői hanggá érik, az érzelmi telítettség tovább színesedik, a mély gondolatiság, filozófia átfogóbb, átgondoltabb eszmeiséggé válik. A versek képisége bonyolultabbá, sokrétűbbé lesz, anélkül, hogy szerveségét, képi egységét elveszítené. A népi, a bibliai, a természeti képek mellett feltűnnek, és egyre nagyobb szerephez jutnak az antik görög mítoszok (Orpheusz, Kasszandra), a modern világ és költészet jelképes alakjai (Petőfi, Rimbaud).

A költői tudatosság önmagában nem feltétlenül erény. A formai fegyelem, a nyelvi kifejezés tisztasága nem kizárólagos értékmérő a költészetnek. Okos gondolatok, őszinte, tiszta érzések elsikkadhatnak a torz kompozíciók, ügyetlen formák között. Várkonyi Anikó verseiben azonban a kirobbanó őszinte érzés formai renddel párosul, a gondolatiság expresszív képekben jut kifejezésre, az érzelmi gazdagság tudatos költői kompozíciókba rendeződik. Gondolati, érzelmi világa, nyelvi kifejezőkészsége igen gazdag, ahol kell, gyengéd, másutt ostorozó, ironikus, hogy azután filozofikus töprengésekbe váltson át, majd ódai emelkedettséggel énekeljen. Dalszerűség és mágikus szóvarázs, gondolatiság és képiség váltakoznak és olvadnak át egymásba verseiben. Ez az érett, sokszínű hang, nyelvi és formakultúrájának dialektikus egysége adekvát megjelenési formája a költő összetett, gazdag eszmevilágának. Kötete a formai és eszmei szerkesztés tudatosságának igen szép példája. Versei öt ciklusba rendeződnek, a ciklusokon belül a „nagy”, összetett, több gondolati egységből álló versek képezik az eszmei magot, ezek köré

csoportosulnak a kisebb, egyetlen érzést, hangulatot megéneklő versek, versforgácsok. A formai szerkezet ivéből nő ki a kötet nagygényű gondolati íve, amelynek kezdőpontja az előző kötet végpontjával azonos.

A *Kiszólít* versei *A griff halálának* világából indulnak ki, a harmóniavesztett világ, a nehéz, súlyos, börtönszerű magány, a „hiányzó teljesség” (*Orpheusz*) képeivel, amelyekben a „hiányok énekelnek” (*Grál*), és a félelem szorongató, kínzó csendje uralkodik. Változatos képekkel énekl meg az egyén magárahagyatottságát: „Jó volna tudni legalább, / hol kezdődik ott künn az út, / s hol fut benned tovább” (*Istenhegy*); de nem marad meg az individuum fájdó problémáinál, kitágítja világát az emberiség egészére, és egy nagyhatású gondolati versben mutatja fel egyéni sorsának külső vetületét, a világ magányát, az emberiség szomorú történetét. „Sikoltó kontinensek, / a fájdalom variánsai.” (*A hatodik napon*) Ez a vers a kötet egyik kiemelkedő értékű műve, talán nem túlzunk, ha helyet jósolunk neki a magyar irodalom jelentős gondolati versei között. Szerkezetileg is itt, ebben a ciklusban tetőzik a kötet (*Kasszandra búcsúzik*), hogy aztán egy csendes, kínzó szétesettséget kifejező, világcserepeket, töredékeket tartalmazó átvezető rész után (*Vakablak, Közelítések*) megtalálja a választ kérdéseire. Nem harmonikus, derűs választ, nem az egyszerűség optimizmusát, hanem egy kiküzdött, megharcolt, dacos csakazértist, egy katartikus, önmagunk legyőzése által elért, szomorú és mégis győztes végkicsengést. Ennek a válasznak három fázisa, három alakváltozata van: Rimbaud vad lázadásának idézése a szét-esett világ ellenében („*Kastélyok! Évadok!*”), Petőfi tisztaságát idézve a forradalmárt és forradalmat szülő anya hangja (*Petőfi Sándor*), és végül március szimbóluma, amely Krisztus nevével összefonódva a tisztaság és jóság örök forradalmi lényegét ragadja meg (*Karácsonyi ének*). Ezzel a kötet gondolati íve tulajdonképpen lezárult, az utolsó versciklus mintegy epilógusként követi az előzőeket. Egy terjedelmében és gondolataiban is nagyszabású vers („*Szüntelen nővő jelenlét*”) töredékes formában összefoglalja az egész kötet főbb motívumait, a magányt, a semmi börtönét, a szenvedés csendjét, a közönyt, a viszályt, az elmúlást, és a „kegyetlen szerelem” gondolatá-

ban cseng ki, amit azután a következő vers bont ki (*Szerelmem: a nélküled való világ*). Ez a költemény adja meg a választ az egyetemes társkeresés, létértelmezés kérdőjeleire, megerősítve és a magánélet szférájába transzponálva az előző ciklusban csak sejtetve, szimbólumok áttételein megjelenő eszméket. „... a haza, / szívünknek mások életében / felépíthető otthona.” Ezzel a gondolattal oldja fel gondolati ver-seinek válasznélküli katarzist, és erre már csak ráadás az utolsó vers optimista, önmagában szép, az egész kötet szigorúan zárt, rendezett világából azonban kicsit kilógó daloló vidámsága, a „Játék és Kaland” apoteózisa (*Barátom zászlóval integet*). Az említettekén kívül néhány rendkívüli igénytel megalkotott költemény található még a kötetben (*Barangolások Nagypénzteke, Kiszólit, Hosszú-hosszú tolyópart*).

Várkonyi Anikó tehetsége, igényessége és legfőképpen az általa létrehozott mű arra jogosít fel bennünket, hogy irodalmunk figyelemre méltó értékeként üdvö-zöljük legújabb kötetét.

LICHTMANN TAMÁS

Petar Petrović Njegoš:

HEGYEK KOSZORÚJA

Fordította: Csuka Zoltán

Pazar kiállításban, kétnyelvű kiadásban jelentette meg az újvidéki Fórum Könyvkiadó a múlt századi délszláv romantika egyik legjelentősebb alakjának, a crnogorai papfejedelemnek, Petar Petrović Njegošnak — most már nem halogathatjuk tovább a műfaji megjelölést — drámai formában írott eposzát. Njegoš halálának 125. évfordulója szolgáltatta az alkalmat e valóban bibliofil kiadásra, mely a mű történetében — a magyar fordításokat számolva — a negyedik. Az első még 1902-ben jelent meg, Gyiszalovics Veszelin volt elkövetője, ki „magyarul abban a korban tanult, amikor már elhallgatott Vörösmarty, Petőfi és Arany, de még nem szólalt meg Ady és Babits: csak az epigonok szürke dala zengett” (mint ahogy Bóka László írta a harmadik

magyar kiadás előszavában). Gyiszalovics 1927-ben ismét kiadta tolmácsolását. Nem lenne érdemes e kapcsolattörténeti szempontból talán érdekes, de művészként jelentéktelen figurával foglalkoznunk, ha — kiszámíthatatlanok lévén a délszláv—magyar művelődési kapcsolatok útjai — Gyiszalovics nagybányai tanár korában nem lakott volna Németh László szüleinél, s nem az ő szótárát forgatta volna a délszláv népköltészetért, Ivo Andrićért, Krležáért lelkesülő Németh László. Csuka Zoltán 1947-es fordítása már színvonalasabb művészi törekvés gyümölcse, s az antológiákban, szöveggyűjteményekben megjelent sok részlet segített Njegoš magyarországi ismertsége terjedésében. De ez az 1976-os kiadás kiválik az eddigiek közül, nemcsak a könyv papírjának, a betűtípusoknak, a szedésnek finomságával, hanem avval is, hogy Csuka Zoltán némileg átdolgozta, pontosabbá tette fordítása szövegét. S így jobban elhiheti a magyar olvasó, hogy szenvedélyes romantikus, új műfajokat teremtő, a régieket egymásba tömörítő, a népiességet és az európai romantika áramlatait (pl. Byron tematikai vívmányait) magas fokon szintetizáló művész, tudatos alkotó remekművét tartja a kezében. S ha még figyelmesebben lapozgatja Njegoš dramatizált eposzát, a magyar irodalommal rokon motívumokra nyílnak szeme. Kölcsey Himnuszának önostorozó-fájdalmas hangvételét érezzük az alábbi sorokban:

Sok halálos bűne miatt Isten

A szerb ellen nagy haragra gerjert,

Cárjaink a törvényt megtámadták,

vérszomjasan egymásra támadtak.

Nem kevésbé rokon a magyar felvilágosodás korának, majd a klasszicizmusnak részben Horatiustól, illetve a XVIII. századi latin nyelvű költészettől ihletett, részben a történetírói hagyománnyal (pl. Montesquieu-vel, Gibbonnal) igazolt, a nemzet elkorcsosodását festő mondanivalója Njegoš sorával:

Súlyos átok száll a korcs fajzatra.

Hadd említsük a mű 818—820. sorának utalását a délszláv mesére, amelyet német följegyzés után készült magyar fordításból ismerhetett meg Arany János, s melyből A Jóka ördöge készült.

Ám a magyar olvasóhoz nem ezek a hasonlóságok, párhuzamok hozzák közel Njegošt. Illetve: a külső, kifejezésbeli, szó-lásbeli hasonlóságok mellett belsőbb, a ke-

let-európai irodalmak megelőző korszakára általában jellemző hasonlóságokat fedezhetünk föl. Felvilágosodásnak és romantikának, a nemzeti öntudat ébresztésének és az egyén végtelen magánosságának s e magánosság oldódni vágyásának, a nemzeti feladatoknak megfelelni akaró epikai alkotásának és ennek az epikai műnek korszerűtlenné válása miatt érzett aggodalomnak magas színvonalú irodalomká építése jellemzi Njegošt, akárcsak Vörösmartyt. Nem nemzeti eposz a Njegošé, pontosabban szólva: nemcsak nemzeti eposz. Danilo püspök sem csupán népe sorsát mélysegesen átérző hős, hanem vívódó, a magánosságát kétségbeesetten ostromló személy, akinek gondolatai, tépelődései nem epikus alkotásba, hanem bölcséleti költeménybe kíváncsoznak. Így Njegoš drámai formában szerzett eposza lírai elemekkel gazdag.

Nem boldogulunk a Hegyek koszorújával, ha mindenáron a nyugat-európai (az angol, a francia vagy a német) irodalmak műfaji, ábrázolásbeli hasonlóságait akarjuk föltárni. Különösen akkor nem, ha megértjük: e súlyos bölcséleti mondanivalóval ékes mű a délszláv népének versformájában készült (azaz rímtelen tizesben, melynek negyedik szótaga után következik a metszet, s melyet csak a német közvetítés után fogtak föl trochaikus versnek), és egyébként is állandóan utalnak a szereplők a népszokásokra, a népi körtáncnak a görög tragédiák kórusához hasonló funkciója van, a mű telis-teli van népi közmondásokkal, szólásokkal, fordulatokkal. Nem a nép-

mesének vagy a népszokásnak romantikává poétizálásáról van szó, mint például Vörösmarty esetében, hanem Njegoš művészi *novum*-áról, s általában a délszláv romantikusok egy részének jellegzetes vonásairól (Hadd utaljunk Mažuranić magyarául is olvasható Csengics Szmail-aga halálára!). Így a kelet-európai irodalmon belül a délszláv (elsősorban a szerb és a horvát) romantika jól elkülöníthető vonásokkal rendelkezik. Mažuranić barokkból táplálkozó romantikájával szemben azonban Njegoš mélyebben merít a népéletből, közvetlenebbül hasznosítja a népköltészet tanulságait, melyek a bölcséleti elemmel párosulva szintetizálódnak.

Az eddigiekből következik, hogy „nagy munkát vállal az magára”, ki Njegoš műveinek fordítására vállalkozik. Ami délszláv olvasóinak egy része számára természetes utalás egy jól ismert mesére, fordulatra, azt magyarul „lábjegyzetelni” kell. Velibor Gligorić magyarázó előszava mellett a Csuka Zoltántól készített lábjegyzetek is segítik a magyar olvasó tájékoztatását, s a fordítás evvel a segítséggel együtt teljes hatású.

Ez az átdolgozott fordítás újabb bizonyítéka Csuka Zoltán áldozatos fordítói munkájának, mellyel a délszláv irodalmak kincseit ismét és ismét fölfedezi számunkra. Kívánjuk neki, hogy az általa fordított másik Njegoš-mű, A mikrokozmosz fátyolája is nemsokára utat találjon a magyar olvasókhoz.

FRIED ISTVÁN

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT alkalmából irodalmi estet rendeztek május 30-án a pécsi Ifjúsági Házban Csorba Győző, Kalász Márton, Kertész Ákos, László Lajos, Palotai Boris és Pál József részvételével.

*

Folyóiratunk ez évi 1—4. számairól rendezett vitaestet április 26-án a Magyar Írók Dél-Dunántúli Csoportja. Vitaindító előadást tartott Alföldy Jenő.

*

A Dél-Dunántúli Írócsoport és folyóiratunk felkérésére május 3-án szerkesztőségünkbe látogatott DR. NAGY JÓZSEF, az MSZMP Baranya megyei Bizottságának első titkára, s Baranya megye gazdaságpolitikai helyzetéről tájékoztatta az írókat.

*

A békéscsabai Megyei Könyvtár bibliotil sorozatában megjelent LATOR LÁSZLÓ Az egyetlen lehetőség c. verseskötete. A kötetet Varga Hajdu István rajzai díszítik.

*

SZILÁGYI GÁBOR szabadkai festőművész és grafikus munkáit mutatták be április 29-től Pécsen, a Színház téri kiállítóteremben. A kiállítást Bocz József, az MSZMP Baranya megyei Bizottságának titkára nyitotta meg.

*

TANULMÁNYOK DEÁK FERENC RÖL címmel jelent meg a Zalai Gyűjtemény 5. kötete. A kötet közli többek között Takács Péter: Deák és Kölcsey liberalizmusa, Szabad György: Deák Ferenc és a reformkori Széchenyi—Kossuth vita, valamint Hanák Péter: Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása (A Pragmatica Sanctio újraértelmezése) c. írását.

*

ENGEL WALTER (Ausztria) és DR. LAJOS LÁSZLÓ (Mecseki Fotóklub) fotóiból rendeztek kamarakiállítást május 20-tól június 6-ig a pécsi Doktor Sándor Művelődési Központban.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Bisztray Ádám, Bodosi György, Fodor András, Juhász Ferenc, Károlyi Amy, Keszthelyi Rezső, Nagy Gáspár, Pál József, Takács Gyula, Tandori Dezső és Weöres Sándor versei.

*

Bajomi Lázár Endre, Bólya Péter, Csurka István, Hubay Miklós, Kende Sándor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Lázár Ervin, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Pákolitz István és Thierry Árpád szépprózái.

*

Ady-vita: Laczkó Miklós és Pór Péter hozzászólása, Bertha Bulcsu: Interjú Hubay Miklóssal, Béli Miklós—Czine Mihály—Domokos Mátyás—Karinthy Ferenc—Kis Pintér Imre—Szabó B. István: Beszélgetés mai prózaírodalmunkról, Bécsy Tamás: Színházi előadások Budapesten, Czine Mihály: Búcsú Szalattnai Rezsőtől, Csuka Zoltán: Jugoszláviai körkép, Futaky Hajna: Pécsi színházi esték, Kenyeres Zoltán: Balázs Józsefről, Keresztúry Dezső: Arany János Őszikéi, Koczka Sándor: Nagy László versei, Németh Lajos: Schaár Erzsébetéről, Pomogáts Béla: Juhász Ferenc: A tékozló ország, Rónay György: Tüskés Tibor tanulmányai, Sötér István: Portréfilm-szöveg, Szokolczay Lajos: Nagy Gáspárról, Tüskés Tibor: Az avantgarde vonzásában, Vánkonyi Nándor levelezéséből, Vekerdi László: Várkonyi Nándorról.

*

Martyn Ferenc: Ady-portrék.